

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

1924-1953 YILLARI ARASINDA TÜRKMENİSTAN SOVYET SOSYALİST
CUMHURİYETİ'NİN TARİHİ

Yüksek Lisans Tezi

Maya NAZAROVA

ANKARA-2017

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

1924-1953 YILLARI ARASINDA TÜRKMENİSTAN SOVYET SOSYALİST
CUMHURİYETİ'NİN TARİHİ

Yüksek Lisans Tezi

Maya NAZAROVA

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

ANKARA-2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...¹⁷.../...⁰⁷.../...²⁰¹⁷...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....*Maya Norarova*.....

İmzası

.....*[Signature]*.....

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

1924-1953 YILLARI ARASINDA TÜRKMENİSTAN SOVYET SOSYALİST
CUMHURİYETİ'NİN TARİHİ

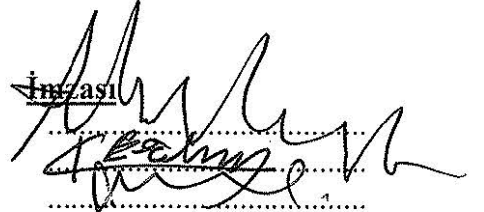
Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Konuralp ERGİLALP
Doç. Dr. Cihat AKDOĞANMUSOĞLU
.....
.....
.....

~~İmzası~~

.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi ..03.03.2012.....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....V

KISALTMALAR.....VI

GİRİŞ

A. Kaynaklar, Araştırmalar ve Yöntem.....11

B. Türkmenistan'ın Coğrafyası ve Tarihi

1. Türkmenistan'ın Fiziki Coğrafyası.....14

2. Bolşevik Devrimine Kadar Türkmenistan Tarihi

2.1. Oğuz Devleti.....17

2.2. Selçuklular Devri.....21

2.3. Harezmsahlr Devri.....25

2.4. Moğol İstilas ve Sonrası.....28

2.4.1. Moğol İstilas Sırasında Türkmenlerin Durumu.....28

2.4.2. Moğol İdaresinde Türkmenler.....33

2.4.3. Türkmen Toprakları Üzerinde Hive-Buhara-İran Mücadelesi.....37

2.4.4. Çarlık Rusyasının Türkmen Topraklarını İlhakı.....44

I. BÖLÜM

BOLŞEVİK DEVRİMİ VE TÜRKMENİSTAN

1. Türkmenistan'ın Bolşevik Devrimi Esnasındaki Durumu
- 1.1. Şubat 1917 Devrimin Sonrasında Türkmenistan.....58
- 1.2. Çarlık ve Bolşeviklere Karşı Türkmenlerin Bağımsızlık Mücadelesi.....71
2. Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kuruluşu.....81

II. BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN SSC'NİN KURULUŞUNDAN II. DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASINA KADAR

1. 1924-1929 - Türkmenistan SSC'nin Kuruluş Dönemi.....86
2. 1929-1933 - Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi.....95
3. 1933- 1938 - İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi.....97
4. 1938-1941 - Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi.....100

III. BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKMENİSTAN

1. Almanya-SSCB Savaşı ve Türkmen Halkının Savaşa Dahil Edilmesi.....105
2. Türkmen Savaşçıları Cephede108
3. Savaş Yıllarında Türkmenistan'da Ekonomi.....113
4. Savaş Yıllarında Türkmenistan'da Sanayi.....116
5. Savaş Yıllarında Türkmenistan'da Kültür ve Bilim.....118

IV. BÖLÜM

1946-1953 YILLARI ARASINDA TÜRKMENİSTAN

1. II. Dünya Savaşı Sonrası Türkmenistan'da İstikrarın Sağlanması.....	124
2. Stalin'in Ölümüne Kadar Türkmenistan.....	136
SONUÇ.....	141
BİBLİYOGRAFYA.....	146
EKLER.....	155
ÖZET.....	165
ABSTRACT.....	166

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
Bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
s.	Sayfa
c.	Cilt
haz.	Hazırlayan
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TSSC	Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
TmKP	Türkmenistan Komünist Parti
Sovnarkom	Sovetskiy Narodniy Komitet (Sovyet Halk Komitesi)
MK	Merkez Komite
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Parti

ÖNSÖZ

Tarihin gerçekleri bazen unutuluyor. Her insan nereden, nasıl ve niçin geldiğini bilmelidir. Kendi özünü ve köklerini hatırlamalıdır. Atalarının geldiği toprakları, yaşadığı hayatı bilip diğer nesillere aktarabilmelidir. Tarih, bizim geçmişimizdir, bize her zaman bir pusula olarak yol göstermektedir. Gerçek tarihimizi öğrenerek geleceğimizi doğru çizebilmemiz, olabilecek hatalar yapmamızı önlemektedir.

"1924-1953 yılları arasında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Tarihi" adlı konuyu ele almamın sebebi daha önce bu husus üzerine yeterince araştırma yapılmamasıdır. Bu dönemde Türkmenistan tarihi için önemli hadiseler gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Rus Çarlığı tarafından işgal edilen Türkmen boylarının toprakları, 1924 yılında bir sosyalist cumhuriyeti olarak ilan edilmiştir. Bu olay Türkmen halkı için bir dönüm noktası olmuştur. İşgal sürecinde Türkmen halkı özgürlük mücadeleleri vermişse de, ne yazık ki başarılı olamamıştır. Ayrıca II. Dünya Savaşı bütün işgal edilen halkları etkilediği gibi Türkmenlerin yaşamlarını çok etkilemiş, Türkmen tarihinde bir iz bırakmıştır.

Bu tez çalışması önsöz, giriş, dört bölüm, sonuç, bibliyografya, ekler ve özet kısımlarından teşekkül etmektedir. Öncelikle, bu çalışmayı yapabilmem için, Giriş'in ilk kısmında kaynak araştırma, tarama ve incelemesinden bahsedeceğim. İkinci kısmında ise Türkmenistan hakkında genel bir bilgi verebilmek adına Türkmenistan'ın Fiziki ve Tarihî Coğrafyasından söz edilecektir. Ayrıca bu kısımda Bolşevik Devrimi'ne kadar olan süreç anlatılacaktır.

Türkmenistan, bir bağımsız devlet statüsünü kazanana kadar Giriş kısmında bahsedilen dönemlerde "Türkmenistan" kelimesi fazla kullanılmamıştır. Bunun yerine kullandığım kaynakların hemen hemen hepsinde Türkmenistan adı Türkmen boylarının yaşadığı topraklar, bölge olarak anılmaktadır. Ansiklopedilerdeki adı ise "Zakaspiy bölgesi" yani "Hazar Ötesi" olarak geçmektedir. Ayrıca 1917 yılı öncesinde Türkmenlerin tarihi, sosyo-ekonomik ve yaşam tarzlarından bahsetmeyi faydalı buldum.

Birinci bölümde Türkmenistan'ın Bolşevik Devrimi öncesi, esnası ve sonrasındaki durumu ile 1924 yılında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşu hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra ise Türkmen halkının Rus işgalci ellerinden kurtulmak uğruna verdikleri bağımsızlık mücadelelerinden bahsedilecektir.

İkinci bölümde ise, kronolojik olarak, 1924 yılından başlayarak 1941 II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar bir dönemden söz edilecektir. Türkmenistan tarihinde mühim bir yer teşkil eden II. Dünya Savaşı sürecindeki olaylar Üçüncü bölümde anlatılacaktır. Dördüncü bölümde ise 1946 - 1953 yılları arasında

Türkmenistan'ın savaş sonrası toparlanma dönemi ve Stalin'in ölümüne kadar olan süreçten bahsedilecektir. Sonuç kısmında ise bütün değerlendirmeleri yaptıktan sonra tezimi bitireceğim.

Yüksek Lisans Tezimin hazırlanmasında benden desteğini ve yardımını esirgemeyen kıymetli hocam **Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU**'ya rehberliğinden ötürü sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışmalarım esnasında beni büyük bir hoşgörü ile destekleyen sevgili arkadaşlarım Öznur KAYA, Rüstem SARIKAYA ve Resul ŞAHSÎ'ye çok teşekkür ederim.

Maya NAZAROVA

GİRİŞ

A. Kaynaklar, Araştırmalar ve Yöntem

"1924-1953 yılları arasında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Tarihi" adlı tez çalışmasını ele almadan önce kullanabileceğim kaynakların mevcudiyetini araştırmış idim. Bu konuyu kapsayan dönemlere ait kaynakların çoğu Rus dilindedir. Rus kaynaklarının taraflı olabilme ihtimali olsa da buna rağmen bu kaynakların kullanılması çok önemli idi. Çünkü bu döneme ait detaylı bilgiler ancak Rus Büyük Ansiklopedilerinde mevcuttur. Bu bakımdan, tezimin büyük bir kısmını 1957 yılında Türkmen SSC'in Bilimler Akademisinin yayınladığı "**Türkmen SSC'in Tarihi**" adlı kitabının 2. cildini (Orijinal adı: Академия Наук Туркменской ССР, Институт Истории, Археологии и Этнографии, "**История Туркменской ССР**" том 2), 1956 yılında basılan **Büyük Sovyet Ansiklopedisini** (Orijinal adı: **Большая Советская Энциклопедия**, Государственного Научного Издательства), 1970 yılında Türkmen SSC'in İlimler Akademisi Ş. Batırov adındaki Tarih Enstitüsü tarafından yayınlanan "**Sovyet Türkmenistan'ın Tarihi**" adlı kitabını (Orijinal adı: Академия Наук Туркменской ССР Институт Истории им. Ш. Батырова, "**История Советского Туркменистана**"), 1957 yılında Moskova'da Devlet Coğrafik Edebiyatı yayınevi tarafından basılan Z. G. Freykin'in "**Türkmen SSC'i**" adlı eserini (Orijinal adı: З.Г. Фрейкин "**Туркменская ССР**"), 1958 yılında Doğu Edebiyatı tarafından yayınlanan K. Baymuradov ve Ya. Rogaçevski'nin "**Türkmen SSC'i**" adlı kitabını (Orijinal adı: К. Баймурадов и Я. Рогачевский "**Туркменская ССР**"), 1955 yılında Moskova'da yayınlanan P. Skosırev'in "Türkmenistan" adlı eserini (Orijinal adı: П. Скосырев "**Туркменистан**"), 1887 yılında Sankt-Petersburg'da A.N. Maslov tarafından yazılan "Ahal-Teke'nin

Alınması" adlı eserini (Orijinal adı: A.H. Маслов "**Завоевание Ахал-Теке**"), ayrıca 1885 yılında A. S. Suvorina adındaki matbaa tarafından P.M. Lessara'nın "**Yugo-Zapadnaya Turkmeniya (Zemli Sarikov i Salurov)** " adlı eserini (Orijinal adı: П. М. Лессара "**Юго-Западная Туркмения (Земли Сарыков и Салуров)**") ve diğer Rus dilinde yazılan çeşitli kaynakları kullandım.

Bunların yanı sıra Türkiye'de de Türkmenistan üzerinde çalışmış oldukça değerli tarihçi yazarlar bulunmaktadır. Tarayıp kullandığım Türk yazarların eserlerini ise bu şekilde sıralayabilirim: Saadettin Yağmur Gömeç "**Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisinde yer alan Ekrem Özbay'ın "*Çarlık ve Bolşevik Ruslarına karşı Türkmenistan Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesi*" ve "*Çarlık ve Sovyet Rusya'sının Türkistan Eğitim Politikasında Türkmenistan Örneği*" adlı makaleleri, Mehmet Saray'ın "**Türkmen Tarihi**" ve "**Rusların Orta Asya'yı Ele Geçirmeleri**" adlı eserleri, ayrıca İslam Ansiklopedisi'nde yayınlanan "*Türkmenler*" adlı makalesi, Mehmet KARA'nın Türkmenler üzerine yazdığı çeşitli makaleleridir. Türkiye - Türkmenistan Dostluk Derneği tarafından yayınlanan "**Birleşik Türkmenistan Tarihi** " adlı kitapçığı, Büşra Ersanlı ile Orazpolat Ekayev'in derlediği "**Türkmenistan'da Toplum ve Kültür**" adlı eseri ve Fikret Türkmen'in "**Türkmenistan Kültürü Araştırmaları**" adlı kitabıdır. Ayrıca Türkmen yazarlarının eserlerinden de büyük fayda gördüm. Bunlar Orazpolat Akayev'in "*Atatürkçülük ve Türkmenistan'da İstiklal Mücadeleleri*" adlı makalesi, 1997 yılında Aşkabat'ta basılan K.B. Muhammetberdiyev ve Ya. Orazgılıcov'un "**Türkmenistan'ın Tarihinden Materyaller (1917-1994)**" adlı

kitabı, Mehmet KILIÇ'ın¹ "**Dünyadaki Türkmenler**" ve "**Tarihin Yapraklarında Türkmenler**" adlı eserleridir. Sovyetler Birliği, Türkmenistan, Basmacılar Hareketi, II. Dünya Savaşı gibi konular üzerine yazılan çeşitli kaynakların sayesinde tez çalışmamı faydalı bilgilerle derlemeye çalıştım.

Türkmenler denilince Türkiye'de akla gelen Faruk Sümer'in "Oğuzlar - Türkmenler" isimli eseri, Türkmenlerin 19. yüzyıla kadar olan tarihlerine dair bilgiler içermektedir. Eserde kimi seyahatnamelere dayalı sosyo - kültürel ve antropolojik bilgilere yer verilmiştir.

Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev'in birlikte hazırlamış olduğu "Hazar Ötesi Türkmenleri" isimli eser, Türkmenlerle ilgili kaynaklarda tesadüf edilen ilk bilgiler dahil olmak üzere, daha çok Rusça telif eserler kullanılarak hazırlanmış, Türkmen tarihi hakkında Türkiye'de yazılmış en kapsamlı ve ilmi eserdir denilebilir.

Bilhassa 19. yüzyılda Hazar Ötesi Türkmenlerine dair birçok seyahatname yayınlanmıştır. Bu seyahatnamelerde çok miktarda sosyo - kültürel malzeme mevcuttur. Bu konuda "Cihad Cihan - Seyahatnamelere Göre 19. Yüzyılda Hazar Ötesi Türkmenleri" isimli doktora tezi, bu bağlamdaki birçok eserin iyi tasnif edilmesi ve değerlendirilmiş olması bakımından değerlidir.

Hive Hanı Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime adlı eseri, Türkmenlerin 17. yüzyıldaki varlıklarından haber veren nadir eserlerdendir. Dönemdeki Oğuznameleri toplama çabasının ürünü olduğu yazar tarafından ifade

¹ Mehmet Kılıç: 16 Aralık 1934 yılında İran Türkmensahasının Gümüşdepe köyünde dünyaya gelmiştir. 1955 yılında kendi köyündeki bir okulunda öğretmenlik yapmıştır. 1957-1964 yılları arasında Gonbed-Gabus'ta, 1964-1968 yılları arasında ise Tahran'da çalışmıştır. 1959 yılında Gürgen şehrinde Öğretmenlik Yüksek Okulu'ndan mezun olmuş, 1963 yılında ise Kimya ve 1968 yılında Biyoloji Yüksek Okullarını bitirmiştir. 1968 yılının 23 Temmuzunda da eşi ve üç çocuğu ile birlikte Türkiye'ye yerleşmiştir. Mehmet Kılıç'ın Türkmenler üzerine yazdığı birkaç eseri bulunmaktadır.(Bknz. Mehmet Kılıç, "**Dünyadaki Türkmenler**", Bursa 1997)

edilmiştir. Yazarın Mangışlak Türkmenleri arasında bir yıllık ikameti, buradaki Kalmukları ziyareti, Türkmenlerin Mangışlaktan, Kalmuk tazyiki ile çıkarılmaları ve Hazar Ötesinin demografik olarak Türkmenleşmesi sürecinin başlaması, eserde yer yer anlatılır.

B. Türkmenistan'ın Coğrafyası ve Tarihi

1. Türkmenistan'ın Fiziki Coğrafyası

Türkmenistan, Türkistan'ın 36°- 43° kuzey enlemleri ile 53° - 66° boylamları arasında yer almaktadır. Türkmenistan'ın batısında Hazar Gölü/Denizi, güneyinde Köpet Dağları, doğusunda Amuderya Nehri ve kuzeyinde Üstyurt Platosu bulunmaktadır. 488.100 km² 'lik alanıyla doğu – batı doğrultusundaki uzunluğu 1100 km., kuzey – güney doğrultusundaki uzunluğu ise 650 km. olup, dünyanın 52. en geniş ülkesidir.

Türkistan Bölgesi'nin güneybatısında yer alan Türkmenistan, kuzeyinde Kazakistan, kuzey ve doğusunda Özbekistan, güney-doğusunda Afganistan, güneyinde İran ile komşudur. Sınırlarının toplam uzunluğu 3.736 km'dir. İran ile 992 km., Afganistan ile 744 km., Özbekistan ile 1.621 km., Kazakistan ile 379 km. sınırları vardır. Ülkenin batısında Hazar Denizi'ne 1.786 km. kıyısı vardır.²

Türkmenistan'ın yaklaşık %90'ı çöllerle kaplıdır ve Dünyanın en büyük çöllerinden biri olan Karakum Çölü, Türkmenistan'ın orta kesimini kaplayarak Kazakistan'a doğru uzanmaktadır.

² Ali Özcan, **Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Türkmenistan Cumhuriyeti**, T.C. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Türk Dünyası Coğrafyası, İstanbul 2014, s. 1.

Türkmenistan sınırları içindeki Hazar Denizi'nin güneydeki kıyı şeridi az engebelidir. Kuzeyde ise kıyı şeridi kıvrılarak üç körfez (Karaboğaz Gölü, Krasnovodsk³ ve Türkmen Körfezi) ve iki yarımada (Krasnovodsk ve Çeleken Yarımadası) oluşturmaktadır. Kıyıları alçak ve kumludur. Yakınlarında iki ada (Ogurçin adası ve Kamışlıada) yer almaktadır.⁴

Türkmenistan yeryüzü şekilleri bakımından dağlık ve düzlük olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Düzlük alanları alçak ve yüksek ovalarla kaplıdır. Dağlık Türkmenistan ise güneybatıda Türkmen-Horasan dağlarına ait olan sıradağlardan, güneyde Pamir ve güneydoğuda Kugitang dağlarından oluşmaktadır. Alp-Himalaya Kıvrım Kuşağı'nın bir kolu olan Pamir-Alтай Sıradağları'nın devamı olarak Kugitang ve Köpet Dağı platosu, çöl bölgesinden bir fay çizgisiyle ayrılarak ülkenin en yüksek ve yaşanabilirlik açısından en önemli kısmını oluşturmaktadır. Fakat en sık depremlerin görüldüğü bölgedir. Türkmen-Horasan Sıradağları'nın ana dağı Köpet Dağlarıdır. Köpet Dağları İran'la olan tabii sınırı da çizer. Doğuda İran ve Afganistan bölgelerinde Köpet Dağları, Pamir dağları ile birleşmektedir. Köpet Dağlarının eteklerinde 10-20 km. genişliğinde bir ova yer almaktadır. Pamir dağlarının kuzey etekleri yükselti ve çöküntülerden oluşmaktadır. Murgap Nehri Vadisi bu dağların eteklerini batıda - Badhız (y. 1000 m.) ve doğuda - Karabil (y. 979 m.) olmak üzere iki dağlık tepelere ayırmaktadır. Bunun dışında Türkmenistan'ın batısında Küçük ve Ulu Balkan Dağları bulunmaktadır. Küçük Balkanların en yüksek yeri 774 m., Ulu Balkanların en yüksek yeri ise 1.880 m. ile Arlan Tepesidir. Köytendağ, Gıssar

³ Krasnovodsk: Hazar Denizi kıyısında yer alan bir şehir günümüzde Türkmenbaşı adıyla bilinmektedir.

⁴ V.Vedenskiy, B.A., **Büyük Sovyet Ansiklopedisi**, 43. cilt, Moskova 1956, s. 445 (Orijinal adı: Б.А. веденский, **Большая Советская Энциклопедия**, 43 том, Москва 1956 г., с. 445); P. Skosirev, **Türkmenistan**, Moskova 1955, s. 15-16.

Dağları'nın Türkmenistan'daki uzantısıdır. Türkmenistan'ın en güneydoğu ucundadır. En yüksek yeri 3.139 m. (Ayrıbaba Tepesi)'dir.⁵

Türkmenistan'ın neredeyse %80'i düzlüklerden meydana gelmektedir. Bölgenin en alçak noktası Karakum Çölü'nün Akçakaya çöküntüsüdür. Deniz seviyesinden 92 m. aşağıdadır. Ovalık Türkmenistan şu bölgelere bölünmektedir: Karakum Çölü'nün güney kısmı (merkezî veya ovalık Karakumlar), Sarıkamış Çukuru, sahil ovası, Amu-derya, Murgap ve Tecen Nehirlerinin vadi ve deltalarıdır.⁶

Türkmenistan akarsu açısından fakir bir ülkedir. Ülkenin akarsularını Güney Pamir Dağları, Köpet Dağı, Kugitang Dağı ve Ulu Balkan Dağları'ndan doğan kaynaklar teşkil etmektedir. Tecen ve Murgap Karakum Çölü'ne doğru kaybolan akarsulardır. Buna karşın önemli akarsuları kuzeydoğu sınırı boyunca akarak Aral Gölü'ne dökülen Ceyhun (Amuderya) Nehriyle Tecen, Murgap ve Etrek nehirleridir. Amuderya Türkmenistan'ın en önemli ırmağıdır. Irmak önce Vahş, sonra Vahanderya'yı bünyesine alır. Vahanderya ile Pamir Irmağı'nın birleşmesinden Penç Irmağı meydana gelir. Amurderya'nın uzunluğu 2.450 km.dir. Murgap Nehri 852 km. uzunluğunda olup havzası 50 bin km²'dir.⁷

Türkmenistan'da göllerin mevcudiyeti bakımından Hazar Denizi'nden ayrılan Karaboğaz Gölü, Karakum Çölü'nün kuzeyinde yer alan Sarıkamış Gölü ve Amuderya Nehri yakınlarında Kattaşor Gölü ülkede var olan doğal göllerdir.⁸

⁵ VVedenskiy, *a.g.e.*, s. 445; Özcan, *a.g.e.*, s. 2-3; Skosirev, *a.g.e.*, s. 15.

⁶ VVedenskiy, *a.g.e.*, s. 445.

⁷ Özcan, *a.g.e.*, s. 5; "*Naşi Sosedi v Sredney Azii-Hiva i Turkmeniya*", **Jurnal Vsemirny Puteshestvennik**, Sankt-Petersburg, 1873, s. 24-27.

⁸ Özcan, *a.g.e.*, s. 6.

Türkmenistan, Asya'nın iç kesimlerinde yer aldığı için sert bir karasal iklime sahiptir. Yazlar çok sıcak ve kuraktır. Isı gölgede bazen 50°C'yi geçer ve yaz sıcaklıkları nadiren 35°C'nin altına düşmektedir. Kış ayları ise çok soğuk geçer -25°C' yi bulan soğuklar görülür. Afganistan sınırındaki Kuşka'da -33°C olarak en soğuk kış sıcaklığı ölçülmüştür. Yıllık sıcaklık ortalaması 10 ila 20°C arasında değişmektedir.

Hazar Denizi'nin kenarında bulunmasına rağmen dış deniz veya okyanuslardan fazla uzak olduğu için, yağış getiren nemli hava kütleleri buralara pek sokulamaz. Hazar Denizi, sub-tropikal çöl iklimi etkisi altındaki Türkmenistan için Balkan kıyı bölgesinde nemin biraz daha yüksek olmasını sağlamakta ve serinletici etki yaratmaktadır.

Yağışlar da oldukça az miktarda düşmektedir. Mayıs ayı en çok yağış olduğu aydır ve genellikle dağlık ve yaylalık yerlere yağmur düşer. Bahar mevsimi dönemlerinde ülke İran ve Afganistan yönünden esen kum fırtınalarının kuraklığına sahne olur. Ülkenin bu kuraklığını Tecen ve Murgap Nehir'leri ile Amuderya Nehri'nin % 20 suyunu alan Karakum Kanalı suları giderir. Bu üç nehirden Karakum Kanalının taşıdığı sular Türkmenistan'a büyük hayat vermektedir.⁹

2. Bolşevik Devrimine Kadar Türkmenistan Tarihi

2.1. Oğuz Devleti

Günümüz Türkmenlerinin tarihi ana yurdu, bölge halkı tarafından Demirkazık Türkmenistan olarak bilinen, Mangışlak, Üstyurt ve Balkan çevresidir. Rus şarkiyatçı V. V. Barthold'un belirttiğine göre, bölgenin Türkleşmesi tarihi 6. yüzyıla

⁹ VVedenskiy, *a.g.e.*, s. 448; Özcan, *a.g.e.*, s. 4; Skosırev, P., **Türkmenistan**, Moskova 1955, s. 7-16. (Orijinal adı: П. Скосырев, **Туркменистан**, Москва 1955, с. 7-10).

rastlamaktadır.¹⁰ Zeki Velidi Togan ise Oğuz ve Türkmen ayrımı yapmaksızın, günümüz Türkmenistan coğrafyasında yaşayan Türkmen unsurlarının milattan önceki çağlardan beri burada bulunup Alan ve As gibi Aryani kavimlerle komşu olarak yaşamakta olduklarını belirtir.¹¹ A. Cikiyev ise 9. yüzyılın sonları ile 10. yüzyılın başlarında Mangışlak bölgesinin Oğuz boyları idaresinde bulunduğu kanaatindedir. Burada yaşayan konar göçer Oğuz grupları, Harezmşah Alaeddin Atsız'ın 1138'deki Mangışlak seferi ve 17. yüzyıl başındaki Kalmuk saldırıları dışında saldırıya uğramamıştır. Tecrit halindeki yaşamları dolayısıyla Ebu'l Gazi Bahadır Han'a kadar bu Türkmen kitlesinin varlığı kaynaklarda tesadüf edilmemektedir.¹² Ebu'l Gazi, bu kitleyi ziyaret ettiğini aktarmaktadır.¹³

7. yüzyıl ortalarında Ötüken civarında yaşayan ve Göktürk kitabelerinde de yer alan Oğuzlar, 9. yüzyıl başlarından itibaren Arap kaynaklarında Aral gölü çevresi ve kuzeyinde görülürler. Bu toplulukların Göktürk yazıtlarında adı geçen Oğuzlarla aynı topluluk olup 8. yüzyılda batıya göçmüş oldukları veya bu iki bölgede göçebe yaşadıkları yönünde görüş belirtilebilecek emareler olmakla birlikte, kaynak azlığı bu görüşlerden birini tahkim etmeye elvermemektedir. T. Banguoğlu'na göre, 10. yüzyılda Oğuz boyları Sır-Derya, Üst Yurt, İrtiş ve Volga arasında kalan bölgelerde oturmaktaydı. 11. yüzyılın ilk yarısında ise Kıpçaklar, Oğuzlar'ı Batı Aral civarına göçmeye zorlamışlar. Bazı Oğuz grupları da Balhaş ile Aral kıyılarında Sarısu'ya, Sır-Derya'nın orta akımlarına ve Karatav Dağı eteklerine kaymışlardı. 11. yüzyılın ikinci yarısında "Oğuzeli" olarak tarif edilen bölge, Sır-Derya Nehri çevresini

¹⁰ Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev, **Hazar Ötesi Türkmenleri**, İstanbul 2003, s. 41.

¹¹ Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, İstanbul 1947, s.73.

¹² Necef, *a.g.e.*, s. 43 – 44.

¹³ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, **Türk'ün Soyağacı Türk Şeceresi**, Çağatay şivesinden Türkiye şivesine çeviren; Rıza Nur, **Günümüz Türkçesine Sadeleştiren**; Yunus YİĞİT, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 260.

kapsamaktaydı.¹⁴ Agacanov ise Oğuzların Sır-Derya bölgesinden Aral gölü bölgesine göçlerini bir yüzyıl önceye götürür, bölgede hâkimiyetin kurulduğu tarih noktasında Banguoğlu ile hemfikirdir. 766 yılı sonrasında Yedisu bölgesinde yaşanan iktidar kavgaları Oğuzların buradan Aral bölgesine göçmelerine neden olmuş, ancak Oğuz beylerinin Sır Derya vadisi ile Aral çevresinde, burada meskûn Peçenek - Kangar boylarını yenerek, 9. yüzyılın ortalarında hâkimiyet kurabilmiştir. Ona göre bu devlet 9. sonları ile 10. yüzyıl başlarında kurulmuştur.¹⁵ Ancak Agacanov'un "mukayeseli tarih" olarak gösterdiği tarihi kayıtların bir takım sürrealist öğeleri de içermesi, bizce elde ettiği sonucu da şüpheli kılmaktadır. Peter Golden de aşağı yukarı benzer materyallere dayanarak, Oğuzların Maveraünnehr ve Sır- Derya bölgesine geliş tarihi ile ilgili olarak Ağacanov'la benzer kanaate varmıştır; tarih olarak 8. yüzyılın sonlarına işaret eder, ancak Oğuzların nereden geldiklerine dair verdiği bilgiler netlik içermez, "Moğolistan ve muhtemelen başka bir yerden"¹⁶ diyerek, bizce ihtiyatlı davranmıştır. Ancak, burada ortaya çıkan Oğuz kabileler birliğine Peçenek ve muhtemelen başka unsurların da kısmen dâhil olduğuna dair deliller (Kaşgarlı ve Reşidüddin'e atıfta bulunmuştur) daha göz doldurur mahiyettedir.¹⁷

Buna karşın Oğuzların adı geçen bölgede bir siyasi yapılanma halinde bulunduklarına yönelik ciddi emareler vardır. Ancak bu yapılanmanın mahiyeti hakkında çeşitli fikirler bulunmaktadır. Barthold'a göre Sır - Derya'nın aşağı

¹⁴ Tahsin Banguoğlu, "Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine", TDAY Belleten, N: 180, 1950, s. 4-12; Agacanov, *a.g.e.*, s. 59 – 60.

¹⁵ Agacanov, *a.g.e.*, s. 192 – 193, 198.

¹⁶ Peter B. Golden, **Nomads and their Neighbours in the Russian Steppe**, Hampshire - Burlington 2003, s. 57.

¹⁷ Golden, *a.g.e.*, s. 57; Ayrıca, Oğuzlar'ın 10. yüzyılda Yedisu bölgesini tamamen terk ettiğini ya da sadece Aral gölü çevresinde bulunduğunu söylemek hiçbir tarihi veri ile bağdaşmaz. 10 – 11. yüzyılda Oğuz ve Türkmenlerle ilgili bilgi veren kaynaklar, bu unsurların Yedisu – Hazar denizi arasında, Hazar denizinin kuzeyi dahil olmak üzere Deşt-i Kıpçak'ta bulunduklarını kaydetmişlerdir. Agacanov, *a.g.e.*, s. 67-127.

akımlarındaki bu yapılanmaya devlet denilebilirdi. Ancak yabgularının¹⁸ hakimiyeti zayıftı. A. Yu. Yakubovskiy böyle bir devletin var olmadığını, 10. yüzyılda Oğuz boylarının ittifak halinde bulunmadığını savunur. S. P. Tolstov, bu yapılanmayı "Oğuzların ilkel devleti" olarak tanımlarken, bu devletin 8. yüzyılda çözülen Göktürk Devleti'nin kalıntısı olduğuna vurgu yapar. Pritsak ise böyle bir devletin varlığı yönünde kanaatini belirtip, yıkılışının iç siyasi faktörlerle ilişkilendirir.¹⁹ Mehmet Altan Köymen'de kaynakların yetersizliğinden bahsetmiştir, ancak bu devletin varlığını kabul etme eğilimindedir.²⁰

Tarihçilerin Sir Derya Oğuz Devleti veya Oğuz Yabgu Devleti hakkındaki düşünceleri, bize bu tarihlere nispeten çok daha fazla bilginin bulunduğu 19. yüzyıl Hazar Ötesi Türkmenlerinin boy yapılanması sistematığı ve siyasi durumlarının tarifinin zorluğunu anımsatmaktadır. Zira bu dönem Türkmen topluluklarına bakıldığı zaman, siyasi organizasyondan yoksun olmamakla birlikte bir boy birliklerinin bulunmadığı, zaman zaman kimi boyların diğerleri üzerinde hâkimiyet kurabildiği, ancak bu durumun süresiz olduğu ve bu toplulukları devlet olarak adlandırılmaya kâfi gelmeyeceği görülecektir. Kaynaklarda geçen Oğuz Yabgu Devleti bu nevi iptidai bir organizasyon olmalıdır. Oğuz Yabgu Devleti ile ilgili olarak kaynaklarda bulunan bilgi parçacıkların tamamının 19. yüzyıl Hazar Ötesi Türkmenlerine dair kaynaklarda karşılık bulması tesadüf olmasa gerektir. Bu tür boy

¹⁸ Oğuz Yabgu Devleti hükümdarı ünvanı olarak "yabgu", ya da "baygu" kullanılmaktaydı. Agacanov'a göre bu iki ünvan birbirinden farklı idari konumlara işaret etmektedir. Agacanov, *a.g.e.*, s. 207-210.

¹⁹ Agacanov, *a.g.e.*, s. 62 – 65.

²⁰ Mehmet Altan Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, c. 1, 4. Baskı, Ankara, 2011, s. 1-13.

birliklerinin izlerine Türkmen tarihinde zaman zaman tesadüf edilmektedir.²¹ Belki de Üçok ve Bozok boy birlikleri de bu tür bir çeşit konfederasyon idiler.

2. 2. Selçuklular Devri

Var olup olmadığı tarihçiler arasında tartışma konusu olagelmış Oğuz Yabgu Devleti veya Sır Derya Oğuz devleti, bir süre sonra yerini, kaynaklarda şüphesiz çok daha fazla yer bulmuş olan Selçuklu devletine bırakmıştır. Oğuz Yabgu Devleti'nin, ya da bu adla tanınan boylar birliğinin sonu, 11. yüzyıl ortalarında gerçekleşen Kıpçak istilasını ile gerçekleşirken²² bu teşekkül içerisinde bir süre önce ayrılmış Selçuklular, kısa sayılabilecek zamanda büyük bir devlet kurmayı başarmışlardır.

"Demir Yaylı" lakabıyla bilinene Dukak'ın²³ oğlu Selçuk, Oğuz Yabgu Devleti'nde Subaşılık görevinde iken, bir protokol kuralını ihlal etmesi nedeniyle az bir tebaa ile Oğuz Yabgusunun kışlık merkezi Yenikent'ten Cend'e göç etmiş²⁴, Selçuk'un çocukları burada uzun ve karmaşık bir macera sonunda 1040 yılında Horasan'da devlet kurabilmişlerdir.²⁵ Alp Arslan ve Melik Şah dönemleri Selçuklu Devleti'nin 'altın çağı' olarak bilinmektedir. Ancak Melik Şah'ın ölümünden sonra oğulları arasında baş gösteren ihtilaflar sonucunda Selçuklu İmparatorluğu çeşitli devletlere ve ardından da Atabeyliklere bölünmüştür. Son imparator Sencer'in 1057

²¹ Bu bağlamda değerlendirilebilecek olan Salur, Yazır, Üçil gibi Türkmen boy konfederasyonlarından söz edilmekle birlikte mahiyetleri hakkında bilgiler belirgin değildir. Devin Deweese, "The Sayyid Ata Presence in Khwarazm during the 16th and Early 17th Centuries", *Studies on Central Asian History*, Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana, 2005, s. 245 – 281; Necef, *a.g.e.*, s. 147, 152; Ağacan Beyoğlu, **Türkmen Boylarının Tarih ve Etnografyası**, İstanbul 2000, s. 59, 68, 489.

²² Ağacanov, *a.g.e.*, s. 234; Necef, *a.g.e.*, s. 142.

²³ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, **Cami'ü't-tevârih, Selçuklu Devleti**, çev. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş, İstanbul 2010, s. 68.

²⁴ Köymen, *a.g.e.*, c.1, s.13; Ağacanov'a göre Selçuk ve tebaasının Oğuz Yabgu'su ile anlaşmazlık yaşamalarının nedeni otlak sıkıntısıdır. Ağacanov, *a.g.e.*, s. 260.

²⁵ Köymen, *a.g.e.*, s. 342; Ağacanov, *a.g.e.*, s. 260 – 310; Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 2. Baskı, İstanbul 1979, s. 181 – 191; Barthold, V. V. , **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1990, s. 276.

yılında Oğuz beyleri elinde esareti ve esaretinin ardından ölümünden²⁶ sonra Moğol istilâsına kadar bölge Selçuklu devletleri ve atabeylerince idare edilecekti.²⁷

Selçuklular devri Hazar Ötesi topraklarında Türkmenlerin durumunun anlaşılması, dönemin siyasi olaylarının bilinmesi ile mümkündür. Bu itibarla Selçukluların çöküşünü hazırlayan olaylar silsilesine göz atmak konunun anlaşılması bakımından önemlidir.

Melikşah'ın ölümünü takiben Selçuklu sultanlık mücadelesi için oğulları arasındaki kavga şiddetlenmesi, Selçuklularda hâkimiyetin bölünmesi bağlamında ilk işaret olarak değerlendirilebilir. Sağlığında büyük oğlu Berkjaruk'un tahta geçmesini isteyen Melikşah'ın bu vasiyeti ölümü sonrasında Terken Hatun tarafından engellendi. Terken Hatun, henüz beş yaşındaki Mahmut'un tahta geçmesi için yoğun çaba sarf etti. Melikşah'ın ölümü ile Terken Hatun, Mahmut adına hutbe okutmayı başarırken, Nizamü'l-Mülk'ün yakınları da Melikşah'ın ölümünü öğrenince Berkjaruk'u İsfahan'da sultan ilan ettiler, adına hutbe okutup para bastırdılar. Böylece Selçuklu kuvvetleri Berkjaruk ve Mahmut arasında bölündüler. Bu olay Selçuklu siyasi iradesinin zayıflamasına yol açan ilk ciddi harekettir. Merkezi iradede meydana gelen bu bölünme, öteden beri Selçuklu idaresinde bulunmaktan hoşnut olmayan yerel beylere, merkezden ayrılma yolunda imkân vermişti. Suriye Selçukluları (1078-1117), Kirman Selçukluları (1041-1187) ve Anadolu Selçukluları (1077-1307) merkezden bağımsız davranmaya başladılar. Böylece Selçukluların hâkimiyet alanı daralmış, Irak, Horasan ve Azerbaycan bu iç çekişmelerden doğrudan etkilenmişti.²⁸ Berkjaruk, Mahmud'a karşı mücadelesinde başarılı olmuş,

²⁶ İmad ed-Dîn el-Kâtib El-İsfâhânî, **Zubdat El - Nuşra va Nuhbat al 'Usra**, Farsçadan çev: M. Th. Houtsma, Türkçe'ye çev. Kıvameddin Burslan, İstanbul 1943, s. 254.

²⁷ Necef, *a.g.e.*, s. 170.

²⁸ Necef, *a.g.e.*, s. 184-185.

ardından diğer muhaliflerle, bilhassa amcaları ile de mücadele etmek zorunda kalmıştı. Azerbaycan'ı ikta olarak elinde bulunduran Muhammed Tapar'ı yense dahi halifenin arabuluculuğu ile Tapar veliaht konumunu korumuştur. Berkayaruk'un 1104 yılında ölmesi ile Selçuklu tahtı 1118'e kadar Muhammed Tapar'da kalmış, oğlu Mahmud'u veliaht bıraksa dahi öteden beri Horasan hâkimi olan Sencer tarafından bertaraf edilerek kendisine Irak sahası bırakılmıştır. Sencer'ın uzun hâkimiyet dönemi (1119-1157) Türkmenler açısından olumlu değilse de, Türkmenistan devletin merkezi konumuna gelmiş, başkent Merv'e taşınmıştır.²⁹

Ciddi bir öğrenim görmemesine rağmen, devlet idaresinde üstün yeteneği sayesinde, imparatorluğun iç kargaşasını bastırmış ve Abbasi Halifesi Müsterid, Selçuklu Sultanına devrettiği dünyevi salâhiyetleri ile ilgili anlaşmayı bozunca, üzerine yeğeni Mahmud komutasında bir ordu göndererek halifeyi yenip, asker bulundurmamasıyla ilgili anlaşmayı kabul ettirmiştir. Gaznelileri ve Harezmşahları kendisine tabi kılmış ve Karahanlılara yardım için Karahıtaylara savaş açmıştır. Sonunda Belh'te göçebe Oğuzlara yenilerek esir düşmüş (1153) ve 1157'de ölmüştür.³⁰

Sencer döneminde Orta Asya'da nüfus bakımından halen kalabalık bir Türkmen kitlesi oturmakta idi. Selçuklu devri büyük Oğuz boylarının Anadolu içlerine dağılmasına neden oldu ise de, özellikle Türkmenistan sahası ciddi biçimde Oğuz kimliğini muhafaza etmeye devam ediyordu. Selçuklu idaresine girmeyen Oğuz grupları ise Doğu Avrupa'ya yayılmış, en önemli kısmı ise Mangışlak'ı yurt

²⁹Mehmet Altan Köymen, **Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, İkinci İmparatorluk Devri**, c. 5, Ankara 1995, s. 399 – 414.

³⁰Fikret Türkmen, "Sultan Sencer'den Türkmenbaşı'na / (Türkmenistan'ın Devlet ve Hukuk Yapısı Hakkında Ruhnâme'de Yer Alan Görüşler)", **Türkmenistan Kültürü Araştırmaları: Makaleler**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2010, s. 150 - 159.

tutmuştu. Balhan ve Türkmenistan'ın güney batı kısmındaki yerleşime müsait alanlarda ise yoğun Selçuklu idaresi altında oturan Türkmen grupları, kendilerine yönetici olarak atanan “şihne”lerin hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardı.³¹

Sencer döneminde Mangışlak dışında Karatav dağı etekleri, Sütkent, Sığnak, Türkistan, Karnak bölgeleri, Kuzey Hazar Cıvarı, Sırderya ve Aral çevresi ile Hazar'ın güneybatı kısımlarında bulunan Türk boylarının büyük çoğunluğunu Oğuzlar oluşturmaktaydı. Bu grupların birçoğu eski inanç ve anlayışlarına olan bağlılıklarını da muhafaza etmekte idiler. Türkistan sahasında oturan Karaman ve Akman boyları 12. yüzyılda yurtlarını terk ederek kuzey istikametinde Kafkas ve Anadolu'ya göçler yapmışlardı. Bunlar daha sonra Anadolu'da Osmanlılardan önce kurulacak olan en güçlü beyliğin, Karaman Beyliği'nin temellerini atacaklardı.³²

Türkmenlerin en kalabalık kitlesi Horasan, Gürgen ve Dehistan bölgelerinde oturmakta idi. Göçebe yaşamını muhafaza eden bu Türkmen toplulukları Selçuklu idaresinden memnun değildi. Sencer dönemi bu kitleler için ağır mükellefiyetler ve baskı dönemi olarak geçmiştir. Bu nedenlerden olmalı, 1153'de Selçuklulara isyan ettiler, Sencer'ı esir edip devletin varlığına son vermişlerdir.³³ Bundan sonra Horasan, Moğol istilasına kadar Türkmen beylerini bitmez tükenmez kavgalarına şahit olmuştur.³⁴ Sencer'in ölümünden (1157) sonra Oğuzlar'ın bölge ve Horasan'daki tahribata devam ettiler. Bu sırada bir kısım topraklar Sencer'in kumandanlarından olup Oğuzlar'ın emir kabul ettikleri Müeyyed Ayaba'nın eline geçmiştir. Ardından

³¹Necef, *a. g. e.*, s. 187.

³²Agacanov, *a.g.e.*, 335 - 338.

³³Köymen, *a. g. e.*, s. 399 – 414.

³⁴Köymen, *a. g. e.*, s. 430-444.

bölgeyi Gurlular zapt ettiler ve özellikle Herat'a önem verdiler. Gurlular'ın zayıflamasından sonra Harezmşahlar bölgeyi ele geçirdiler.³⁵

Selçuklular'ın ortadan kalkması üzerine bölgede hızla etkisini gösteren en ciddi siyasal oluşum olarak Harezmşahlar ortaya çıkmıştır. Ancak Harezmşahlar, Horasan'da bulunan ve bulundukları bölgelerde etkili konumda bulunan Türkmenler üzerinde etkili olamamıştır. Böylece, Moğol istilas arifesinde Türkmenler Mangışlak'tan Horasan'ın güneyine kadar geniş bir sahanın efendileri olarak yaşarken siyasi bir birlik ve istikrardan yoksun bir hayat sürdürmekteydiler. Bu durum Moğolların rahat bir şekilde Mısır'a kadar uzanacak fetihlerini daha da kolaylaştırmıştı.³⁶

2.3. Harezmşahlar Devri

Aral Gölünün Ceyhun ırmağının döküldüğü güney sahası olan Harezm, Sibirya, Volga ve İskandinavya ile güney ve batı Asya arasındaki büyük ticaret yollarının kavşak noktasında bulunduğu için, iktisaden önemli bir yerdi. Eskiden beri buranın hakimine "Harezmşah" denirdi. Türk aslından gelen Harezmşahlar sülalesinin atası, Sultan Melikşah'ın sarayında "Taştardar" olan Garcalı Anuştegin idi. Bu kimse muhtemelen bir Kalaç Türkü idi. Anuştegin'in oğlu Kutb'üd-din Muhammed otuz yıllık Harezmşahlığı döneminde (1097- 1128) Selçuklulara bağlı kalmış, fakat oğlu Harezmşah Atsız (1128 -1156) 1135'ten itibaren Harezm bölgesini istiklale kavuşturmak için Sultan Sencer'le mücadeleye girişmiştir. Sultan Sencer, onu itaat altına almak için 1138, 1143 ve 1147'de olmak üzere üzerine üç sefer düzenlemiş ve itaate mecbur etmişti. Ancak onu cezalandırmadı, çünkü Sencer onu

³⁵ Osman Çetin, "Horasan", **İslam Ansiklopedisi**, cilt 18, İstanbul 1998, s. 234 - 241.

³⁶ Ağacanov, *a.g.e.*, s. 338 – 349, 353 -358.

Selçuklu İmparatorluğu'na bozkırdan gelecek Türkmen saldırılarına karşı muhafız olarak görmekteydi. Oğuzların saldırısı ve Sencer'in ölümüne kadar Atsız bağımsızlığını kazanamadı, ancak oğlu İl Arslan ve torunu Ala'üd-din Tekiş Harezmşahlar ülkesini büyük bir imparatorluğa dönüştürmeye muvaffak oldular. İl Arslan, Horasan ve Irak'a karşı başka, Maverâünnehr'e karşı başka bir siyaset izlemişti. O, rakip kardeşi Süleyman Şah'ı bertaraf ettikten sonra, Selçuklu Sultanı Sencer'e bağlılığını arz etmiş, Sencer'in ölümüne müteakip yerine geçen Mahmud Han'a sadakatini tekrarlamıştır. Bir yandan Mahmud'a karşı "Büyük Sultanlık" iddiasında bulunan Irak Selçuklu hükümdarı Muhammed ile buna karşı Irak'ta dünyevi iktidar kurmak yolunda olan halife El-Muktefi arasında aracılık yapmış, Irak'ta fiili hâkimiyet 1160'dan sonra Atabey İl-Deniz'in eline geçmesinden sonra bağlılığı devam etmiştir. Ancak bu arada İl Arslan, Horasan'ın bir kısmı ile Curcan, Dihistan ve Mazenderan bölgelerinde hakimiyet kurmuş, kendi adına hutbe okutmuş bulunuyordu. 1167'de Nişapur'da hutbenin kendi adına okunmasından sonra Selçuklu hanedanı ile ilişkisi kalmamıştır. Bundan sonra Maverâünnehr'e yürüyüp Kara-Hıtay ve bunlara bağlı Karahanlılara karşı başarılı savaşlar icra edip, Buhara ve Semerkand'ı ele geçirdi.³⁷

1172'de ölünce yerine geçen Ala'üd-din Tekiş'in (1172-1200) devri taht kavgaları ile başladı. Ancak Tekiş bu kavgalardan başarı ile güçlenerek çıkmayı başardığı gibi, Kara-Hıtayları yenerek Atsız'dan beri devam eden Kara-Hıtaylı boyunduruğunu kırmıştır. Ayrıca Sir-Deryanın kuzeydoğu bölgesini ellerinde bulunduran Kıpçakları da yenip itaat altına almıştır. Ardından Gur devletine bağlı Herat ve civarı ile Sultan Şah'ın elinde bulunan Merv dışında Horasan'ı itaat altına

³⁷ İbrahim Kafesoğlu, "Harezmşahlar Devleti", **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976, s. 876 -882.

almıştır (1187). Kısa süre sonra da Gurlularla yaşadığı problemler sonucunda Horasan'ın fethini tamamlamıştır. Doğuda ise Irak'ı ele geçiren Tekiş, ömrünün son kısmını Batınilerle mücadele ederek geçirdi. Temmuz 1200'de öldüğünde Sultan Ala'üddin Muhammed Tekiş Bağdat yakınlarından Talas civarına kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurmaya muvaffak olmuş, oğlu Kutb'üd-din Muhammed'e çoğu Kanglı, Kıpçak, Uran gibi Türk boylarından oluşan seçkin bir ordu ve imparatorluk bırakmıştı. Muhammed, önce hanedan üyeleri ile, sonra Gurlularla, sonra da Kara-Hıtaylarla savaştı. Gurluları Harezmsahlara bağlamaya muvaffak oldu. Başarılarını bozkır kavimlerinden seçilmiş ve sürekli olarak yenilenmiş 170 bin kişilik ordusuna borçluydu. Bu ordunun yenilenmesinde ve komutanların seçiminde annesi Terken Hatun aktif rol oynamıştı ve bu nedenle ordu üzerine Terken Hatun'un nüfuzu vardı. Bir süre sonra Mavearaünnehr'i tamamen hâkimiyetine aldı. Harezmsahlar'ın 1217'deki sınırı Çu vadisinden Hind sahillerine, Kafkas dağlarına ve Bağdat yakınlarına kadar bütün ülkeleri ihtiva etmek üzere genişliğinin azami derecesine ulaşmıştı. Sultan Muhammed Harezmsah'ın diğer Müslüman ülkelerini de imparatorluğuna bağlayarak "En Büyük Sultan" olmak ve hatta Çin'i zapt etmek emelini güttüğünü ve Anadolu, Şam ve Mısır'ı ele geçirmek istediğine dair belirtiler de mevcuttur. Ancak Harezmsahların gücünün zirvesinde olduğu 1217 yılı onların tarihinde kesin bir dönüm noktasını teşkil etmiş ve bu yıldan itibaren Ortaçağın bu büyük Türk İslam imparatorluğu süratle çökmüştür.³⁸

³⁸Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 876 -882.

2.4. Moğol İstilasası ve Sonrası

Moğol imparatorluğunun kuruluşu dünya tarihinde kendi türünde eşsiz bir olaydır. Uzak Doğunun ve Ön Asya'nın medeni ülkeleri ne bundan önce, ne de bundan sonra bir soyun hâkimiyeti altında birleşmişlerdir. Moğol istilasası Moğolların kaderinden çok Türklerin kaderini etkilemiştir. Çünkü, Moğolların büyük bölümü Moğolistan'a geri dönmüş ve işgal edilen ülkelerde kalan Moğollar hızla milliyetlerini kaybetmişlerdi. Moğollar tarafından Moğolistan'ın batısında kurulan devletlerin dili yavaş yavaş Türkçe olmuştur.

Moğol istilasası, Türklerin yanı sıra Hazar Ötesi Türkmenlerinin tarihlerinde önemli bir dönüm noktasıdır denilebilir. Üstyurt, Mangışlak, Karakum bölgelerine sığınan Türkmenler'in buralarda 12. asrın ortalarından 15. yüzyılın ortalarına kadar uluslaşma sürecinde yeni bir evre geçirdiğini, Moğol istilasının Türkmen unsuruna etkisi bağlamında yanlış olmaz. Türkmenlerin burada bulundukları zaman diliminde daha önce bilinmeyen yeni adlarla Türkmen boyları tarih sahnesine çıkmıştır.³⁹

2.4.1. Moğol İstilasası Sırasında Türkmenlerin Durumu

Moğol istilasının olumlu – olumsuz sonuçları, etkileri pek çok eserin konusu olmuştur. Ancak, Moğol istilasının en büyük bedelini Oğuz ve Türkmenlerin ödediği de bir gerçektir. Selçukluların kalabalık Türkmen kütlelerini Horasan üzerinden İran, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Azerbaycan'a taşımasına rağmen istila evvelinde bölgenin en kalabalık ve etkin nüfusu Oğuz – Türkmen boyları idi. Şayet Moğollar “akıl edip” Mangışlak bölgesine uğramış olsalardı, belki bugün Orta Asya'da Türkmen kimliğini taşıyan etnik bir oluşum kalmayacaktı.

³⁹Beyoğlu, *a.g.e.*, s.49.

Sırderya Oğuz Yabgu devleti yıkılmış olmasına rağmen, Moğollar Türkmenistan'a geldikleri sırada bölgede hakim nüfusu halen Türkmenlerin teşkil ettiği görülüyor. Her ne kadar kısa süre önce Türkmenlerin batı ve kuzey-batı yönlerinde göç ettikleri bilinse de Aral Gölü çevresi ve Sırderya boylarında etkin bir Oğuz kitlesi bulunmakta idi. Necip Bekran, Moğol istilas sırasında Faryab ile Aral gölü arasındaki alanların Türkmenlerce yurt edinildiğini belirtmektedir. Aynı hususa Cürcani de dikkat çekerek, Türkmenlerin bu bölgenin ana kitlesini teşkil ettiklerini vurgular.⁴⁰ Cuveyni'ye göre, Moğollar buralara geldikleri sırada başkent Yengikent ve çevresinde, Aral gölünün Karakum açıklarında Türkmen boyları yaşamaktaydı. Dinsel kimlikleri büyük ölçüde tartışmalı olan bu Türkmen boylarının bölgedeki siyasal baskıyı kendi lehlerine değerlendirdikleri bilinmektedir. Bazı Türkmen gruplarının Maveräünnehr bölgesine dağıldıkları, zaman zaman Karahanlıların yanında yer aldıkları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler arasında, 1150 yıllarında cereyan eden Karahanlı – Harezmşah savaşlarında Türkmenlerin Karahanlı saflarında yer aldıkları bilgisi önemlidir. Muhtemelen, Türkmenler Karahanlılardan bedelini ödemek kaydıyla geniş araziler almışlardı. Bir başka bilgiye göre Cend ile Karakol çölü açıklarında yoğun bir Türkmen kitlesi bulunmaktaydı. Bunların büyük ölçüde serbest oldukları ve Harezmşahları huzursuz ettikleri bilinmektedir.⁴¹ Harezmşahların Cend seferi bu bakımdan çok önemlidir.⁴² Harezmşahlara karşı Cend Oğuz – Türkmen gruplarının Mangışlak Salur – Oğuz devletiyle birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Bu da, Cend bölgesinde Selçuklu devrinde olduğu gibi etki bir Oğuz – Türkmen grubunun oturduğuna işaret etmektedir. Bu devirde Oğuz – Türkmen yarı göçebe toplulukları Cent'ten kuzey-batıda Aral'ın üst kısımlarıyla

⁴⁰Ağacanov, *a. g. e.*, s. 368.

⁴¹ Necef, *a.g.e.*, s. 196.

⁴²Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 876-882.

Irgaz'a kadar olan bozkırda dolaşmakta idiler.⁴³ 13. yüzyıl başlarında Sırderya'nın sol kıyısındaki Zernuk bölgesinde Oğuz-Türkmen aşiretlerinin bulunduğu bilinmektedir.⁴⁴

Oğuz – Türkmen gruplarının Aral'ın güneyine kadar indikleri ve buradaki Harezm vahasını içine alan bozkır sahalarda hayvanlarını beslediklerini Yakut el-Hamevi'ye dayanarak söyleyebiliriz.⁴⁵ Ağacanov'a göre, bu sahada Harezmşah ordusunda hizmet eden Türkmen Çağrak/Iğrak kabileleri barınmaktaydılar. Yine bunlar gibi, Mangışlaklılar olarak tanınan Türkmen boylarının da bu bölgede gezindikleri ve Harezm ordusunda hizmet ettikleri bilinmektedir. Harezmşah dönemi kaynakları, Harezm'in kuzey-batısında “Müslim ve gayr-i Müslim Türkler”in oturduklarını bildirmektedir. Bunların Oğuz - Türkmen grupları olması muhtemeldir. Bunun gibi Cent ve çevresinde Oğuz ve Türkmenlerin oturdukları ve belli zamanlarda bunların Harezm'e saldırdıkları biliniyor. Nitekim kaynaklar “Cent ve Mangışlak Türkleri”, “Cent ve Mangışlak kafirleri” ifadelerini kullanmaktadır. Cüzcani, buralara yapılan Kun- Kıpçak saldırıları sonucunda Aral gölü ile Hazar Denizi arasındaki geniş alanda Oğuz – Türkmen ailelerinin Kanglı – Kıpçak boylarıyla karışık oturduklarını haber vermektedir. Bu gruplar birlikte hareket edip, Selçuklu – Harezm topraklarına saldırılar düzenlemekteydi.⁴⁶

Bu bilgilerden, Moğol istilas sırasında Oğuz ve Türkmen grupların Cent, Aral Gölü çevresi, Harezm bozkırı, Aral ile Hazar arasında, Mangışlak bölgesinde ve Iraz'a kadar Kazak bozkırında yoğun olarak ve bazen de Kanglı, Kıpçak boylarıyla

⁴³Necef, *a.g.e.*, s. 191.

⁴⁴Ağacanov, *a. g. e.*, s. 368.

⁴⁵Necef, *a.g.e.*, s. 191.

⁴⁶Necef, *a.g.e.*, s. 192.

karışık olarak bulundukları anlaşılmaktadır. Bu grupların bazen Horasan'a kadar indikleri, Horasan Mangışlak arasında göçler yaptıkları kaydedilmektedir.⁴⁷

Harezmşahların çöküşü sırasın Türkmenler Cend'de, Sırderya üzerinde, Gürgen tarafında, Harezm'in yakın çevresinde, Hazar sahili boylarında, Merv ve Horasan'da yoğunlaşmaktaydılar. Harezmşahların moğollara yenilmesi üzerine Türkmenlerin bir kısmı Anadolu'ya göçtüler. Cengiz Han'ın birlikleri bu sırada Cend'i ele geçirdiler. Bölgeden 10 bin kadar Türkmen toplanıp Taynal Noyan idaresine verildi. Bu birliklerin oluşturulmasındaki amaç Moğol ulusuna yeni askeri kıtalar kazandırmaktı. Ancak bu Türkmenler yolda ayaklanarak Moğol askerlerinin tamamını öldürdüler ve Merv ile Amul tarafına kaçtılar. Cend ve Yengikent civarında oturan Türkmenler ise Moğol istilasını kabullenmek zorunda kaldılar.⁴⁸

Harezm ordusunun dağıtılmasıyla burada hizmet eden Türkmen komutanlar çeşitli yönlere dağılmış ve kendilerine sığınacak bir yer aramaktaydılar. Bunlardan Buka, Merv'de ortaya çıkıp Cend'den kaçan Türkmenleri kendi safına alarak Moğollara karşı hazırlıklara başladı. Murgab bölgesinde bulunan Türkmenler de ona katıldılar. Kısa süre sonra onlara Mücir el-Malik isimli bir diğer Harezmşah komutanı katıldı. Cüveyni'nin aktardığına göre Merv'de 70 bin asker bulunuyordu. Bu sayı Moğolların karşısına geçebilecek bir orduya işaret etmekteyse de, durum hiç de bu merkezde değildi. Her şeyden evvel taraflar arasında bir kargaşa söz konusuydu. Merv şeyhülislamının başını çektiği bir grup Moğollarla anlaşmaktan yana idi. Muhaliflerin direncini kırmak için Mücir el-Mülük önce şeyhü'l-İslamı, ardından da Serahs kadısını ortadan kaldırdı. Bu durum Türkmenlerin Moğollara

⁴⁷Necef, *a.g.e.*, s. 192.

⁴⁸ Necef, *a.g.e.*, s. 197 -198; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 257.

karşı savaşmaya istekli olduğuna işaret etse de Mücir el-Mülük ve müttefiklerinin erken zafer sarhoşlukları yeni bir tartışmaya neden olmuştu. Bu sırada Moğollar Amul'u işgal edip Merv'e yönelmişlerdi. Merv önlerinde yapılan savaşta Türkmenler bütün cesaret ve hünerlerini ortaya koydular. Şiddetli direniş karşısında Moğollar geri çekildiler. Ancak Mücir el-Mülk'ün davranışlarını beğenmeyen bir grup Türkmen isyan ederek, Amul'dan kaçan bir diğer Harezmşah komutanı İhtiyareddin'i kendilerine lider seçtiler.⁴⁹ Muhtemelen bu anlaşmazlık nedeniyle Türkmenler Merv'den ayrılarak Murgab tarafına çekildiler. Zira Tuluy komutasındaki Moğollar karşısında Murgab'daki Türkmenler ağır bir yenilgi aldılar. Ardından anlaşmazlık yüzünden zayıf durumda bulunan Merv de direnemedi.⁵⁰ Ancak kalabalık Yazır boylarının yerlerini terk etmeyerek Moğol hakimiyetini kabul ettikleri, meydana gelen felaketleri atlatıp 14. yüzyılda gelişmeye başladıkları görülmektedir. 15 – 16. yüzyıllarda nüfus bakımından artan Yazırlar, Karataşlı olarak anılırken, diğer grupları Nohurlu, Murçeli, Sürçeli adlarıyla Türkmen tarihinde rol oynamışlardı.⁵¹

Moğollar daha sonra Dehistan ve Horasan bölgesini de ele geçirmiş, özellikle Horasan'da oturan çok sayıda boy ve aşiret kitleler halinde Azerbaycan'a, buradan da Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Hülagü Han'ın İran ve Azerbaycan'da yerleşmesi ve İlhanlı Ulusu'nun ortaya çıkması üzerine Horasan'la Orta Asya

⁴⁹Ağacanov, *a.g.e.*, s.503; Ataniyazov'a göre ise Moğol istilasından önce Ahal bölgesinde bir devlet kurabilecek seviyeye ulaşmış olan Yazır boyu, istiladan sonra bölgeden neredeyse tamamen silinmiştir. Moğol saldırılarından kurtulanlar genellikle Köpet-Dağ bölgesine sığınmış, Garataşlı adını almışlardır. Ancak siyasi kuvvetleri ile nüfusları istila öncesi ile kıyaslanamayacak kadar azdır. Ataniyazov, *a.g.m.*, s. 1-29.

⁵⁰ Necef, *a.g.e.*, s. 198-199.

⁵¹Ağacanov, *a.g.e.*, s. 370.

arasında Selçuklularla kurulan irtibat kesilmiş oldu. Horasan bundan sonra İran'ın bir parçası kabul edilmeye başlandı.⁵²

2.4.2. Moğol İdaresinde Türkmenler

Moğol İstilasası Türkmenlerin Orta Asya'daki siyasi varlığına büyük bir darbe indirdi. Mangışlak dışında bölgede varlığını sürdüren bütün Türkmen boyları Moğol hâkimiyeti altına girmişlerdi. Büyük göç dalgaları onların nüfusunu neredeyse eritmişti. Afganistan, Pakistan, İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya yapılan göçler bu bölgelerin Türkleşmesinde önemli rol oynamışsa da Orta Asya'daki Türkmen nüfusunu yarı oranında azaltmıştır.⁵³

Moğol hakimiyetini kabul eden Türkmenler ağır yükümlülöklere ve vergilere tabi tutulmuşlardı. Moğollar Türkmenlerden “kupçu” (veya kopcur⁵⁴) denilen vergi almaktaydılar. Agacanov'un aktardığına göre Moğol vergi memurları son derece acımasız idiler. Bu verginin ödenmemesi durumunda mükellefin oğul ve kızlarını elinden alıyorlardı. Bir diğör yükümlölük de Moğol ordusunda askeri hizmet idi.⁵⁵

Moğol hâkimiyetinin oluşması uzun bir süre aldı. İlk istila girişimleri kısa sürmüş, hemen hemen bütün büyük şehir ve kasabaları ve yolları üzerinde bulunan ölkelerin işgalini tamamladıktan sonra Moğol orduları geri dönmüşlerdi. Çünkü Moğolların anlayışında, aldıkları ölkelerin yönetimi ile ilgili bir fikir belirmiş değildi. Bunu icra edecek kabiliyette de değillerdi. Her ne kadar Cengiz Han ölümünden önce işgal ettikleri toprakları oğulları ve torunları arasında paylaşılmasını ve yanlarına aldıkları askeri birlik ve aileleriyle kendilerine verilen ölkelerde

⁵² Necef, *a.g.e.*, s. 199.

⁵³ Necef, *a.g.e.*, s. 200.

⁵⁴ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı**, Ankara 2005, s. 66.

⁵⁵ Agacanov, *a.g.e.*, s. 372.

oturmalarını emretmişse de onları “Büyük Han”a bağlamaktan geri durmamıştır. Ancak onların ellerinde bulunan askeri imkân kısıtlıydı ve bu nedenle Moğol uluslarının komutanları tabii toplulukların insan gücünden yararlanma yoluna gittiler. Kendilerine en yakın ulus, Uygur, Karluk gibi boylarını daha evvel hâkimiyet altına aldıkları Türklerdi. Bu unsurlardan Uygurlar, Moğollara yazılarını dahi vermişlerdi. Moğol istilasından bir asır geçmeden Moğol Uluslarının Türk ve Müslümanlaşması bu olgu ile ilgili olmalıdır. Cengiz Han’dan sonra yerine ortanca oğlu Ögedey geçmiş, Orta Asya, Çağatay ulusuna ayrılmıştı. İran ise 1258’de Cengiz’in torunu Hülagü’ye bırakıldı.⁵⁶ Böylece Türkmenlerin bulunduğu sahalarda Çağatay Ulusu ile İlhanlı Ulusu arasında paylaştırılmıştı. Bazen yukarıdan Altın, Ak ve Nogay Ordası da Türkmen arazilerine müdahale etmekteydi.

Moğol hâkimiyetine giren Türkmenlere ait Sırderya ve Cent bölgeleri, Amuderya boyları, Murgab, Merv, Horasan bölgeleri yüz yıl kadar sürecek buhranı üzerlerinden atamayacaklardı. Buralar tamamen yıkılmış ve tahrip olmuştu. Amuderya ve Murgab bentlerinin yıkılması yerleşik yaşamın çökmesine neden olmuş, buradaki nüfus büyük ölçüde dağılmıştı. Sağlam kalan tek Türkmen diyarı olan Mangışlak’ta Salurlar kendi hâkimiyetlerini muhafaza etmeyi başarmış, bölgeye göç eden Türkmen gruplarına kucak açmışlardı, ancak bölge bu nüfusu kaldıracak kaynaklardan yoksundu. Moğol tahribatından daha az etkilenen Kopet dağı etekleri, Sumbat ve Etrek vadileri ile Güney ve Kuzey Türkmenistan sahasında Türkmenler kendi varlıklarını sürdürmekteydiler.⁵⁷

⁵⁶ Hasan Oktay, **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar**, İstanbul 2007, s. 90; Bertold Spuler, **İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350**, Ankara 1987, s. 303, 307.

⁵⁷ Necef, *a.g.e.*, s. 201.

13. ve 14. yüzyıllarda Mangışlak'ın, Balhan dağlarının çöl kısımlarına çekilen Türkmenler artık Orta Asya tarihinde esasi rol oynayamıyorlardı. Moğol darbeleri neticesinde Türkmenlerin en büyük boy birliklerinden olan Yazır boy birliği bozulmuştu. Kadim bir Oğuz boyu olan Yazırlar Güney ve Batı Türkmen topraklarını içine alan boy birliğini kurdular. Yazırlar, Harzmşahlar'la yakınlaşarak onlarla akrabalık bağları tesis ettiler. Yazırların kurduğu boy birliğine Mangışlak, Balkan civarında ve Horasan'da yaşayan Türkmen boylarının hepsi katılmıştı. Yazırların boy birlikleri güçlü olup, onların kale ve şehirleri de bulunuyordu. Ancak bu birlik Moğol darbeleri ile dağılmış, Oğuzlardan kalan bu büyük boy ehemmiyetini kaybetmiştir.⁵⁸ Aynı şekilde Eymir boyunun Moğol istilasından sağ kalan bakiyeleri Daşhovuz bölgesine göçmüş, Yemreli adı ile ortaya çıkmışlardır.⁵⁹ Moğol istilası öncesinde Türkmenistan'da rastlanan Kınık, Bekdili, Karabölük, Alkabölük, Üreğir, Alayontlu, Çepni, Yaparlı, Kızık, Alkaevli gibi Oğuz topluluklarının istiladan sonra bölgede varlıklarına tesadüf edilmemektedir. İstila hareketlerinden sonra rastlanmayan kimi boyların, saldırıya uğrayan halkı kendi bünyesine alan boyun ismiyle anıldığı görülmektedir. Bu duruma Burkaz, Göklen, Yemreli, Yomut, Olam, Sakar, Sayat, Surhı, Çandır, Teke, Hatap, Esgi gibi boy adlarını örnek verebiliriz.⁶⁰

Mangışlak, Türkmenler için Moğol hâkimiyetine karşı bir sığınak olmakla beraber, bazı aşiretler çöl şartlarından yararlanarak istilacılardan korunma yolunu seçmişlerdi. Karakum Çölü'nün hayvan beslemeye müsait yörelerinde Türkmenler konargöçer yaşam sürmekte idiler. Bunun gibi Üst Yurt ve Balhan etekleri de Türkmen boylarının meskûn olduğu bölgelerdendi. Daha yukarıda bulunan

⁵⁸Beyoğlu, *a.g.e.*, s. 49.

⁵⁹ Ataniyazov, *a.g.m.*, s. 1 -29.

⁶⁰Ataniyazov, *a.g.m.*, s. 1- 30.

Türkmenler Altın Ordu hanlarının hâkimiyetini kabul ederek Deşt-i Kıpçak sahasında gezinmekte idiler.⁶¹ Mangışlak. 14. yüzyılın ortalarında Harizm'in kuzeyi ve Balhan ile birlikte Altın Orda Hanlığı'na bağlandı. Ak Orda Hanlığı'nın nüfuzlu bir prensi olan Tuy Hoca burada valilik yaptı.⁶²

Selçuklu Devleti'nin kurulduğu Horasan'da Türkmen nüfusunun gittikçe azalmasının yanı sıra Moğol istilası esnasında Moğolların Maverâünnehir'deki Türkmenlerden 10.000 kadar atlıyı Anadolu tarafına sevk etmesi ve bölgeden önemli miktarda göç gerçekleşmesine rağmen bazı gruplar yerlerinde kalmaya devam ettiler. Moğol tehlikesinden fazlaca etkilenmeyen Mangışlak ve Balhan Türkmenleri ise Hazar Ötesi Türkmenleri yahut Yaka Türkmenleri olarak bugünkü Türkmenistan'ın temelini oluşturdular.⁶³ Bu Türkmen gruplarının 16. yüzyıla kadar olan tarihi, Türkmen tarihinin en karanlık devresi olarak kabul edilmektedir. Burada yığılan gruplar, tespit olunamayan nedenlerden ötürü 16. yüzyılda irili ufaklı gruplar halinde Mangışlak'tan ayrılmaya başladılar. Bu bağlamda dikkat çekici bir başka husus, Mangışlak'da yaşanan süreçte Türkmenlerin pek çok yeni boy ve kabile adları altında örgütlenmiş olmalarıdır.⁶⁴ Mangışlak'ta biriken Türkmen kitlesinin bu bölgeden ikinci göçü ise, Kalmuk istilası ile birlikte 17. yüzyıl ortalarına doğru gerçekleşmiştir. Kalmuk saldırıları ile bölgeden ayrılan Türkmenler, Hive hanlığı ve bugünkü Türkmenistan coğrafyasına dağılmış, Mangışlakta ise ancak yedi yüz çadır

⁶¹ Necef, *a.g.e.*, s. 202. Toy Hoca Oğlan, Urus Han döneminde Mangışlak'da Altınorda valisi olduğuna ve Urus Han'ın 1368'de yönetimi devraldığını göre bu tarihte ve muhtemelen öncesinde Mangışlak, Altınorda toprağı idi ve buradaki Türkmenler de Altınorda tebaası durumundaydı. Ancak bölgenin Altınorda Devletine konumu ve Türkmenlerin göçerlikleri dolayısı ile bu devletin Türkmenler üzerinde kontrolü sınırlı olmalıdır. Zira Altınorda'nın Mangışlak hakimiyetinden kaynaklar nadiren söz eder. İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, Ankara 1995, s. 8; İlyas Kamalov, *Altınorda ve Rusya*, İstanbul 2009, s. 96; Sümer, *a.g.e.*, s. 162.

⁶² Ahmet Taşağıl, "Mangışlak", **İslam Ansiklopedisi**, cilt 27, Ankara 2003, s. 569- 570 ; Aka, *a.g.e.*, s. 8.

⁶³ Tufan Gündüz, "Oğuzlar /Türkmenler", **Türkler Ansiklopedisi**, cilt 2, Ankara 2002, s. 453 – 478.

⁶⁴ Necef, *a.g.e.*, s. 203.

Türkmen kalabilmiştir ve bu Türkmenler Kalmuk'lara tabidir.⁶⁵ Ayrıca 1635 yılında Kalmuklar tarafından Kuzeye doğru göçe zorlanan Türkmenlerin bakiyeleri günümüzde Stavropol Türkmenleri olarak bilinmekte ve varlığını korumaktadır.⁶⁶

Günümüz Türkmenistan sahasına yönelik Türkmen göçleri sonucunda 18. yüzyılın ortalarından itibaren Türkmenistan sahasında boyların şekillenmesi tamamlanmaya başlamıştır. Bu dönemlerde Türkmenler arasında eski büyük boyların yerini yenileri almış ve kendilerine katılımlarla nüfuslarını artırmışlardır. Ersan, Teke, Yomut, Sarık, Alili, Abdal gibi boylar Türkmen boylarının en kalabalık ve güçlüleri idi.⁶⁷

2.4.3. Türkmen Toprakları Üzerinde Hive-Buhara-İran Mücadelesi

Yukarıda tarif olunan şekilde bölgede nüfus yoğunluğunu teşkil eden Türkmenler, gerek akınları ile çevrede yarattıkları rahatsızlık, gerekse siyasi parçalanmışlıklarının çevre siyasi oluşumların dikkatini çekmesi sonucunda bu bölgede tamamen sükunet içinde bir yaşam sürmediler.

16. asrın başlarından itibaren nüfuz ve kudretlerini artırmaya başlayan ve bu devirde sayıları bir hayli artmış olan Türkmenler, Harezm'in mukadderatı üzerinde söz sahibi olmaya başlamışlardır.⁶⁸ Bölgedeki Türkmen varlığı Hive Hanlığı ve

⁶⁵ Oktay Berber, **Kalmuk İstilas ve Türk Dünyasına Etkileri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s. 88.

⁶⁶ Berber, *a.g.e.*, s. 100.

⁶⁷ Necef, *a.g.e.*, s. 214.

⁶⁸ Abdullah Gündoğdu, **Hive Hanlığı Tarihi (Yadigâr Şibanileri Devri: 1512-1740)**, Ankara 2007, s. 54.

Safevilerin⁶⁹ dikkatini çekmiş; daha büyük bir kuvvet hâline gelmelerini engellemek için bu iki ülke Türkmenler üzerine sefer düzenlemeye başlamıştır.

Türkmen-Özbek koalisyonunun ayakta tuttuğu Hive Hanlığı'nın başında bulunan Ebu'l Gazi Bahadır Han, Türkmenler'den ağabeyinin çocuklarını ve ülkesini kendisine teslim etmelerini talep etmiştir. Türkmenler ise onun bu talebine karşı o devirde Buhara hükümdarı Astrahanî sülalesinden Nadir Muhammed Han adına hutbe okutturup, İsfendiyar Han'ın küçük oğlu Eşref Sultan'ı da onun yanına göndermekle cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Ebu'l Gazi, iki kere Hive taraflarına yaptığı ani hücumlarla Türkmenlere büyük tahribatlar vermiştir.⁷⁰

Türkmenler bu yaralarını henüz saramamışken bu defa Safevi Devleti'nin baskınlarına uğramışlar. Horasan'da yaşayan Avşar Türkmenlerinin beylerinden Nadir Şah'ın İran'da egemenliği ele geçirmesinden sonra Türkmenistan'da hakimiyet kurmak istemesi ve buna Türkmenlerin karşı çıkması yüzünden cereyan eden mücadelelerde Nadir Şah, Türkmenlere karşı çok acımasız davranmıştır.

18. yüzyılın ikinci yarısında kendilerini toparlayan Türkmenler, İran ve Hive'nin baskısından kurtulmak için 1835 yılından itibaren bugünkü Doğu Türkmenistan'ın Merv bölgesine doğru yayılmaya başlamışlardır. Liderleri Oraz Han önderliğinde Tecend Derya nehri kenarında Tecend Kalesi'ni inşa edip kendilerini

⁶⁹ Safevi Devleti: Türkmen aşiretlerinin desteği ile Şeyh İsmail tarafından 16. yüzyılın başında kurulmuştur. Devletin tesisi ile birlikte "*Şah*" unvanını alan İsmail, On İki İmam Şiiliğini resmi mezhep olarak kabul etmiş ve böylece İran coğrafyasının da süratle Şiileşme süreci başlamıştır. Bu tarihten itibaren İran'ı Şiilik şemsiyesi altında birleştirmeye çalışan Şah İsmail, doğuda Özbek ve batıda Osmanlılarla mücadele halinde olmuştur. Bu mücadele, Şah İsmail'in halefleri Şah Tahmasb ve Şah Abbas devirlerinde zirve noktasına ulaşmış ve pek çok kanlı muharebe yapılmıştır. Büyük Şah Abbas (1587-1629) ile ordu ve idare sisteminde bir takım düzenlemelere giden ve güçlenen Safevi Devleti, onun mirası üzerinde 17. yüzyılda bir müddet daha rahat yaşayacak ve 18. yüzyılın ilk yarısında Afgan istilası ve onu müteakip bir takım hadiseler neticesinde tarih sahnesinden çekilecektir. (Bknz. Cihat Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, Ankara 2014, s. 7.)

⁷⁰ Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 109.

emniyete almaya çalışmışlardır. Fakat 1830'lu yıllar Türkmenlerin aldığı bu tedbirlere rağmen acılarla geçmiştir. Hive Hanlığı'nın yeni hücumlarına maruz kalmışlardır. Batı tarafından ise Kaçarların⁷¹ saldırılarına uğramışlardır. Horasan'daki Türkmen boylarına karşı yapılan ilk seferin ardından Kaçarlar, son derece tahripkar saldırılarına Horasan'ın kuzeyinde ve kuzeydoğusunda devam etmişlerdir. Ancak Türkmenlerin Türkmenistan'ın en önemli geçit yollarından biri olan Karakale'de iyi bir müdafaa savaşı vermeleri Kaçarların daha fazla ilerlemesini önlemiştir.⁷²

Büyük göçlerin yaşandığı 16-17. asırlarda Türkmen boyları düzen açısından büyük değişikliklere uğramıştır. Önce büyük boyların giderek küçülmesi ve yeni büyük boyların oluşması o döneme ait bir süreçtir. 17. yüzyılın sonuna doğru Türkmenler Balhan (Balkan) yörelerinden Lebap topraklarına göç etmişlerdir. Büyük bölümü Amuderya'nın sağ kıyılarında yaşarken, 18. ve 19. yüzyıllarda Amuderya'nın orta akıntılarında Bayatlar, Çendirler, Hıdırnililer, Agarlılar, İgdirler, Çovdurlar, Sayatlılar, Halaçlılar, Garlıklar ve diğer boylar yerleşmişlerdir.⁷³

"18. asrın birinci yarısında Gürgen ve Etrek (Göklenler, Nohurlar ve Eymurlar) yakasında, Köpet Dağ eteği bölgesinde (Yemreli, Alili, Karataşlı vb.) ve Merv vahasında yaşayan Türkmen kabileleri Safevilerin Horasan ve Gürgen eyaletlerine dahildi. Harezm vahasında, Hazar Denizi doğu yakasındaki çöllük ve dağlık bölgede yaşayan Türkmen kabileleri (Tekeler, Yomutlar, kısmen Çovdurlar ve Salurlar) Hive'nin iktidarı altındaydı. Amuderya yakasında Çarcov'dan Kerki'ye

⁷¹ Kaçarlar: Bir Türkmen oymağı ve İran'da hüküm süren bir hanedan (1796-1925). Kaçarlar Hanedanlığı, 15. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'nun Bozok (Yozgat) bölgesinden Kuzey Azerbaycan'a göçerek Gence yöresinde yurt tutan oymak Akça (Ağça) Koyunlu, Akçalı (Ağçalı) ve Şam Bayatı Türkmen obalarından meydana gelmiştir. Ağa Muhammed Han tarafından 1796 yılında kurulmuştur. Muhtelif tarihlerde Türkistan içlerine seferler yapmışlardır. (Bknz. Faruk Sümer, *Kaçarlar, İslam Ansiklopedisi*, cilt 24, İstanbul 2001, s. 51-53.)

⁷² Saray, *a.g.m.*, s. 601.

⁷³ Dinç-Çakır, *a.g.e.*, s. 102.

kadar olan bölgede yaşayan Ersarı Türkmenleri ve diğer birçok küçük Türkmen kabileleri (Sakarlar, Bayatlar, Olamlar, Arabacılar vb.) Buhara'nın iktidarı altındaydı. Fakat, Türkmen kabilelerinin üzerindeki bu egemenlik hiçbir zaman sağlıklı olmamıştır. Türkmenler sürekli tepki göstermişlerdir. Mangışlak ve Üst Yurt'ta yaşayan Türkmenler (Çovdurlar ve Salurlar) bölgede hüküm süren beyliklere daha az bağlıydı.

Türkmenler geniş ve iklim şartları farklı olan bölgelerde bulunduklarından dolayı çok çeşitli iktisadi alanlarda faaliyet göstermekteydiler.

*Hazar yakasındaki bozkırlar, Üst Yurt ve Mangışlak kurak ve tarıma elverişsizdi. Buradaki Türkmenler hayvancılıkla uğraşıyordu. Konar-göçer hayvan yetiştiricileri koyun, keçi, deve, at gibi hayvanları yetiştiriyordu."*⁷⁴ Konar-göçer yani hayvancılık ile uğraşanlar ve tarım yapan yerleşik Türkmenler için Türkmenistan şartlarında hayvancılık faaliyetlerini yürütmenin temel şartlarından biri olan kuyular bulunuyordu.

Hayvancılığın yanı sıra Türkmenlerin hayatında tarım da önemli rol oynuyordu. Olumsuz hava şartlarına rağmen, Hazar yakasındaki Türkmenler bile en ufak imkanları kullanarak tarımla uğraşmaya çalışmışlardır.⁷⁵

18-19. yüzyıllarda Türkmen tarımı konar-göçer hayvancılık üzerine, tarım ise ilkel tarımsal araçlarla gelişmiştir. "XIX. yüzyılda Türkmenler konar-göçer (çarva) ve yerleşik (çomur) diye ikiye ayrılıyordu. Bu Oğuz geleneğindeki konar-göçerlik ve yerleşikliğe denk gelmektedir."⁷⁶

⁷⁴ Dinç-Çakır, a.g.e., s. 103.

⁷⁵ Dinç-Çakır, a.g.e., s. 103-104.

⁷⁶ Gömeç, a.g.e., s. 273.

19. yüzyılda yüksek Türk kültürünü hala içlerinde yaşatan Türkmenler, boy birliği kurallarına uygun olarak hayatlarını sürdürmüşler ve meselelerini de yakın zamanlara kadar Maslahat, Kengeş ve Cumguriye denilen meclislerinde çözümlemeye çalışmışlar idi. Teke, Yomut, Ersarı, Çovdur, Sarık, Salur ve Göklen en büyük boyları arasındaydı. Toplumsal organizasyonun temelini bir veya birkaç boy temsilcilerinden oluşan kırsal birlik oluşturmaktaydı. Türkmen toplumu ig (safkan efendi), gelmişek (sonradan gelenler, kul) ve yarımlar (köle kadınlardan doğan çocuklar) olmak üzere üçe bölünmüş idi. 19. yüzyılda Türkmen toplumu ikiye ayrılıyordu. Bunlar sömüren toprak sahibi beyler ve sömürülen köylüler idi.⁷⁷

Çoğu Türkmen boylarında geçmişten gelen, 17. yüzyılda şekillenmiş toprak ve suyun verimli şekilde kullanılmasına bağlı "sanaşık"⁷⁸ adı altında bir toprak sistemi oluşturulmuştur. Sanaşık sistemi - yılda bir veya iki kere yapılmıştı. Rusların Türkmen topraklarını işgal etmeden önce bu sistem çok yaygın idi. Bu sistemde ilk zamanlar hanlar, beyler veya dindar adamlara öncelik verilmemişti. Su ve toprak almaya hakkı olan ailelere verilmişti. Ailedeki kişi sayısına göre toprak ve su kullanım hakkı bir yıllığına veya altı aylığına verilmişti. Süre bitince bu süreç baştan tekrarlanmıştır. Sanaşıkta kadınların hakkı olmamıştı.⁷⁹ Bu mülkiyeti evlenen her erkek almıştı. Böylece baylar⁸⁰ küçük yaştaki erkek çocuklarını evlendirerek toprakların sahipleri olmuşlardı. Fakir köylüler ise çoğu zaman evlenemiyordu. Çünkü evleneceği kıza büyük miktarda başlık parası ödemek zorundaydılar.

⁷⁷ VVedenskiy, *a.g.e.*, s. 452-453; A. Orazov, **Hozaystvo i Kultura Naseleniya Severo-Zapadnoy Turkmenii**, Aşabat 1972, s. 19.

⁷⁸ Sanaşık: sanamak- Türkmenceden saymak demektir.

⁷⁹ İnternet kaynağı: <https://meninsahypam.wordpress.com/2017/06/03/sscbden-once-turkmen-topraklarında-su-ve-toprak-sistemleri-19-y/> Erişim Tarihi 07.07.2017.

⁸⁰ Bay I: Zengin. (Bknz. Mahmut Kaşgarlı, "**Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**", c. 3, çev. Besim Atalay, Ankara 1986, s. 158);

Bay II: Mal-mülk sahibi, fakirleri, köylüleri sömüren varlıklı adam. (Türkmenistan SSC'nin İlimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü, "**Türkmen Dilinin Sözlüğü**", Aşabat 1962, s. 67).

Dolayısıyla toprak sahibi de olamıyorlardı. Zamanla, özellikle Amuderya havzasındaki ve Harezmi bölgesindeki Türkmenlerde "sanaşık", özel mülk ile değişmiştir.⁸¹ Sanaşık sistemi Osmanlı Devleti'nde mevcut olan tımar toprak sistemi ile benzerlik göstermektedir.

19. yüzyılın birinci yarısında Hive hanları Merv şehrini ve Köpet Dağ yakınlarını ele geçirmişlerdir. Güç kullanarak Göklen ve Alili gibi Türkmen kabilelerini Hive'ye götürmüşlerdir. Bu sıralarda güneydeki Türkmen kabileleri Kaçar orduları tarafından istilaya uğramışlardır. Bey ve yabancıların baskıları sonucunda Türkmen boyları ayaklanmaya başlamıştır. 1813, 1842 ve 1867 yıllarında Etrek nehri civarlarında yaşayan Yomut ve kısmen Göklen kabile mensupları Kaçar şahlarına karşı ayaklanmışlardır. 1821-1822 yılları arasında Ersarılar Buhara Emirine karşı ayaklanmışlardır. 1827 yılında ise Merv'deki Sarıklar Hive hanlarına karşı ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmaların en etkiliisi 1842-1855 yılları arasında Hive hanlarına karşı süren Sarık, Teke ve Salur Türkmenlerinin ayaklanmalarıdır. 1855 yılında Serahs Türkmenlerinin Hive hanları üzerinde kazanılan galibiyeti, güneyde beylerin zorbalıklarına son vermiştir. 1855-1858 yıllarında Harezmi bölgesindeki Türkmenler Hive hanlarına karşı büyük bir isyan gerçekleştirmişlerdir. 1856 yılında Kaçarların saldırganlığı Serahs'taki Türkmenlerin Teke boyunu Merv'e göçmeye mecbur bırakmıştır. Ancak sonradan Kaçar orduları Türkmenlere karşı büyük yenilgilere uğramışlardır. 1858 yılında birleşen Teke, Göklen ve Yomut Türkmenlerinin güçleri Kara-Kale civarında İran ordusunu bozguna uğratmışlardır. 1861 yılında da Tekeler, Merv yakınlarında 32 bin kişilik İran ordusunu yenmişlerdir. Türkmen boylarının özgürlük mücadelesinde Türkmen beylerinin

⁸¹ VVedenskiy, *a.g.e.*, s. 453.

işgalciler tarafında Türkmenler aleyhine yürüttükleri faaliyetler çok büyük engel teşkil etmiştir.⁸²

17.-18. asırdaki acımasız büyük toprak sahipleri arasındaki mücadeleler Türkistan ile Rusya'nın arasındaki ticari ilişkileri çok zorlaştırmıştır. 18. asırda ticaret yolunun önemli kısmı Mangışlak ve Üst yurttan, yani Türkmen bozkırlarından geçiyordu. Bu yol, Rusya'dan Türkistan'a giden ticaret yolları arasında daha emniyetli bir yol sayılıyordu. 18. yüzyılda Türkmenlerin Rusya ile ticari ilişkilerinin güçlendirilmesi I. Petro tarafından 18. asrın başında Türkistan'a seferlerin düzenlenmesine sebep olmuştur. Bu seferler Türkistan coğrafyasını olumsuz etkilemiş, ancak Rusların Hazar Denizi yolculuğu ve ticareti geliştirmesinde büyük rol oynamıştır. Türkmenler Astrahan'a, Volga'yı takriben yukarıya doğru nehir yoluyla, çoğu şehirlere kervan yoluyla Orenburg'a ticarete gidiyorlardı. Onların bir kısmı 17. asırda Astrahan'a, Kuzey Kafkaslar'a – Stavropol'a taşınmışlardı. 1713 – 1714 yıllarında meşhur Türkmen tüccarı Hocanepes Astrahan'a gittikten sonra da I. Petro ile görüşmek için Petersburg'a gidiyordu. Rusya I. Petro'dan sonra da Türkistan ve Hazar Denizi'nin doğusuyla ilgilenmeyi devam ettiriyordu. Florio Benevini, V.Kopitvskiy, M. Ladijenskiy, İ. Tokmaçev, Gmelin, Voynoviç ard arda gelerek, 18. asırda Türkmen kıyılarını öğreniyordu.⁸³ Özellikle Türkmenistan topraklarının doğrudan incelemeleri I. Petro zamanında başlamıştır.

⁸² VVedenskiy, *a.g.e.*, s. 453.

⁸³ Dinç-Çakır, *a.g.e.*, s. 106.

2.4.4. Çarlık Rusyasının Türkmen Toprakları İlhakı

Rusların Türkistan'ı işgal politikalarını ilk askeri adımı 1552'de Kazan, 1556 Astrahan'ın işgalidir.⁸⁴ 1850'li yıllarında ise Zeki Velidi Togan hocamızın dediği gibi, Maveraynnahrın ergeç Rus istilasına uğrayacağını söylenmiştir. 1858 de Buhara'ya gelen Rus elçisi İgnatiyef'in bütün taleplerini emir kabul etti, Rus tüccarlarına gümrük vergilerini azalttı. Amuderya nehrinde Rus gemilerinin yürümesine, Buhara'da Rus ticaret elçiliği bulunmasına müsaade etti.⁸⁵ Rusya'nın bu adımları atmasının sebebi, o dönemlerde Batı'da politik ve ekonomik alanlarda başarı elde etmek arzusundandı. Ancak Avrupa'daki başarısızlıklar Rusya'nın ilgisini Türkistan'a çevirmiştir. Ayrıca "1863 yılında Amerika'daki iç savaşlar neticesinde, Rusya oradan pamuk alamadı. Türkistan'ı istila ederek oranın pamuğunu elde etmek fikri intışar etti.⁸⁶

Gelişen Rus kapitalizmi, 19. yüzyılın 60'lı-80'li yıllarında, arlığın Türkistan'da sömürgecilik faaliyetlerine sebep olmuştur. Çünkü Hazar Denizi doğu kıyısında bulunan Çeleken yarımadasında zengin petrol yatakları, Karakum l'nde bulunan kükürt, iyot ve brom rezervleri bulunmaktadır. Bütün bu hususlar Rusya'nın Türkmen topraklarını bir hammadde üreticisi olarak görmesi ve işgal etmesi için kuvvetli bir sebep olmuştur.

Türkistan'da özellikle Türkmen boylarının iskan edildiği topraklarda İngiltere'nin sömürge politikalarının önüne geçmek isteyen Rus hükümeti bu bölgelere yönelmiştir.

⁸⁴ Orhan Doğan, "arlık Rusyası'nın Türkistan (Orta Asya) Siyaseti ile İlgili nemli Bir Belge", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 11, s. 287-302, Konya 2004.

⁸⁵ Togan, a.g.e., s. 228.

⁸⁶ Togan, a.g.e., s. 228.

1877-1878 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus savaşında mağlup olan Osmanlı Devleti, 1878 yılında gerçekleşen Berlin Kongresinde İngiltere'nin garantörlüğünde Rusya'nın Akdeniz'e çıkışını engellemiştir. Böylece, İngiltere'nin Afganistan üzerinde kurduğu İngiliz himayesine ve Berlin Kongresindeki diplomatik zafere karşı Rus hükümeti Türkistan'ın güneybatısını işgal ile cevap vermiştir.⁸⁷

*"Ruslar, Türkistan'daki Özbek hanlıklarını ve Türkmen boylarını kendi tebaaları konumuna düşürmek için işgal faaliyetlerine 1863 yılından itibaren başlamışlardır."*⁸⁸ Rusya, Türkmen topraklarını Hazar Denizi kıyılarından başlayarak işgal etmiştir.

Bölgeyi işgal eden Ruslar, kendi kültürünü kazandırmak için bölgede faaliyetlerde bulunmuştur. Ruslar kendi ihtiyaçları doğrultusunda petrolün, kömürün kaynaklarını bulmuşlardır. Genelde Rus kaynaklarında Türkmenlerin sanayi, tarım, hayvancılık gibi alanlarda geri kaldığı ve kendi istekleriyle de Rus egemenliğini istedikleri şeklinde geçmektedir. Ancak Türkmenlerde ağır sanayi yoktu ama hafif sanayi veyahut el sanatı ve hayvancılık sektörü o devre göre gelişmiş idi. 19. asrın sonuna kadar Rusya'da sanayi üretiminin artması tamamen ağır sanayinin gelişmesinden kaynaklanmıştır.⁸⁹

1869 yılında albay A. N. Stoletov komutası altında Rus filosu Amuderya'nın eskiden Hazar Denizi'ne döküldüğü yere yakın "Kızılsu" adlı yerde, bugün bu kelimenin Rusçası demek olan "Krasnovodsk" adını taşıyan kaleyi yapmaya başlamışlardır. 1873 Mayıs ayında Ruslar Hive'yi kanlı bir istila ile ele

⁸⁷ Z. G. Freykin, **Türkmen SSR**, Moskova 1957, s. 130-132 (Orijinal Adı: З. Г. Фрейкин, **Туркменская ССР**, Москва 1957 г., с. 130-132) ; A. Karıyev, A. Roslyakov, **Kratkiy Oçerk İstorii Turkmenistana** , Aşabat 1956, s. 36-38.

⁸⁸ Necef, *a.g.e.*, s. 260.

⁸⁹ Dinç-Çakır, *a.g.e.*, s.208.

geçirmişlerdir. 1874 yılında işgal edilen topraklarda, Kafkas valiliğine bağlı olan Hazar Ötesi adında bir askerî bölük teşkil edilmiştir. Hazar bölgesinde yaşayan Türkmenler başta Yomut, Göklen vs. boyları olmak üzere işgalci Rus ordularına karşı koymamışlar, bunların aksine Rusların Hive üzerine hareketlerini engellemek üzere, 600 kadar Türkmen Teke atlısı yıldırım hızıyla Rus karargahına saldırmışlardır. Teke atlıları Rusların bir çoğunu kesmişler, Skobelev'i öldürmüşler idi. Böylece Çarlık ordularına silahlı direniş gösteren Teke'ler bu zaferden sonra fevkalade ruhlanmışlar idi. Bütün Türkistan'da Türkmenlerin bu zaferi meşhur olmuştur.⁹⁰

2 Ocak 1879'da Türkmenistan'ın işgaline karar verilip kumandanlığına Kafkas Ordusu Birinci Ordu Kumandanı General Lazaryev getirilmiştir. Türkmenler, Rusların saldırıya geçeceklerini öğrenince Merv'de bir savaş meclisi toplayarak savunma için gerekli tedbirleri almışlardır. Haziran başlarında Rusların hızlı ilerleyişi karşısında Büyük Bendesen Geçidi'nde zayıat veren Türkmenler, Göktepe'ye çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu arada General Lazaryev 26 Ağustos 1879 tarihinde kan zehirlenmesi sonucu ölmüş ve yerine Lomakin geçmiştir. Lomakin bütün birliklerini Bendesen'de toplayarak Göktepe'ye doğru ilerlemiştir. Türkmenler Göktepe Kalesi'nin duvarlarını yükseltmiş, kadın ve çocuklar için kale dışında bir yerleşim birimi kurmuşlardır. Esas Göktepe Kalesi üç taraftan iç içe yüksek duvarlarla çevrilmiş, her duvarın önüne derin hendekler kazılmış idi. Rusların 9 Eylül sabahı üç koldan Göktepe üzerine ilerleyişini Berdi Murad Han, Kara Batur kumandasındaki süvarilerle durdurmaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Rus ordusu ile Türkmen süvarileri arasındaki çarpışmalar silah üstünlüğüne sahip

⁹⁰ Vvedenskiy, *a.g.e.*, s.453; Togan, *a.g.e.*, s. 234; T. C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkmenistan Ülke Raporu**, Ankara 1993, s. 1.

Rusların galebesiyle neticelenmiştir. Rus askerleri Göktepe Kalesi'nin birinci surundan içeri girince Türkmenlerle göğüs göğüse savaşmışlardır. Türkmenler kısa zamanda Ruslara büyük tahribat verdirince, Ruslar Hazar kıyılarına çekilmişlerdir. Göktepe'deki Türkmen başarısı Rusların Türkistan'daki yenilmezliği inancını sarsmış idi. Böylece 1879 yılında Tekeler, General Lomakin'in bölüğünü yenmişlerdir.⁹¹

12 Ocak 1881 yılında general M.D. Skobelev komutasındaki Rus ordusu tekrar Göktepe kalesine saldırmıştır. Burada Türkmenler ölüm kalım mücadelesi vermişlerdir. Tekelerin direnişi kırılmıştır ve 1881 yazında Kafkas valiliğine bağlı olan Hazar Ötesi eyaleti kurulmuştur.⁹² Göktepe savaşından sonra Ruslar'ın Merv'e ilerleyeceği görülmüyordu. Ancak İngiliz - Rus nüfuz alanı dengesi bu işgali bir süre geciktirmiştir. Bu süre içinde Merv Tekeleri İngiliz ve İran himayesi aramış, ancak her iki devletten de olumsuz yanıt alınmıştır. Ayrıca Göktepe müdafisi olan Teke lideri Nurberdi Han'ın daha çok kayıp vermeden Ruslarla barış yapma isteği, Kafkaslarda doğmuş müslüman bir Avar Türk'ü olan fakat Rus hizmetine girmiş yüzbaşı Ali Han'ın (Alikhanov-Avasky) Merv Tekelerini Rus hakimiyetine girmeye ikna etmesi sonucunda Tekeler, Gülcemal Han'ın başkanlığında son defa toplanan Türkmen Meclisi'nde istemeyerek de olsa, Rus hâkimiyetine girmeyi kabul etmişlerdir (Ocak 1884). Böylece 1869'dan beri sürdürülen Türkmen bağımsızlık mücadelesi son bulmuştur.⁹³ Aynı senede Yoloten'deki Sarıklar da bu kararı takip etmişlerdir. 1885 yılında ise Pende ve Kuşki ilçeleri de Çarlık yönetimi altına

⁹¹ Saray, *a.g.m.*, s. 602; Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 453.

⁹² Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 453.

⁹³ Mehmet Saray, **Türkmen Tarihi**, İstanbul 1993, s. 35.

girmiştir. Akabinde, 1899 yılına kadar diğer Türkmen boyları da Rusya'ya katılmışlar.⁹⁴

"Rus İmparatorluğu'nun Türkistan coğrafyasında kendi yönetimini uygulamanın altında birçok politik sebep olmuştur. Birincisi, Türkistan aracılığıyla İran, Afganistan ve oradan da Hindistan ülkeleriyle ticaret yapmak ve bunun yanı sıra Çin'le ekonomik ilişkiler kurmaktır. İkincisi, Maveraiünnehir coğrafyası ziraat bölgesi olarak önemli konuma sahipti. Yani, ziraat konusundaki sorunları bu bölge aracılığıyla çözmeye çalışmıştır. Üçüncüsü ise, Türkistan coğrafyası yer altı ve üstü değerli madenlere sahipti. Bu konuyla ilgili, **"Türkistan bölgesi rehberlik adresi"** başlığında (1910) Sır-derya eyaleti istatistik komitesinin bilgilerinde şu detaylar yer almaktadır: "Türkistan, üretimin gelişimi için doğal kaynaklarıyla zengin bir coğrafyadır. Bu coğrafya, pamuk, hayvancılık, ormancılık, bal üretimi, ziraat ve diğer alanlarda üretim için verimli bir bölgedir. Ayrıca yer altı kaynaklarıyla zengindir. Ancak, bütün bu zengin değerler kapitalizm üretim ilişkilerine kadar yeterince kullanılmıştır." Dördüncü olarak, Rusya İmparatorluğu kendisi güney bölgesinin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Beşinci olarak, Türkistan coğrafyasını işgal etme aracılığıyla Orta Asya'daki diğer ülkelerle ilişki kurmayı amaçlıyordu. Altıncı olarak, Rus İmparatorluğu kendi demografik sorunlarını gidermenin yollarını araştırmıştır."⁹⁵

1870'lerde, Rus ve İngiliz bilginlerinin eserlerinde Türkmen nüfusu 1.150.000 olarak gösterilmiştir. Buna göre, sayıları 300 bin civarında bulunan Türkmenler İran

⁹⁴ Vvedenskiy, a.g.e., s. 453.

⁹⁵ Kuaniş Karajan - Jandos Kumğanbayev, "Rusya İmparatorluğun Orta Asya Ülkeleri Üzerine Uyguladığı Politikaları ve Halkın Yaşam Biçimi", **Akademik Bakış Dergisi**, sayı: 37, Temmuz - Ağustos 2013, s.2.

ve Afganistan'da yaşamıştır. Geri kalan 450 bini Buhara ve Hive hanlıklarının topraklarında, 400 bini de Türkmen topraklarında oturmuştur.⁹⁶

1897 yılında yapılan Rus İmparatorluğu genelinde gerçekleştirilen sayıma göre, Türkmenlerin toplam nüfusu 382.487'i aşmaktaydı.⁹⁷

Türkmenistan'daki Rus idaresi ve sömürüsü Rus hakimiyetine düşen diğer Türk memleketlerinden farklı olmamıştır. Tek fark Türkmenleri daha sıkı kontrol etme imkanı veren hususî bir kanunla yönetmek olmuştur. Türkmenlerden apır vergiler alınmış ve topraklarının en zengin kısımları ellerinden alınarak Rus tekstil sanayiinin ihtiyacını karşılamak için pamuk ekimine tahsis edilmiştir.⁹⁸

1880-1886 yıllarında Türkmenistan bölgesinde Hazar Ötesi adlı demiryolu inşa edilmiştir. Bu demiryolu 1885 yılında Aşkabat şehrine kadar getirilmiştir. Daha sonra Merv'e kadar uzatılmıştır. Buradan ana hat Amuderya Nehri'ne kadar inşa edilmiştir. 1886 yılında ise demiryolunun son istikameti Çarçov şehri olmuştur. Nihayet, 1896 yılında, Merv'den Kuşki'ye kadar bir hat inşa edilmiş idi. Amuderya Nehri'nde vapur seferlerine başlanmıştır. 1890 yıllarında pamuk yetiştiriciliği ve iç ticaret hızla gelişmiştir. Rusya'nın işgalinden sonra Türkmenistan'ın sosyo-ekonomik hayatı hızla değişmiştir. Demiryolunun inşası da buna büyük bir etken olmuştur.⁹⁹

Demiryolunun yapımı Kafkaslardan ve ülkenin iç kısımlarından büyük bir nüfus hareketliliğine yol açmıştır. Demiryolu inşaatının bitimiyle inşaat işçilerinin

⁹⁶ Necef, *a.g.e.*, s. 231.

⁹⁷ Necef, *a.g.e.*, s. 230

⁹⁸ Saray, *a.g.e.*, s. 36-37.

⁹⁹ Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 453; Freykin, *a.g.e.*, s. 133.

sayısı azalmış, fakat demiryolu işçileri ve demiryolu görevlileri yüzünden sürekli nüfusu oluşmuştur. Şehirler hızla büyümeye başlamıştır.¹⁰⁰

Genelde şehir ve kasabalar, uçsuz bucaksız mezralarda, bazen ise merkezî köyler ve demiryolu istasyonları yakınlarında kurulmuştur. İlk başlarda şehir nüfusunu dışarıdan gelen insanlar oluşturunuyordu. Şehirlerde Türkmen nüfusu oldukça az idi. "Hazar Ötesi bölgesinin incelemeleri" nin verilerine göre göçmenlerin sayısı 1881 yılında 2.003 kişi, 1882 yılında - 4.044 kişi, 1887 yılında ise 18.617 kişi olarak hesaplanmıştır.¹⁰¹

İlk yıllarda göçmenler arasında erkek sayısı kadın sayısına oranla fazla idi. Bu gelen erkeklerin çoğu başta iş ve ticaret yapmak için gelmişler ise de, ileride ailelerini de buraya getirmişlerdir veya ailelerini burada kurmuşlardır. Milliyet olarak, öncelikle Kafkas milletlerinden oluşan göçmenler bölgeye gelmiştir. Daha sonraları bölgede ticaretin gelişmesiyle ve Rusya'nın iç kısımlarından kaynaklanan göçlerden sonra Rus (Slav) nüfusu hızla artmıştır.¹⁰²

Kentsel büyüme, inşaat malzemeleri talebinin artmasına sebep olmuştur. Yapılarda ana madde olarak ham ve az tavlı tuğlalar kullanılmıştır. İnşaat malzemelerinin sanayisi ve üretimi (tuğla ve badana v.b) gelişmeye başlamıştır.

Çarlık Rusyası Hazar Ötesi bölgesini kendi ekonomik sistemi ile yönetmiştir. Bölgedeki ticari-parasal ilişkilerinin gelişimi, Türkmenleri de olumlu etkilemiştir. Çünkü onlar; tohum, hayvanlar, yün, deri ve halı gibi tarım ürünlerini satıyor ve

¹⁰⁰ Freykin, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁰¹ Freykin, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁰² Freykin, *a.g.e.*, s. 133-134.

pamuklu kumaş, şeker, mutfak gereçleri gibi diğer ithal endüstriyel ürünlerin talebinde bulunuyorlardı.¹⁰³

Rus hükümeti, Hazar Ötesi ekonomisini kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirme yolunu seçmiş, özellikle tarım sektörlerini geliştirmiş, tekstil sanayiinde hammadde ihtiyacının artmasıyla, Rus hükümetinin yönlendirmesi neticesinde; Hazar Ötesi bölgesi'nde pamuk üretimi yaygınlaştırılmıştır. Aynı zamanda bu şartlar altında toprak sahiplerinin hakimiyeti yoksul köylü Türkmen kitlesinin ağır şartlarda çalıştırılmasında zemin hazırlamıştır.¹⁰⁴

Rus ülkesinin kapitalist gelişmesini ve ekonomisinin en önemli rolünü Türkistan'a atfetmiştir. İlk önce pamuk üretimine Aşkabat ilinde başlanmıştır. 1887 yılında ise Merv vahasında pamuk üretimine başlanmış ve hemen 3 yıl sonra Merv ve Tecen vahaları, Aşkabat bölgesinden ziyade, suyun bolluğu sebebiyle, pamuk üretiminde baş bölgeler haline gelmiştir. İlk başlarda tekstil firmalarının temsilcileri, hükümetten toprak kiralayarak, kapitalist türü pamuk üretimi ekonomisini oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak girişken iş adamları kendileri için daha kârlı uygun şartlarda yoksullara tohum ve toprak vererek bir çözüm bulmuşlardır. Düzenlenen sistem iş adamlarına ek gelir sağlamıştır. Çünkü satın alınan pamuğun fiyatları piyasa fiyatlarına göre oldukça düşük idi. Mahsulün kötü çıkması durumunda ise tüm risk çiftçiye yüklenecek idi.¹⁰⁵

Varlıklı toprak sahipleri kendi tarımını dönemin gelişen ticari-parasal ilişkilerine uydurmaya çalışmışlardır. Onlar sanaşık toprağını kiralayarak, bu toprağı

¹⁰³ Freykin, *a.g.e.*, s. 134.

¹⁰⁴ Freykin, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁰⁵ Freykin, *a.g.e.*, s. 135-136; Baymuradov K.-Rogaçevskiy Ya., **Türkmen SSC**, Moskova, 1958, s. 6. (Orijinal adı: К. Баймурадов, Я. Рогачевский, **Туркменская ССР**, Москва, 1958, с. 6).

kendi özel mülkü haline dönüştürmeye başlamışlardır. Bütün bu işler köy cemaatinin "izni" ile sömürücü kitlesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonralarında ise kiralanan ve öz mülk haline getirilen bu topraklar tekrar kiraya ve devren kiralığa verilmiştir.¹⁰⁶

Bölgedeki pamuk üretimi yoğun bir şekilde hızını alıp gidiyordu. 1893 yılında Hazar Ötesi bölgesi 176 bin pud¹⁰⁷ (2.816.000 kg) pamuk vermiştir. On sene sonra ise 1.314 bin pud (21.024.000 kg) olmuştur. 1896 yılında Krasnovodsk limanının açılması pamuk üretiminin gelişmesinde büyük bir etki yaratmıştır. 1906 yılında ise Hazar Ötesi demiryolu ikinci bir hatla Rusya'nın tüm demiryolu hatlarıyla devreye girmiştir.¹⁰⁸

Pamuk üretiminin gelişimi ile doğru orantılı olarak tarımda sulama teknikleri de gelişmiştir. Pamuk önde gelen ticari meta olmuştur. Aynı zamanda çalışma gücü olarak kullanılan deve, at ve eşek gibi hayvanların rolü yükselmiştir. Tarım coğrafyası, hemen olmasa da değişmiştir. Pamuk tarlalarda tahıl ürünlerinin yerini almışsa da, Köpet Dağının yamaçlarında kurak tarım geliştirilmeye başlanmıştır. Kurak tarımının teşviki için hükümet Türkmenlere dağlarda, 3 yıl boyunca vergi ödememe şartıyla, kiralık toprak vermiştir.¹⁰⁹

19. yüzyılın sonlarında Hazar Ötesi bölgesinde bahçe ve bağcılık dikkate değer bir gelişme göstermiştir. Şehirlerde varlıklı Türkmen çocukları için birkaç Rus okulu açılmıştır. Aşkabat yakınlarında ise bahçecilik okulu açılmıştır. Bağcılığın

¹⁰⁶ Freykin, *a.g.e.*, s. 136.

¹⁰⁷Pud: Rus ağırlık ölçüsüdür, 1 pud yaklaşık 16 kilogramdır. (Bknz: http://www.garipgenc.com/wp-content/uploads/2014/10/Endustriyel_Olcme_giris.pdf)

¹⁰⁸ Freykin, *a.g.e.*, s. 136-137; Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 453.

¹⁰⁹ Freykin, *a.g.e.*, s. 137; Togan, *a.g.e.*, s. 280-281.

gelişiminde artan kentsel nüfus ve şarap fabrikalarının inşaatı büyük teşvik oluşturmuştur.

Rus yönetimi Hazar Ötesi bölgesinin sosyo-ekonomik hayatına önemli değişiklikler getirmiştir. Ancak bu değişiklikler yerli nüfusun tarım ve sulama tekniklerinde önemli rol teşkil etmemiştir.

1917 Devrimine kadar tarım ve sulama teknikleri 19. ve birkaç asır öncesinde olduğu gibi aynı kalmıştır. Çarlık yönetimi Türkmen ziraatının tarım ve sulama sistemlerine fazla büyük değişiklik getirmese bile, esas olarak tarımın coğrafyasını değiştirmiş, ticari ilişkileri geliştirmiştir.¹¹⁰

Çarlık Rusyası'nın işgal ettiği bölgelerde güvenlik sağlanmış, hayvancılık gelişmiştir. Çünkü güven ortamında göçebeler daha geniş alanlara gidebilme imkanı bulmuştur. Geniş çaplı faaliyet gösteren çobanlar için yeni olanaklar sunulmuştur. Bölgede küçükbaş hayvancılığı yapılırken Rus işgali ile bölgenin Ruslaştırılması amacıyla getirilen Rus çiftçiler vasıtasıyla vahalarda büyükbaş hayvancılık yapılmaya başlanmıştır. Aşkabat ve Merv bölgelerinde ticari hayvancılık hızla gelişmiştir.¹¹¹

Askerî çatışmaların durmasıyla birlikte Türkmenlerin binek atlara ihtiyacı kalmamıştır. Gelişen çiftçilikte cins atlardan ziyade bakımı kolay ve zahmetsiz olan atlara ihtiyaç duyulmuştur. Cins atlar daha çok büyük çiftçi ve varlıklı insanlarda bulunmuştur. Türkmen kabile atçılığının gelişmesi için at çiftlikleri ve hipodrom kurulmuştur.¹¹²

¹¹⁰ Freykin, *a.g.e.*, s. 137-138.

¹¹¹ Freykin, *a.g.e.*, s. 139.

¹¹² Freykin, *a.g.e.*, s. 139.

1888 yılı sonralarında Firuze, Karakale vadisi ve Serahs etraflarında birkaç Rus köyü oluşmuştur. Kuşki ili etrafına 200'ü aşkın Rus ve Ukrayna ailesi yerleşmiştir. 1917 yılına kadar kırsal bölgelere toplam 6000 kişi yerleşmiştir.¹¹³

Göçmenlere dağlarda dağlık tarım ile uğraşabilmeleri için nehir kıyıları, hayvancılıkla uğraşabilmeleri için de yüksek yerler verilmiştir. Bu göçlerin ana amacı Çarlık hükümetinin sınır bölgelerini güçlendirmek isteği, ayrıca önemli bir amaç da kendi iç bölgesini rahatlatmak idi. Dağlık ve demiryolu yakınlarındaki bölgelerinin iskanı gelen Rusların yerli Türkmen halkı ile, hükümetin tesiri olmadan, yakınlaşmasına sebep olmuştur. Göçmenlerin aldıkları vergi ve kredilere rağmen bir kısmı iflas edip şehirlere gitmiştir.¹¹⁴

Rusya tarafından işgal edilmeden önce Hazar Ötesi Bölgesi'nde sanayi yok idi. Fakat silah, kumaş üretimi ve halı dokumacılığı gibi ev yapımı zanaat mevcut idi. Bazı bölgelerde ilkel yollarla doğal kaynakların üretimi gerçekleştirilmiştir. Çeleken yarımadasında petrol ve ham parafin çıkarılmıştır. Nebit Dağı ve Kuuli Gölü etraflarında tuz bulunmuştur. Hazar Denizi'nin kıyısı boyunca Mangışlak sularından Hasankuli'ye kadar balıkçılık gelişmiştir. Tüm bunlar ve diğer zanaatlar eski dönemlerinden beri yaygın idi.¹¹⁵

19. yüzyılın sonlarından itibaren Hazar Ötesi bölgesinde gelişen sanayi Rus sermayesine ait olmuştur. Endüstriyel işletmelerin ve demiryolunun gelişi, bölgede işçi sınıfının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Çeleken yarımadasında petrol yataklarının mevcudiyeti burayı sanayileşmenin ilk bölgesini yapmıştır.

¹¹³ Freykin, *a.g.e.*, s. 139.

¹¹⁴ Freykin, *a.g.e.*, s. 139-140.

¹¹⁵ Freykin, *a.g.e.*, s. 140.

Diğer sanayi sektörlerinin ortaya çıkış ve gelişmeleri muhtelif sebeplerden kaynaklanmıştır. Örneğin; şehirlerin ve şehir nüfusunun büyümesiyle birlikte gıda ve inşaat malzemelerinin üretimi gelişmiştir. Aşkabat şehrinde inşaat, gıda ve pamuk sektörleri, Merv (Marı)'de - pamuk üretimi, Bayram-Ali'de - pamuk ve yağ üretimi (pamuk tohumlarının geri dönüşümü), Çarçov'da - gemi tadilat atölyeleri ve meyhan fabrikası¹¹⁶, Tecen'de - un fabrikası, Kızıl-Arvat'ta demiryolu atölyeleri ve küçük pamuk fabrikası gibi sanayi sektörleri gelişmiştir. Krasnovodsk, Çikişler ve Hasankuli gibi bölgeler balıkçılığın merkezleri olmuştur. Amuderya vahalarının kuzeyinden Çarçov'un güneylerinden Kerki'ye, Köhne-Ürgenç'e ve Taşavuz evcil çalı üretimi dışında pamuk sektörü de gelişmiştir. Genel olarak ihtilal öncesi sanayi iskanının durumu bu şekilde açıklanmıştır.

İç ticaret ve İran, Afganistan ile olan dış ticarete önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Büyük deve kervanları Aşkabat, Merv (Marı), Çarçov ve Kerki'ye gelmiştir. Bu sebeple adı geçen şehirlerde aracı bürolar, çeşitli organizasyonlarının temsilcileri, depolar ve kervan-saraylar bulunmuştur.¹¹⁷

Türkmenistan Çarlık Rusyası'nın sömürgesi olmuştur. Ancak Z. G. Freykin'in "Türkmen SSR'i" adlı kitabında yazar Türkmen halkının Rusya'ya katılmasını bir ilerleme olarak görmektedir. Z. G. Freykin adı geçen eserinde *"Yüksek yaşama standartlarına sahip olan Rusya'ya katılan Türkmen halkı ataerkil izolasyonundan kurtulup, Rus halkıyla yakınlaşmıştır. Türkmenler İran şahlarının taciz ve zulümlerinden kurtulmuştur."*¹¹⁸ şeklinde zikretmiştir. Yine Freykin, Çarlığın

¹¹⁶ Fabrika meyhan kökünü yurtdışına ihraç etmek için kalıplaştırmıştır.

¹¹⁷ Freykin, a.g.e., s. 140-141.

¹¹⁸ Freykin, a.g.e., s. 142.

Türkmenistan bölgesinde sanayileşmenin ve milli proletaryanın gelişmesini sağladığını söylemiştir.¹¹⁹

Çarlık hükümeti, Hazar Ötesi Bölgesi'nde tarımın yoğunlaşmasını teşvik ederken, halkın iyiliğini umursadığı için değil, kendi güç otokrasisini sağlamlaştırmak ve çalışanları sömürmek için uğraşmıştır. Buradan yola çıkarak bölgede acımasız bir sömürge politikasının uygulaması görülmektedir. Pamuk yetiştiriciliği, bağ ve bahçeciliği geliştirerek Çarlık iktidarının temsilcileri Türkmenistan'ı Rusya'nın hammadde deposu haline dönüştürmüşlerdir. Sulama araştırmaları ile ticaret ve sanayinin gelişmesine yardımcı olarak, Rusya'nın deposunun genişlemesinde katkıda bulunmuşlardır. Varlıklı Türkmen ailelerinin çocuklarına okullar açarak, öncelikle yerli nüfustan da Çarlık Rusyası lehine çalışacak birilerini yetiştirmeyi amaçlamışlardır.

Komşularla olan askerî çatışmalar son bulsa da, su ve otlak alanlar için kabile içi ve kabile dışı düşmanlıklar devam etmiştir. Böylece, 1912 yılında Hive topraklarında Özbekler ile Türkmenler arasında su meselesi yüzünden kavgalar çıkmıştır.¹²⁰

Zamanla Türkmen halkı ve Rus halklarının birbirlerine yaklaşması artış göstermiştir. Ayrıca Çarlığın sömürüsüne ve zulmüne çiftçiler ve Hazar Ötesi bölgesinde bulunan işçi sınıfı maruz kalmıştır. Bu Rus sömürüsüne karşı Türkmenler çok baskıcı bir yönetim altında oldukları için uzun bir zaman ses çıkaramamışlardır.

"19. asrın sonları ile 20. asrın başları diğer Türk illerinde olduğu gibi Türkmen ilinde de fikrî ve siyasi uyanışın başlangıcı olmuştur. Türkmenler arasında

¹¹⁹ Freykin, a.g.e., s. 143.

¹²⁰ Freykin, a.g.e., s. 144.

bu fikrî uyanış onları siyasi haklarını almak ve Rus idaresinden kurtulmak için mücadeleye sevk etmiştir. Türkmenlerin bu uyanışında Kırım, Azerbaycan ve diğer Türkistan Türklerinin de büyük rolleri olmuştur." ¹²¹ "Kültür sahasında Türklük şuurunun uyanışını sağlayan İsmail Gaspıralı'nın fikirleri Türkmenler arasında da yayılmış ve 19. yüzyılın sonlarına doğru açılan modern okullarda pek çok Türkmen okumaya başlamıştır. Bu Türkmenler arasında vatanperver büyük edip ve şairler yetişmiştir."¹²²

Hazar Ötesi'nin işgali sonrasında Çarlık rejimi bölgeyi, tesis edilen askeri bir idare ile yönetiyordu. Ancak bu yönetime rağmen 1900 - 1902 yıllarında bölgeye yerleştirilmiş olan Rus nüfus merkezli olmak üzere siyasal ayaklanmalar göze çarpar. 1902 yılında Aşkabat şehrinde Çarlığa karşı mücadeleye çağıran illegal bir grup ortaya çıkmıştır.¹²³

1905 yılında da Türkmenistan'da grevler, mitingler ve siyasi gösteriler başlamıştır. 4 Temmuz'da Aşkabat şehrinde büyük gösteriler gerçekleşmiştir. 1905-1907 yıllarındaki devrim döneminde Türkmenistan'ın Aşkabat, Kızıl-Arvat, Çarcov, Merv ve Krasnovodsk şehirlerinde birkaç Çarlık karşıtı topluluk kurulmuştur. Türkmenistan Bolşevikleri askerî birliklerde etkileyici propaganda yapmışlardır. Türkmenistan'a yerleştirilen Ruslar aktif bir şekilde Ekim siyasi grevlerinde yer almışlardır. Şehirlerde askerlerin katılımlarıyla kalabalık mitingler gerçekleştirilmiştir. Bolşevik yanlısı askerler Türkmenistan'da ordu içerisinde örgütlenmişlerdir. Çarlık Rusyası da buna karşı bilhassa işçileri ilgilendiren önlemleri almaya çalışsa da başarılı olmadığı görülmektedir. Türkmenistan'a

¹²¹ Saray, a.g.e., s. 37.

¹²² Fikret Türkmen, **Türkmenistan Kültürü Araştırmaları**, Ankara 2010, s. 2.

¹²³ Vvedenskiy, a.g.e., s. 454.

yerleştirilen Rusların organize ettiği Bolşevik teşkilatı propaganda amaçlı yayınlar çıkartmışlardır. Bu yayınların en önemlisi Bolşevik sloganlarını propaganda eden "Molot" gazetesidir.¹²⁴

1912-1914 yılları arasında, özellikle İ. Fioletov'un komutası altında Bolşevik organizasyonunun faaliyet gösterdiği Çeleken adasında Bolşevik yanlısı grev hareketleri başlatılmış, ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çarlık rejimi bu hareketlere dahil olanların bütün mal ve arazilerini ellerinden almış, bunları yeni vergilerle cezalandırmıştır.

Türkmenistan'da Çarlık yönetimi sürmeye devam etmiştir. Ülkede pamuk, petrol üretimi ve yün satışları büyümüştür.

I. Dünya Savaşı döneminde Türkmenistan'da vergiler yükselmiş, her türlü vergi ve harçlar alınmaya başlamış, ekmek ve endüstriyel ürünlerin fiyatları artmıştır.¹²⁵ 1916 yılında Türkmenler Çarlığa karşı Türkistan isyanında yer almışlardır. Otuz yıl kadar Çarlık egemenliğinde kalan Türkmenler, her fırsatta bağımsızlık arayışına girmişlerse de başarılı olamamışlardır. Ayrıca son dönem Türkmenistan tarihini araştıran Sovyet dönemi tarihçileri, Türkmenistan'ın Çarlık Rusya'nın yönetiminde bulunduğu 1881-1917 yılları arası dönemi "Türkmenistan Sömürge Dönemi" olarak değerlendirmiştir.¹²⁶

¹²⁴ Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 454.

¹²⁵ Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 454.

¹²⁶ Necef, *a.g.e.*, s. 278.

I. BÖLÜM

BOLŞEVİK DEVRİMİ VE TÜRKMENİSTAN

1. Türkmenistan'ın Bolşevik Devrimi Esnasındaki Durumu

1.1. Şubat 1917 Devrimin Sonrasında Türkmenistan

Yine, I. Dünya Savaşı zamanında, Rusya Çarlığı yeterli ekonomik temele sahip olamadığından dolayı savaşa hazırlıksız girmiştir. Büyük sayıda can ve mal kaybı yaşanmıştır. 1917 yılı gelindiğinde Çarlık orduları Alman cephesinde büyük mağlubiyetler almıştır. Bütün bu olaylar Rusya'da asker ve halkın tepki göstermesine sebep olmuştur.

Savaşla zayıflayan Çarlık, işçi ve askerlerin baskılarına karşı koyamamış ve Şubat 1917 yılında yıkılmıştır. Şubat 1917'de Çarlığın feshedilmesi Rus işçi sınıfına sosyalist bir ihtilal gerçekleştirme imkanı verilmiştir. Dünya savaşı zamanında Rusya'da kapitalizmden sosyalizme geçmenin bütün temelleri oluşturulmuştur.¹²⁷

Çarlığın feshedilmesinden sonra Rusya'daki durum çok başlılık olarak karakterize edilmiştir. Şubat ihtilalinin ilk günlerinden beri Bolşeviklerin inisiyatifine uyarlanarak, yurtda diktatörlük organı olarak, İşçi ve Askerî Mebusların Komiteleri oluşturulmuştur. Diğer yandan, Komitelerin yönetimini kendi ellerine alan Menşevikler¹²⁸ ve Eserler¹²⁹, burjuvayı temsil eden bir Geçici Hükümeti teşkil etmişlerdir. Böylece ülkede ağırlıklı olarak çift başlılık hüküm sürmüştür. Bu durum

¹²⁷ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, cilt II, Aşkabat 1957, s. 7-8 (Orijinal adı: **История Туркменской ССР**, том 2, Ашхабад 1957 г., с. 7-8).

¹²⁸ Menşevik: Rusya Çarlığı'nın yıkılışından sonra Rusya'da önde gelen Menşevik Partisi üyelerine verilen isimdir.

¹²⁹ Eser: Sol SR'lar, 1917 yılından itibaren Sosyalist Devrimci Partiden ayrılarak Bolşeviklerden yana tavır alan siyasi grup. 1917 Şubat Devriminden sonra SR partisi Geçici Hükümete destek verdiği için dolayı parti içinde yarılmalar meydana gelmişti. Daha sonra SR grubu Bolşeviklerden yana olmuş ve iktidarın komünistler tarafından bir ayaklanmayla alınmasını savunmuşlardır.

sadece merkezlerde değil, ülkenin bütün ana illerinde de yerli hükümet organları ve yerli komiteler olarak var olmuştur. Hazar Ötesi bölgesinde de çift başlılık, bir yandan İşçi ve Askerî Mebusların Komiteleri, diğer yandan Türkistan hükümetinin Geçici Hükümeti ve Geçici Hükümetinin komiserlerin varlığı ile belirmiştir.¹³⁰

Geçici Hükümet ve onun yerli kurumları baştan beri İşçi ve Askerî Mebusların Komitelerini güçlerinden etmek ve yurttaki kapitalist rejimi oturtmak için onlara karşı mücadele başlatmışlardır.

Menşevik ve Eserlerin kurduğu Geçici Hükümeti tamamen Çarlığın politikalarını sürdürmüştür. Türkistan halklarına karşı da bu politika uygulanmaya devam edilmiştir. Türkmen işçi temsilcileri yönetim kurulu organlarına alınmamışlardır. Türkmen halkının kentsel yönetimine katılması Geçici Hükümet tarafından iptal edilmiştir. Devlet kurumlarında ve okullarda Türkmen dili halen yasak idi.¹³¹

Geçici Hükümet, Türkmen halkına zulüm politikasını uygulamasında, Menşevik ve Eselerin tam desteğini almıştır. 1916 yılında Türkmenistan'da yapılan Millî Mücadele ayaklanmasının katılımcılarını takip etmek için bu politikayı uygulamıştır. Çarlık generalleri, Geçici Hükümetin generalleri olmuş ve yerli halka karşı vahşi cezai işlemleri uygulamaya devam etmişlerdir.¹³²

Geçici Hükümet ve onun yerli komiserleri insanın hayatı sürdürebilmesi için gerekli gıda ve ürünleri kısma adına halk karşıtı politika uygulamışlardır. Açlık ve kıtlık tüm ülkeyi sarmıştır. Rusya'dan Türkmenistan ve diğer Türkistan bölgelerine

¹³⁰ İstoriya Turkmenskoy SSR, Aşkabat 1957, s. 8-9.

¹³¹ İstoriya Turkmenskoy SSR, Aşkabat 1957, s. 9-10.

¹³² İstoriya Turkmenskoy SSR, Aşkabat 1957, s. 10.

ekmek gönderimi tamamen sekteye uğramıştır. 1917 yılının Nisan ayında Hazar Ötesi bölgesinin kent ve kırsal kesimlerindeki halk açlık yaşamıştır. Spekülatörlerin bulunduğu gıda organlarında yolsuzluk ve sahtekarlık söz konusu idi. Çalışan halkın maaşları düşerken gıda ve diğer ürünlerin fiyatları hızla artış göstermiş, binlerce insan yiyecek alabilmek için tarlalarını ve hayvanlarını satmıştır. Birçok çiftçi iflas etmiştir. Hive ve Buhara nüfusları ağır vergiler ödemek zorunda kalmıştır. Harezm'de çeşitli kabile liderleri arasında bitmeyen kanlı çatışmalar birçok köyün tamamen boşalmasına sebep olmuştur.¹³³

Geçici Hükümet tarafından yürütülen politikalar, ekonomik sorunların artması bağlamında halktan tepki görmüştür. Bunun yanında Şubat ihtilali sonucunda oluşan yönetimde çift başlılık da problemlerin çözümünü engelliyor görünüyordu. Bu şartlar, Bolşevik ihtilalinin zeminini hazırlamış, bu ihtilale halk tabanında meşruiyet zemini oluşturmuştur. Ayrıca açlık, kıtlık gibi olgular Bolşevik propagandaya imkan veriyordu. Buna karşın Lenin'in sosyalist ihtilal için öngördüğü bir silahlı ayaklanma değildi. 3 Nisan 1917 yılında V.İ. Lenin sosyalist ihtilale geçiş için strateji ve taktik planı vermiştir. Çünkü Geçici Hükümet hâlâ yeterince Komitelerin güvenine sahip idi ve bu Komitelerde çoğunluğu Geçici Hükümeti destekleyen Eser ve Menşevikler oluşturmuşlardır. Komitelerdeki Bolşevik sayısı ise oldukça az idi. Lenin'in tezlerinde "Geçici Hükümete herhangi bir destek olmayacaktır..." tarzında sloganlar yer almıştır. Bu şartlarda Lenin'in taktiği, açıklayıcı işler yoluyla Komitelerdeki çoğunluğu kazanmak ve Komitelerdeki

¹³³ İstoriya Turkmenskoy SSR, Aşkabat 1957, s. 11-12.

siyaseti değiştirmek idi. Bu yolla da Komitelerden hükümetin içeriğini ve politikasını değiştirmek amacını gütmüştür.¹³⁴

Partinin yeni odağı 24-29 Nisan 1917 tarihleri arasında Petrograd'da gerçekleştirilen Rusya Bolşevikler Konferansı'nda sabitleştirilmiştir. V. . Lenin'in konferansta sunduğu rapor ve sunumlarında partinin hedefi olarak "Tüm G   Komitelere!" bir slogan şeklinde  ne sürülmüştür.

Bu konferansta diğer önemli kararlar tarım ve millî meseleler üzerine alınmıştır. Bunlar yine Lenin'in tezlerine göre düzenlenmiştir. Tezlere göre, toprak sahiplerinin malları müsadere edilip köylülere verilecektir. Bolşevikler köylüleri toprak  ğruna mücadeleye teşvik etmişlerdir. Kom n st Parti'nin köylülerin yanında duran ve toprak sahiplerini devirmeye yardımcı olan tek parti olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Milliyet meselesi kararına gelindiğinde ise, V.  . Lenin, Rusya içinde bulunan tüm milliyetlere özgürce ayrılma hakkı tanımıştır. Bu sebeple 1924 yılında Türk halklarının cumhuriyetleri kurulacaktır. Ayrıca bu politika farklı milliyetlerin işçilerinde tamamen dayanışma ve halklar arası demokratik yakınlaşmayı sağlamıştır.¹³⁵ Ancak Lenin'in yukarıdaki vaat ettiği özgürce ayrılma hakkı hiçbir zaman gerçekleştirilmemesi bakımından Türkistan Türklerini umutla kom n zme bağlama gayreti olarak değerlendirilebilir.

Lenin'in tezleri, partiye ve Rusya'nın çalışan sınıfına mücadelenin yeni şartlarında doğru bir odak bulmakta, kısa süre içinde merkezde ve diğer bölgelerde Bolşevik örgütlerinin büyük başarılara ulaşmalarını sağlamıştır. Aynı zamanda Menşevik ve Eserlerin anlaşmalarını bozmakta başarılı olmuştur.

¹³⁴  storiya Turkmenskoy SSR, Aşkabat 1957, s. 13-14; Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 454.

¹³⁵  storiya Turkmenskoy SSR, Aşkabat 1957, s. 14.

Şubat 1917 Devrimini Sosyalist bir devrime dönüştürme konusu üzerine V. İ. Lenin tezleri ve Nisan konferansında çalışılmıştır. Bu devrim ideolojisini değiştirme mücadelesi Rusya'nın Türkistan'daki sömürgelerde (Türkmenistan, Özbekistan ve Türkistan'ın diğer bölgeleri) de başlatılmıştır.

Türkmenistan'daki Devrim Hareketleri Rusya'nın etkisinde gelişmiştir. Çarlığın devrilmesinin ilk günlerinde, halk kitleleri coşku ile demokratik özgürlüğü kutlamıştır. Bu aşamada kitleler, devrimin zaferiyle Geçici Hükümete güvenip onun verdiği sözlere inanmışlardır. Ancak 1917 Şubat burjuva-demokrasi devriminin zaferi ne Türkmen halkına ne de diğer zulmedilen halklara millî ve sosyal zulümden kurtuluş getirmemiştir. Geçici Hükümet Çarlığın politikasını devam ettirmiştir. Hazar Ötesi bölgesinin yönetimi Geçici Hükümetin komiserine geçmiştir.¹³⁶

Nisan Lenin tezlerini ve Nisan konferansının kararlarını takip ederek, Türkmenistan'daki Rus Bolşevikleri, Aşkabat, Merv, Çarçov ve neredeyse tüm diğer Hazar Ötesinin merkezi şehirlerinde, daha önce I. Dünya Savaşı zamanında Çarlık güçleri tarafından yok edilen sosyo-demokratik örgütlerin faaliyetlerini tekrar canlandırmışlardır. Ancak bu örgütlerin Türkmenler değil bölgeye sonradan yerleştirilen Ruslar tarafından kurulup Bolşevik merkezlerce kontrol edildiğini bilmek gerekir. Burada bahsi geçen kitleler bu Rus topluluklarıdır. Bu örgütler oldukça hızlı ve güçlü bir şekilde çoğalmışlardır. Kitlelere olan etkileri yükselmiştir. Partiye yeni adaylar yetiştirilmiştir.¹³⁷

1917 ilkbaharında Aşkabat'ta bir Bolşevik grubu oluşturulmuştur. Bu grubun organizatör ve yöneticiliğini Yakov Yefimoviç Jitnikov adlı bir asker üstlenmiştir.

¹³⁶ Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 454.

¹³⁷ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 17.

Bu kişi askerlik öncesinde Aşkabat'ta çalışmıştır. Bu grupta 4 kişiden oluşan görevli bürosu var idi. Grup Bak ve Taşkent'teki Bolşevik rgtleriyle bağlantılı olup, oradan literatür ve rehberlik temin etmiştir.¹³⁸

1917 yazında ise arov, Merv, Krasnovodsk ve bazı diğer Türkmenistan şehirlerinde Bolşevik grupları teşekkül edilmiştir. Bu gruplar ortalama 5-8 kişiden oluşmuştur. Bu grupların faaliyetleri kapsamında işçiler, askerler arasında propaganda yapmak olmuştur. Yaptıkları toplantılarda Bolşevik partisinin savaşa dair görüşlerini, Menşevik ve Eserlerin politikasını meydana çıkarmakla Geçici Burjuva Hkmetine olan düşüncelerini izah ederek, kitleleri mücadeleye teşvik etmişlerdir.

Hızla gelişen ve büyüyen Bolşevik grupları ve Komiteleri, Türkmenistan şehirlerinde sosyal devrimin gerçekleşmesi için faaliyete geçmişlerdir. Hazar tesi bölgesinin çalışanları ekonomik mücadeleye çıkmışlardır. 8 saatlik mesai getirilmiştir. Maaşlara %15 zam gelmesini, sağlık tedavilerinin ücretsiz olmasını vb. talep etmişlerdir. Ancak işverenler bu talepleri yerine getirmeyi reddetmişlerdir. Bunun zerine grev ve mitingler çoğalmıştır.¹³⁹

Türkmenistan işçilerinin Geçici Hükümetin komiserlerinin diktatörlüğüne karşı mücadelesi Menşevik ve Eser yanlılarının uzaklaşmalarına sebep olmuşlardır.

Bolşevizmin Türkmenlere en ciddi tesiri, 1916 yılında cephelere gönderilen Türkmen köylerdeki 15 bin kadar Türkmenin Rus ordusunda Bolşevik fikirlerle tanışması ile gerçekleşmiştir. Ancak bu etkinin halktaki yaygınlığı Sovyet tarihçilerinin, Türkmenistan'ın Türkmenler tarafından Bolşevik ihtilale dahil edildiği görüşünü destekler boyutta hiçbir zaman olmamıştır. Bütün Türkistan'da olduğu gibi

¹³⁸Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 455; **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 18.

¹³⁹ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 18-22.

Bolşevik devrimi Türkistan Türklerine Çarlık rejimi gibi dayatılan bir Rus yönetimi olacaktır. Sovyet tarihçilerinin Türkistan'da verildiğini iddia ettikleri mücadele de büyük ölçüde Ruslar arasındaki mücadeledir.¹⁴⁰

Petrograd'daki Temmuz olayları¹⁴¹ sonrasında çift başlılık sona ermiştir. Hazar Ötesi'ndeki Rus Bolşeviklerin faaliyetleri yoğunlaşmış idi. Böylece Türkmenistan'ın Merv, Kızılarcık, Çarçov, Krasnovodsk ve diğer yerleşim yerlerinde Rus işçi ve askerlerin, Komitelerin işçileri ve Askerî Mebusların etraflarında toplaşmaları devam etmiştir. Çiftçilerin İşçi Komiteleri ve Asker Mebuslar ile yakınlaşmaları çoğalmıştır.¹⁴² 13 Eylül'de Aşkabat şehrinde, Bolşevik yanlıları bir miting düzenlemişlerdir. Birkaç gün içerisinde şehirdeki hakimiyeti ele geçirenler tarafından Devrim Komitesi teşkil edilmiştir. Devrim Komitesinin oluşma gerçeği, kitlelerce Komitelerin egemenliği için mücadele çağrışımı olarak algılanmıştır.¹⁴³

Merv'de yaşanan kıtlık sebebiyle şehirlerdeki tüm dükkanlar, depolar, tüccarların evleri aranmaya başlanmış idi. Bu karar İşçi ve Askerî Mebusların Komitelerine aktarılmıştır. Komitenin yürütme organı bunun illegal ve uygunsuz olacağını düşünmüştür. Ancak halkın öfkesi ve açlığı o kadar büyüktü ki, aynı günde

¹⁴⁰ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 28-29; Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 455.

¹⁴¹ Rusya'nın çalışan kitleleri Geçici Hükümetin politikasından memnuniyetsizliği, 1917 Haziran'ında cephelere saldırıların şiddetlenmesiyle birlikte daha da çoğalmış idi. Cephe saldırı haberi ve sonrasında bu saldırının başarısız olması sonucuyla işçiler ve askerlerde çok büyük tepkilerin uyanmasına yol açmıştır. Bu tepki 500 bin Petrograd proletarya ve asker kitlelerinin sokaklara çıkarak "Tüm güç İşçi ve Askerî Mebus Komitelerine" sloganı altında mitingler yapmalarına dökülmüştür.

Geçici Hükümet bu gösterilere ateş açma kararını almıştır. Bunlara karşı Bolşevikler, bu gösterilerin gayet barışçıl bir karakter taşıdığını ve silahlı ayaklanmasına daha vaktin gelmediğini düşünmüşlerdir.

Gösterilere ateşin açılmasıyla birlikte burjuva-toprak sahiplerinin devrimi başlamıştır. Menşevikler, Eserler ve onlarca yönetilen Komiteler tamamen burjuvaya teslim olmuşlardır. Ülkedeki çift başlılık son bulmuştur. Tüm egemenlik burjuva Geçici Hükümetinin eline geçmiştir. Devrimin barışçıl gelişme dönemi sona ermiş idi... Bkz. **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 37.

¹⁴² K.B. Muhammetberdiyev, Ya. Orazgılıcov, **Türkmenistan Tarihinden Materyaller**, Aşkabat 1997, s. 25.

¹⁴³ Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 455.

toplanan fakirlerin bir kısmı bir fabrika mağazasının deposunda büyük ölçüde gıda ürünlerinin birikimlerini bulunca, tüm şehirde toplu aramaları gerçekleştirme talebini vermiştir.

Eylül ayının son tarihlerinde tüm Türkistan'da demiryolu çalışanlarının güçlü bir grevi patlak vermiştir. Grevciler maaşlara zam yapılmasını, mesai saatlerinin 8'e indirilmesini, gıda tedarikin geliştirilmesini talep etmişlerdir.

Türkmenistan işçilerinin devrim mücadelesindeki büyük gelişmesi ileride çalışan çiftçilerin de devrim mücadelesini güçlendirecektir. Köylü kitlesinin hareketi oldukça baskın bir karakter taşımıştır.¹⁴⁴

24 Ekim 1917 yılında Petrograd'da Lenin başkanlığındaki Bolşevik Partisinin işçi ve askerlerin silahlı ayaklanmaları başlamıştır. Ertesi günün sabahına Moskova'nın bütün resmi kurumları, tren garları, postaneler ve devlet bankaları Bolşeviklerin elinde idi. 25 ile 26 günlerini bağlayan gecede Kış Sarayı (Çarlığın son kalesi) da ele geçirilmiştir. Geçici Hükümetin iktidarı tamamen ortadan kaldırılmış idi. Ülke yönetimi ve iktidar başında V.İ. Lenin'in bulunduğu Komünist Parti Komitelerine geçmiştir.¹⁴⁵

Petrograd'ın arkasından 7 günlük işçi ve askerlerin silahlı çatışmaların ardından Sovyet (Komite) Hükümeti Moskova'da da kurulmuştur. Aynı anda Petrograd ve Moskova'daki ihtilal zaferiyle birlikte Sovyetler Rusya'nın merkez şehirlerindeki bütün iktidarı ellerine almışlardır.¹⁴⁶

¹⁴⁴ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 49.

¹⁴⁵ Muhammetberdiyev- Orazgılıcov, *a.g.e.*, s. 26-27; Freykin, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁴⁶ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 57; Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 455.

Ekim 1917'den Ocak-Şubat 1918 kadar Sovyet iktidarı tüm ülkeyi kapsayıp Türkistan'a yayılmıştır. Oralarda ihtilal zaferi duyurulduktan sonra başta Aşkabat'taki Bolşevikler grubu olmak üzere Menşeviklerle olan münasebetlerine resmen son vermiştir. Bunu takip ederek Kızılrvat, Krasnovodsk, Merv, Çarçov ve Türkmenistan'ın diğer bölgelerindeki Bolşevik grupları da Menşeviklerle ilişkilerini kesmişlerdir. Kazancık'ta Bolşevik örgütü oluşturulmuştur. Aşkabat, Merv ve Krasnovodsk'ta "Gümme" adlı partinin örgütleri ortaya çıkmıştır. Bu örgütler Müslüman işçilerinin Komitelerini kurmaya görevlendirilmiş idi. Daha sonrasında ise bu örgütler Bolşevik Partisi'ne dahil olacaktır.¹⁴⁷

Türkmenistan Ekim Sosyalist Devriminin haberini 27 Ekim 1917 yılında almıştır. Türkmenistan'daki işçilerinin mitingleri Taşkent'teki silahlı ayaklanmalarının başlamasına bağlı olarak başlamıştır. Taşkent işçilerinin ayaklanması Hazar Ötesi bölgesi tarafından büyük destek almış ve zafer ile sonuçlanmıştır. Kısa sürede Türkmenistan şehirlerindeki iktidarı Sovyetlerin (Komite) eline geçmiştir. Partilerdeki Menşevik ve Eserlerin yerlerini Bolşevikler doldurmaya başlamıştır.¹⁴⁸

5 Aralık 1917 yılında Aşkabat Komitesine tekrar işçi ve asker milletvekillerinin seçimleri gerçekleştirilmiştir. Bu seçimlerde Bolşevikler büyük zafer kazanmışlardır. Yürütme komitesinin başkanı olarak bolşevik S. M. Molibojko seçilmiştir. Merv Komitesinin yürütme organının başkanlığına ise B.N. Aleskovskiy seçilmiş idi.¹⁴⁹

¹⁴⁷ İstoriya Turkmenskoy SSR, Aşkabat 1957, s. 59.

¹⁴⁸ İstoriya Turkmenskoy SSR, Aşkabat 1957, s. 59.

¹⁴⁹ İstoriya Turkmenskoy SSR, Aşkabat 1957, s. 67.

Ekim Sosyalist Devrimin başarısı Türkmen halkında zulmedenlere karşı tekrar milli özgürlük, demokratik mücadele hareketini canlandırmıştır. 1917 Aralık'ın ilk yarısından itibaren Aşkabat, Kara Kale, Baharden ve Kazancık'ta işçi, asker ve Türkmen milletvekillerinden oluşan Genel Komiteler teşekkül edilmiştir. 1917 Aralık'ın ikinci yarısında ise, tek tek Krasnovodsk, Bayram-Ali gibi bölgelerinde Müslüman işçilerin Milletvekili Komiteleri oluşturulmuştur.¹⁵⁰

Bolşevik iktidarı tüm Rusya ve Türkistan halklarına yayıldıktan sonra, artık sıra bu iktidarı sağlamlaştırma işlerine gelmiş idi. Sovyet hakimiyetini sabitlemek için öncelikle eski çarlık organları tamamen dağıtılmış idi. Türkmenistan'da iktidar gücü Sovyetlere geçmiştir. Çarlığın rejimi ortadan kaldırılmıştır. 1917 yılından itibaren eski ordu terhis edilmeye başlanmış, bunun yerine Sovyetlerin yeni bir ordusu Kızıl Ordu oluşturulmaya başlanmıştır.¹⁵¹ Ancak bütün bu gelişmelerle birlikte Türkmen ve diğer Türk halklarına karşı Rusların zulmü bittiği anlamına gelmiyordu, sadece bir başka ad ve rejim altında devam etmiştir.

28 Kasım 1917 tarihinden itibaren Türkmenistan'ın muhtelif bölgelerinde Kızıl Ordu'nun örgütleri kurulmuştur. Türkmen Mamet Kurbanov, Bolşeviklerin tesiri ile Türkmen halkına komünizm ideolojisini tanıtmaya ve yaymaya başlamıştır. M. Kurbanov Aşkabat şehri yakınlarındaki köyleri gezerek oradaki insanları toplamıştır. Tanıtıcı propagandayı yapan bir başka kişi ise Ovezberdi Kuliyeve olmuştur. O, Gaurs, Aşkabat, Kişi, Gökçe, Kıpçak ve Bagir gibi yerlerde toplantılar yapmıştır. Bu toplantılarda çiftçilere Kızıl Ordu'yu, Sovyet iktidarının özünü, amaç ve hedeflerini açıklamıştır. 1918 yılına gelindiğinde Ovezberdi Kuliyeve'in

¹⁵⁰ İstoriya Turkmenskoy SSR, Aşkabat 1957, s. 68-70.

¹⁵¹ İstoriya Turkmenskoy SSR, Aşkabat 1957, s. 72.

önderliğinde Türkmenlerden oluşan 150 kişilik bir bölük oluşturulmuştur. Böylece yavaş yavaş Türkmenistan'ın diğer şehirlerinde de Türkmen bölükleri meydana gelmiştir. Toplam Hazar Ötesi bölgesinde 1500 kişi Kızıl Ordu'ya dahil olmuştur.¹⁵²

Türkmenistan halkı yeni sosyalist rejimi ile yaşamaya başlamışlardır. Komünist Parti ve Sovyet iktidarı iş kontrolünü ele aldıktan sonra işçilerin çalışma şartları ve maddi durumları düzeltmiştir. 8 saatlik bir çalışma günü kanunu çıkmıştır. İşsizlere iş imkanı sağlanmıştır.

Ekim Sosyalist ihtilalinden sonra Bolşevik Partisi Türkmenistan'da yerli Komiteleri oluşturma derdine düşmüş idi. Ancak ihtilal sonrasında Türkmenistan'da yeterli sayıda yerli Bolşevik kadroların bulunmaması, bu bölgenin ulusal çekilmesi ve cumhuriyetin kurulması bakımından geç kalınmıştır. V.İ. Lenin ve İ.V. Stalin Türkistan halklarını özerk cumhuriyetler haline getirmeye çalışmıştır.¹⁵³

1918 yılının yazında Türkmenistan'da Türkmen halkı tarafından bağımsızlık mücadelesi meydana gelmiştir. Fakat Rus tarihçilerine göre bu olay İngiliz müdahaleciler, devrim karşıtı kitleleri tarafından gerçekleşmiştir. Bu müdahale ve iç savaş tüm Rusya ve Türkistan'da sağlamlaştırılmaya çalışılan Sovyet iktidarı ve barış sürecini sarsmıştır. 12 Temmuz 1918 yılında İngiliz askerleri tarafından desteklenen Eserlerin anti-Sovyet isyanının sonucunda Sovyet iktidarı Aşkabat ve Kızılrvat'ta geçici olarak düşmüştür. Müdahaleciler Hazar Ötesi bölgesini yönetmek için Sağ Eser Funtikov komutasında kukla hükümeti - Geçici Yürütme Komitesini kurmuşlardır. Eser-belogvardey isyancıları Aşkabat'tan Krasnovodsk'a kadar olan bölgesini ele geçirdikten sonra Türkmen milliyetçi burjuvalarla beraber Taşkent

¹⁵² *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabat 1957, s. 74-77.

¹⁵³ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabat 1957, s. 81.

üzerine bir hareket düzenlemişlerdir. 1920 yılına kadar varlığını sürdürecektir. Aşkabat cephesi oluşturulmuştur. Daha sonra adı Hazar Ötesi olarak değiştirilmiştir.¹⁵⁴

Hazar Ötesi cephesinin oluşumu Rus tarihçiler tarafından Türkistan halklarının zor duruma düştüklerini söylenmektedir. Rusya ile irtibatların kesildiğini bunun üzerine 22 Temmuz 1918 tarihinde Lenin'in emri ile Türkistan'a Kızıl Ordu bölüklerin, silah ve mühimmatın gönderildiği söylenmektedir. Ayrıca İngiliz emperyalistlerin Hazar Ötesi topraklarını silahlı işgale başladığı söz etmekte. ¹⁵⁵ Halbuki, bu durum Türkmen halkı açısından bir özgürlük mücadelesi idi. Ruslarla tek başlarına baş edemeyeceğini düşünen Türkmenler, İngilizlerden yardım istemiş idi.

Yine Rus tarihçisi Vvedenskiy "17 Mayıs 1919 tarihinde Hazar Ötesi cephesinin orduları saldırıya geçmiş ve düşmana üst üste yenilgiler yaşatmıştır. 9 Temmuz'da Rus ordusu Aşkabat'ı geri ele geçirmiştir. 11 Ağustos 1919 yılında M. V. Frunze ve V.V. Kuybişev komutası altında Türkistan cephesi oluşturulmuş idi. 5 Ekim'de Hazar Ötesi cephesinin orduları tekrar saldırıya geçmiştir. Bu saldırılar 6 Şubat 1920 yılına kadar sürmüştür. Daha sonra Hazar Ötesi bölgesi müdahalecilerden tamamen temizlenmiş idi."¹⁵⁶ şeklinde zikretmiştir.

Nisan 1920 tarihinde "Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti" ilan edilmiştir. Eylül 1920 yılında ise "Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti" ilan edilmiştir.¹⁵⁷

Türkmenistan'da meydana gelen bu hadiseler sonrasında tekrar sosyalist rejim tesis edilmeye başlanmıştır. Bu zamanda Türkmenistan'ın durumu çok ağır idi. Ülke

¹⁵⁴ Vvedenskiy, a.g.e., s. 455; Muhammetberdiyev, Orazgılıcov, a.g.e., s. 28.

¹⁵⁵ Vvedenskiy, a.g.e., s. 455.

¹⁵⁶ Vvedenskiy, a.g.e., s. 455- 456.

¹⁵⁷ Vvedenskiy, a.g.e., s. 456.

7 yıllık bir savaşın sonrasında harap edilmiş haldeydi. Üretim, tarım, petrol üretimi, pamuk fabrikaları, demiryollarının işleyişi bütün her şey zarar görmüştür. Ülkenin ekonomik durumu zayıflamıştır.¹⁵⁸

8 Mart 1921 yılında Moskova'da Komünist Partisi'nin X. Kurultayı¹⁵⁹ düzenlenmiştir. Bu kurultayda V.İ. Lenin'in raporuna göre yeni bir ekonomi politigiine geçiş yapılmıştır. Bu konudaki Komünist Parti ve Sovyet iktidarının kararları Türkmenistan'ın parti ve Sovyet organlarınca onay görmüştür. Lenin'in millî politikası ile birlikte Türkmenistan'da tarım, kültür gelişmeye başlamıştır. 1924 yılına gelindiğinde üretim ve tarım savaş öncesi durumuna ulaşmasa bile, Türkmenistan'ın genel ekonomik durumu düzelmiş, yerli nüfusun okuma yazmayı bilmeyen kısmıyla mücadele edilmeye başlanmıştır. Şehir ve kırsal bölgelerde eğitim geliştirilirken Yerli Komiteler (Sovyetler) de güçlenmiştir.¹⁶⁰

1.2. Çarlık ve Bolşeviklere Karşı Türkmenlerin Bağımsızlık Mücadelesi

Rus Çarlığı kendi egemenliği altına alan Türkmenlerin hayatlarını güya hür edip, huzur içerisinde yaşatacak idi. Ancak Rus Çarlığı döneminde hiçbir zaman Türkmenlerin sömürülmesi ve ezilmesi durmamıştır. Gittikçe çoğalan Çarlık baskıları karşısında Türkmenler tepkisiz kalmamışlardır. Rus işgaline karşı, bütün Türkistan'da olduğu gibi Türkmenistan'da da muhalefet vardı. Rus mezalimine karşı ilk başkaldırma Hive yakınlarındaki Yomut Türkmenlerinden gelmiştir. Ruslar Hive Hanı'nı kullanarak Türkmenleri ezdirmek istemiştir. Bu durum karşısında

¹⁵⁸ Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 456.

¹⁵⁹ 1898 yılında V. İ. Lenin başkanlığında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi teşkil edilmiştir. Bu yıldan itibaren parti kurultayları düzenlenmiş ve her toplantıda kendine özgü meseleler çözülmüştür. Moskova'da düzenlenen X. parti kurultayında ise yeni ekonomi siyasete geçme konusu ele alınmıştır.

¹⁶⁰ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşabat 1957, s. 206; Muhammetberdiyev, Orazgılıcov, *a.g.e.*, s. 28-29.

Türkmenler hem Ruslara hem de Hive Hanı'na karşı mücadele etmişlerdir. Türkmenlerin lideri Cüneyt Han, Hive üzerine yürüyerek şehri kuşattı ise de, Rusların bir askeri birliği Hive'ye yollamaları üzerine Cüneyt Han kuşatmayı kaldırmıştır. Türkistan'daki 1916 yılı Milli Ayaklanması Türkmenleri de etkilemiş ve Cüneyt Han'a büyük bir sempati ve taraftar kazandırmıştır. 1916 yılında Rusya'nın Türkmenistan'ı işgali ile ortaya çıkan Milli Özgürlük Hareketi'nin komutanlığını Cüneyt Han üstlenmiştir.¹⁶¹ Türkmen topraklarının namusunu korumak, sömürgecilerden intikam almak için ata binmiş insanlara "Basmacı"¹⁶² denilmiştir.

Bağımsızlık mücadelesini verenler organizeli düzenli bir birlik yerine bölgesel olarak mücadele vermişlerdir. Bu bölünmüşlük başarıya ulaşmayı engellemiştir. Örneğin, Kazancık-Türkmenbaşı çevresinde İlli Ahun, Baharden-Gök Tepe çevresinde Murat Ali, Tecen-Mari çevresinde Orazgeldi, Darganata çevresinde Karaca Aksakal, Aşkabat çevresinde ise Cüneyt Han liderlik yapmışlardır. Ayrıca Çarcov'da kurulan "*Milli Türkmen Komitesi*" de bölgedeki küçük grupları birleştirmeye çalışmıştır. Ancak istenen başarı sağlanamamıştır. Tek yürek olamayış Türkmenlerin bağımsızlığa giden yolunu uzatmıştır.¹⁶³

¹⁶¹ Ekrem Özbay, "*Çarlık ve Bolşevik Ruslarına karşı Türkmenistan Türklerinin bağımsızlık mücadelesi*", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 20, s. 44; **Birleşik Türkmenistan Tarihi**, Türkiye Türkmenistan Dostluk Derneği, s. 3; Mehmet Saray, "*Türkmenistan*", **İslam Ansiklopedisi**, cilt 41, İstanbul 2012, s. 603.

¹⁶² Basmacı, Rusça'dan "Eşkıya" anlamındadır. Basmacı hareketinin meydana çıkış, 1918 Şubatındaki Hokand katliamının tepkisinden de önce, daha Rusya'da devrim olmadan kendisini göstermeye başlamıştır. Bu olayın ortaya çıkması şu gelişmeler sonucunda olmuştur:

1. Basmacı olayı, fazla bir siyasal niteliği görülmeyen ve tercihen Ruslarla onlara yataklık eden bazı Müslümanların soyuldukları bir eşkıya vakasıdır.
2. 1916 yılında Rus göçmenleri ve silahlı birliklerinin ortak çabaları sonucunda, özellikle Doğu Fergana bölgesindeki göçebe kabilelerini katletmelerine rağmen, Kazak, Kırgız ve Özbek göçebelerinin isyanını bastıramayışları,
3. Hokand'a verilen özerkliğin Taşkent'ten gelen Rus taburları tarafından kaldırılması ve bu arbedede sivil halktan yaklaşık 50.000 kişinin kılıçtan geçirilmesi.(Bknz Marie Broxup, **Basmacılar**, çev. Yuluğ Tekin Kurat, Ankara 1984, s. 2-3).

¹⁶³ Özbay, *a.g.m.*, s. 44-45.

Çarlık döneminin sonlarına doğru artan baskı ve ezme politikası Bolşevikler Dönemi'nde asimilasyonlarla devam etmiştir. Çarlık hükümetleri kültürel değişikliğe teşebbüste ihtiyatlı davranırken Bolşevik hükümetleri böyle bir ihtiyatı gözetmemişlerdir. Kontrolü ele geçirir geçirmez hızla değişiklikler için baskı yapmaya başlamışlardır. Konar-göçerlerin daha zor kontrol edilebileceğinin farkında oldukları için en kısa zamanda onları toprağa bağlayıp boylar arası bağları koparmak istemişlerdir. Bu yüzden de isyanların ardı arkası kesilmemiştir. Bağımsızlık başkaldırıları Türkmenistan'ın her yanına yayılmış olmakla beraber Hive-Dışoğuz-Karakum ve Tecen bölgelerinde Cüneyt Han ve Aziz Han gibi Türkmenlerin liderliğinde yoğunluk kazanmıştır.¹⁶⁴

Devrimden sonra basmacılar Sovyet hükümetine karşı silahlı savaş açan büyük kuvvet hâline gelmişlerdir. Bunun böyle olmasının birçok sebebi vardı; uzun süren kanlı çatışmalardan dolayı halkın eli işe gitmemesinden idi. Ekin tarlaları zarar görmüş, sürüler kurtlara yem olmuş idi. Bir sürü insan evsiz kalmıştır. Devrim sonucunda savaşın büyümesi, halk arasında anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Sosyalist Devrimin düşmanı insanlar da çöle kaçarak basmacılara katılmışlardır. Çoğu yerlerde Sovyet işçilerinin ve Kızıl Ordu'nun askerlerinin keyfi davranışları Sovyet hükümetinin itibarını zedelemiştir. Bu memnuniyetsizlik de insanları basmacıların yanına itmiştir. Türkmenistan'da bağımsızlık savaşı verenler içinde Sovyetleri uzun süre uğraştıran ise Cüneyt Han olmuştur.¹⁶⁵ Aslında basmacı denilen insan kitleleri Türk halklarının özgürlüğü için mücadele veren insanlar idi.

¹⁶⁴ Özbay, *a.g.m.*, s. 45.

¹⁶⁵ Özbay, *a.g.m.*, s. 45.

1916 yılında Hive'yi ele geçiren Cüneyt Han, Hive Hanı İsfendiyar'ı da kendine bağlamıştır. Hive yönetiminin Cüneyt Han gibi haksızlığa boyun eğmeyen kararlı ve güçlü birinin eline geçmesi Rusya'nın işine gelmemiştir. Bu sebeple Ruslar, Cüneyt Han'a yoğun bir siyasi baskı uygulamaya başlamışlardır. Artan baskıya daha fazla direnemeyen Cüneyt Han, bir müddet sonra İran'a geçmek zorunda kalmıştır. Bu durum, reformcu *Genç Hiveliler*¹⁶⁶ hareketini güçlendirmiş ve iktidara gelmelerine sebep olmuştur. Bu sırada Cüneyt Han da İran'dan geri dönmüş ve bu iktidarın lağvedilmesi için İsfendiyar Han'a baskı yapmaya başlamıştır. Bunun üzerine İsfendiyar Han, Genç Hivelilerin kurduğu hükümeti dağıtmış, üyelerini de hapsedirmiştir. Kurtulanlar ise faaliyetlerine gizlice devam etmişlerdir.¹⁶⁷

Bu gelişmeler Bolşevik İhtilali'nin öncesinde gerçekleşmiştir. Meydana gelen 1917 Bolşevik İhtilali, hanlıktaki bu karışıklıkları içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Hive'de bulunan Rus askerleri, Bolşevik tarafına geçmişler, Genç Hiveliler ise han yönetimine karşı yeni rejimle işbirliğe girmişlerdir. Hive Hanı İsfendiyar, 1918 Eylül'ünde öldürülmüştür. Hanlığın yönetimi fiilen Cüneyt han'ın eline geçmiştir. Bu arada Genç Hiveliler boş durmamış ve 1918 Haziran'ında Hive İhtilal Komitesi'ni kurmuşlardır. 1919 Aralık'ına gelindiğinde Sovyetler Hive Hanlığı'na, Hive emekçilerini Cüneyt Han'dan kurtarma gerekçesi ile savaş açmışlardır. Savaş bir ay kadar sürmüş ve 25 Ocak 1920'de Hive Sovyetlerin eline geçmiştir. Sovyetlerle birlikte şehre giren Genç Hivelilerin İhtilal Komitesi, 1 Şubat 1920'de bir halk kurultayı düzenleyerek hanlık sistemini kaldırmışlar, yerine Harezmi Halk

¹⁶⁶ Genç Hiveliler: Osmanlı'daki Jön Türkleri'nden esinlenerek Hive'de oluşan milliyetçi görüşlü bir grup idi. Genç Hiveliler, Türk halklarını gelen Ruslardan kurtarmak için faaliyetlerde bulunmuşlardır.

¹⁶⁷ Özbay, *a.g.m.*, s. 45; Mehmet Kılıç, **Tarihin Yapraklarında Türkmenler**, Bursa, 1998, s. 81-82; Türkmenistan İlimler Akademisi "Ansiklopedi" neşriyatı, "*Cüneyt Han*", **Türkmen Hanları ve Serdarları**, Aşkabat 1992, s. 37-41.

Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. Böylece Genç Hiveliler bir kez daha iktidara gelmişlerdir. Fakat iktidarda bulunan Genç Hiveliler Bolşevikler tarafından 1921'de iktidardan uzaklaştırılmış ve iktidarı Sovyetler ele geçirmiştir. Bu arada bir kısım Genç Hiveli, Cüneyt Han'a katılmıştır. Cüneyt Han, Bolşeviklere karşı mücadelesini sürdürmek amacıyla çöle çekilmiştir. İsfendiyar Han'ın kardeşi Said Abdullah ise Ruslar tarafından Moskova'ya götürülmüş ve orada sefalet içinde vefat etmiştir. Cüneyt Han mücadelesini bazen Türkmenistan dışına çıkarak diğer zamanlarda da Karakum, Hive ve Dışoğuz bölgelerinde aralıksız sürdürmüştür.¹⁶⁸

Sovyetler, piyon gibi oynadıkları Hive Hanını zaman zaman Türkmenler üzerine saldırtmışlardır. Cüneyt Han bu durum karşısında hem Bolşeviklere hem de Hive Hanına karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Cüneyt Han 1918 yılı sonbaharında Hive'ye hakim olmuş ancak bu iki yıl kadar sürebilmiştir. Özbek Türkleriyle Cüneyt Han arasındaki sürtüşmeden dolayı Genç Hiveliler Cüneyt Han'ın karşısında yer almışlardır. Hatta bazı Türkmen kabile reisleri de Cüneyt Han'a karşı Genç Hivelilerin yanında yer almışlardır. Bu Özbek-Türkmen sürtüşmesi, Rusların tekrar Hive Hanlığı'nın içişlerine karışmasına fırsat vermiştir. Hive'de Sovyet askerleri, Cüneyt Han karşıtlarından bir "Hive İhtilal Taburu" kurarak 1919 yılının Kasım'ında Hive'de bir Sovyet hükümetinin kurulmasını istemişlerdir. Bu tabur Bolşeviklerden yardım istemiş ve Sovyet orduları Hive'ye yürümüştür. Kızıl Ordu harekate başladıktan sonra Hive halkı Kızıl Ordu tarafından Cüneyt Han aleyhine kışkırtılmıştır. Bunun üzerine yer yer ayaklanmalar olmuştur. 1920'de Hive işgal edildikten sonra, Genç Hivelilerden Sultan Muradoğlu başkanlığında geçici bir ihtilal hükümeti kurulmuştur.

¹⁶⁸ Özbay, *a.g.m.*, s. 46.

Çöl kralı olarak anılan Cüneyt Han, Hive ve çevresinde Ruslara karşı bağımsızlık isyanını yönetirken Rusya, General Galtin'in komutasında en modern silahlarla donatılmış bir birlikle saldırmasına rağmen Cüneyt Han'ı mağlup edememiştir. Hive ve civarını Rus istilasından kurtarmak isteyen Cüneyt Han, bu maksatla Akmamış, Şurakan Şabbaz ve Biynazar bölgelerine yiğitleriyle saldırmış ve Sovyet askerlerini buralardan kovmuştur. Rusların silah deposu olarak kullandıkları Tortkol şehrini de kuşatmış, burayı almak için on bir gün mücadele etmiştir. Ancak çok sayıda şehit vererek savaştan çekilmek zorunda kalmıştır. Çünkü Kızıl Ordu Törtkol'u savunmak üzere Macar, Avusturyalı, Alman ve Çekoslovak savaş esirlerinin hepsini Cüneyt Han'ın üzerine göndermiştir. Cüneyt Han'ın yiğitleri ile Sovyet askerleri arasında Pitnak'ta bir çatışma meydana gelmiş, iki tarafın da saldırıları devam ederken Ruslar, Cüneyt Han ile barış yapmak istemişler ve 1919 yılında Tahta'da Cüneyt Han ile Türkistan Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyeti temsilcisi arasında bir barış anlaşması imzalanmıştır. Ancak Türkmen boyları arasında uydurma bilgi ve haberlerle anlaşmazlık ve kışkırtmalar çıkartılmıştır. Yapılan anlaşmaya rağmen Sovyetlerin bu provakatif tutumları karşısında Cüneyt Han'ın savaşa devam etmekten başka seçeneği kalmamıştır.¹⁶⁹

Rus idaresi, Cüneyt Han komutasındaki bağımsızlık mücadelesini kırmak ve Amuderya bölgesinde Rus hakimiyetini tam sağlamak amacıyla Türkistan cephesi komutanı askeri birliklerine, saldırı emri vermiştir. Cüneyt Han, bu saldırıya karşı altı gün boyunca direnmiş; fakat saldırıyı önleyememiş ve Rus ordusu buraları işgal etmiştir. Sonra Rus ordusu Köhne-Ürgenç, Parsa İliyali, Gazavat, Dışoğuz ve Tahta'yı da işgal etmiştir. Kanlı çatışmaların ardından Cüneyt Han'ın ana

¹⁶⁹ Özbay, *a.g.m.*, s. 46-47.

karargahının bulunduğu Bedirkent şehrini de işgal etmişlerdir. Daha sonra Hive'nin bütün toprakları işgal edilmiştir. Bu çatışmalarda Cüneyt Han çok sayıda kayıp vermiş; fakat bağımsızlık mücadelesinden yine de vazgeçmemiştir.

Cüneyt Han, fırsatını bulduğu her yer ve zamanda Karakum Çölü'nden çıkarak Ürgenç bölgesinde saldırılarına devam etmiştir. O, bu amaçla 1921 yılında Ruslara karşı en az 23 taarruz yapmıştır. Harezm'deki bu direnişler, siyasi zeminlere de sıçramıştır. 1921'de Sovyet istihbaratı, Harezm Halk Cumhuriyeti Başkanı Hacı Yusuf Pehlivan Niyaz'ı Sovyet aleyhtarlığı yaptığı iddiasıyla tutuklamıştır. Cüneyt Han ve yiğitleri, 1922-1923 yıllarında Harezm'de mücadelesine devam ederken Rus birlikleri zaman zaman bu liderin karşısında çaresiz kalmıştır. Cüneyt Han 1923 yılının ortalarında Kongrat, Hocaklı, İliyali şehirlerini ve Karakum'u kontrol altına almıştır. 1923'te Cüneyt Han'ın komutanlarından Ağacan'ın Madrahimdey'in ve Allanazarın birlikleri Dışoğuz, İlyalı, Köhne-Ürgenç, Yeni-Ürgenç ve Gazavat şehirlerini aldıktan sonra Hive şehrine yürümüşlerdir. Ancak bunlar kalıcı olmamıştır.¹⁷⁰

Bazı zamanlar Rusların haksız uygulamalarına bir tepki olarak kitleler halinde Cüneyt Han'a katılımlar da olmuştur.

Bağımsızlık mücadelesi verilen yerlerden biri de Türkmenistan'ın güney doğusunda yer alan Lebap vilayeti ve Afganistan'ın sınır bölgesinde bulunan Kerki ilçesidir. Bu bölgede Halife Kızılayak Bolşeviklere karşı mücadele etmiştir. Kuzeyde Cüneyt Han mücadele ederken güney bölgelerinde de Halife Kızılayak mücadeleye devam etmiştir. Buhara'yı işgal eden Sovyet ordusu, 1919 yılında, Kerki ve Lebap bölgesini almak için, bu bölgedeki askerlerine, Ceyhun Nehri üzerinden iki gemi

¹⁷⁰ Özbay, *a.g.m.*, s. 46-48.

dolusu mühimmat göndermiş. Bu mühimmatların gemilerle geldiğini haber alan Halife Kızılayak emrindeki güçleriyle saldırarak her iki gemiyi de ele geçirmiştir. İçindeki tüm mühimmata el koyduktan sonra gemileri batırmışlardır. Ele geçirilen mühimmat bitene kadar savaşan Kızılayak ve kuvvetleri sonunda Afganistan topraklarına geçtikten sonra da Bolşevikleri rahat bırakmayan Kızılayak, Rusların ele geçirdiği Annagul Tepe'yi ve Kerki'yi geri almıştır. Ancak uzun süre elinde tutamamış ve tekrar çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat 20 yıl boyunca Bolşeviklere karşı mücadelesini sürdürmüştür.¹⁷¹

Bağımsızlık mücadelesi verilen diğer bir yer de Tecen'dir. Bu bölgede Aziz Han'a bağlı kuvvetler mücadele vermişlerdir. 1916'da Garrı Kale'ye, 9-14 Ekim 1918 tarihleri arasında ise bütün Tecen vahasına girmişlerdir. 14 Ekim 1918 yılında Aziz Han Tecen'i hücum etmiştir. Çarpışma çok çetin geçmiş ve beş gün kadar sürmüştür. Aziz Han, bu çarpışmada çok şehit vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Elinde kalan yiğitleriyle yaz mevsimine kadar Sovyet ordusuna karşı mücadelelerini devam ettirmiştir.¹⁷²

Aziz Han 1919 ortalarından itibaren yiğitleriyle Bayramali tarafına çekilmiş, fakat Sovyet Savaş İdaresi çok sayıda ajanını Aziz Han'ın peşine takmış ve onu takibe almıştır. Bolşevikler sonunda Aziz Han'ı Mart ayında yakalamışlar ve yiğitlerin bir kısmının silah bırakmasını sağlamışlardır. 1919 sonlarında ise Aziz Han Sovyet Askeri Mahkemesi tarafından yargılanarak idam cezasına çarptırılmıştır.

¹⁷¹ Özbay, *a.g.m.*, s. 48-49.

¹⁷² Özbay, *a.g.m.*, s. 49.

Bunun üzerine Aziz Han, alnından kurşunlanarak mertçe öldürülmeyi ve İslam inanç esaslarına göre defnedilmeyi istemiştir.¹⁷³

Bağımsızlık mücadelesi verenlerle, Türkistan'daki Kızıl Ordu birlikleri başa çıkamayınca Sovyet idaresi, 8 Ağustos 1919 tarihinde bir "*Türkistan Cephesi*" kurmuş ve başına General M.B. Frunze'yi getirmiştir. Bu yöntemle de başarılı olamayınca, 1 Nisan 1922'de bağımsızlık mücadelesini veren yiğitlerle savaşmak üzere Türkistan cephesi içinde özel bir birim oluşturulmuştur. 7 Nisan 1922 tarihinde "*Basmacı Cephesi*"¹⁷⁴ adıyla oluşturulan bu birim, Türkistan cephesinden ayrılmış ve bütün planlarını bağımsızlık savaşçıları yok etmek üzere yaparak uygulamaya koymuştur. Bu cephenin komutanı bir ordu komutanı ile aynı hak ve yetkilere sahip kılınmıştır. Ancak onları da çöl, susuzluk ve iklim şartları olumsuz etkilemiş, kesin başarıya ulaşmalarını engellemiştir. Bağımsızlık mücadelesini veren Türkmenler, çöldeki kuyuların üzerini deve yününden dokunmuş sergilerle örtmüş ve üstünü de kumlarla kapatmışlardır. Böylece Rusların çölde su ihtiyaçlarını karşılamalarını engellemişlerdir. Bir de Türkmenler bölgeyi çok iyi bildikleri için kolayca yer değiştirerek izlerini kaybettirebilmişlerdir. Çöle önceden yiyecek stoku yapmışlar ve onlarla idare etmişlerdir. İzlendiklerini hissettiklerinde kum tepelerinin arkasına gizlenerek yollarını kaybettirmişlerdir. Bütün bunlar Basmacı Cephesi adıyla kurulan birimin de başarıya ulaşmasını engellemiştir.¹⁷⁵

Sovyetlere karşı siyasi kanalla da mücadele edilmiştir. Örneğin, Milliyetçi Türkmenler tarafından, 20 Nisan 1917'de Türkmenleri temsil eden ve onların

¹⁷³ Orazpolat Akayev, "Türkmen Aydınlarının Bağımsızlık Uğrunda Mücadelesi ve Atatürkçülük", s. 878.

¹⁷⁴ Basmacı hareketinin meydana çıkışı Rusya'da devrim olmadan kendisini göstermeye başlamıştır. "*Basmacı Cephesi*" ise Rusların Türkistan'da bağımsızlık mücadelesini veren Türkler ile savaşıkları cephesi idi. (Bknz. Broxup, *a.g.e.*, s. 2; *İstoriya Turkmenskoy SSR*, s. 222.)

¹⁷⁵ Özbay, *a.g.m.*, s. 50.

çıkartlarını gözeten bir "*Türkmen İcra Komitesi*" kurulmuştur. Bu komite, 16 Kasım 1917'de Taşkent'teki Sovyet Komiserliği'ne başvurarak Teke Türkmen Süvari Alayı'nı derhal cepheden geri çekmeleri ve vatanlarına geri gönderilmeleri için talepte bulunmuştur. Komite Hokand'taki Türkistan muhtar hükümetini de tanımış ve onunla işbirliği içine girmiştir. Türkmenistan'ın Kerki şehrinde bulunan Türkmen Tümeni, bu komitenin etkisinde kaldığı gerekçesiyle 22 Şubat 1918'de Sovyet Komiserliği tarafından silahsızlandırılması istenmiştir. Tümenin Rus birlikleri 4 Mart 1918'de kısmen silahtan arındırılmıştır. Tümendekilerin bir kısmı bağımsızlık mücadelesi verenlere katılmıştır. Komitenin faaliyetlerinden rahatsız olan Sovyet Komiserliği, komiteyi 22 Şubat 1919'da feshetmiştir.¹⁷⁶

Yine Sovyetlere karşı siyasi mücadelelerden biri de 1918'de geçici Aşkabat Hükümeti tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bu mücadelede Türkmen bağımsızlığından ziyade Çarlık ve Bolşevik çatışması ön plana çıkmıştır. Çünkü Haziran 1918'de Aşkabat'taki 9 komünist komiser kurşuna dizilmiş, Sovyet iktidarı düşmüş ve yerine geçici Aşkabat Hükümeti kurulmuştur. Kendilerini Bolşevik karşıtı ilan etmişlerdir. Böylece Bolşevikler karşısında savunmasız kalmış ve İngilizlerden yardım istemek zorunda kalmışlardır. İngiliz General Malleson'la 19 Ağustos 1918 yılında Meşhed'de bir anlaşma imzalanmıştır. Bunun üzerine Hazar Ötesi bölgesi Türkmen birliklerine Hint-İngiliz birlikleri katılmıştır. Daha sonra bu birlikler ile Rus askerî birlikleri Bolşeviklere karşı durumu kurtarmışlardır. Hatta Çarçov civarına kadar Bolşevikleri püskürtmüşlerdir. Ancak Bolşevikler bu mağlubiyetin rövanşını çok geçmeden almışlardır. Bolşevikler toparlanarak karşı saldırıya geçmişler ve Aşkabat'a kadar ilerlemişlerdir. 1919'un ilkbaharında şehri ele geçirmişler. Sonra

¹⁷⁶ Baymirza Hayit, **Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi**, İstanbul 2006, s. 125.

Kızılarvat üzerine yürümüşler ve orayı da almışlardır. Daha sonra Cebel'e ulaşmışlar. Cebel'in alınmasından sonra Bolşevikler İngilizler tarafından boşaltılan Krasnovodsk'a girmişler. General Malleson komutasında bir İngiliz birliği Hazar bölgesine hazır bulunduruluyordu. Ağustos 1918'de Bayramali'de İngilizler ile Bolşevikler arasında küçük bir çatışma yaşanmış ve bu çatışmada Aşkabat hükümeti İngilizleri desteklemiştir. Ancak Kızıl Ordu'ya karşı başarılı olunamamıştır. 2 Nisan 1919'da İngilizler Türkmenistan bölgesini terk etmişlerdir.¹⁷⁷

2- Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Yukarıda söz edildiği üzere, Oraz Serdar ile Cüneyt Han'ın önderliklerinde yürütülen istiklâl savaşının Kızıl Ordu birlikleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra Türkmenler, mücadelelerini parti içinde sürdürmek için Türkmenistan Komünist Parti'ye girmeye başlamışlardır. Türkmenlere ulusal, kültürel ve ekonomik hiçbir hak vermek istemeyen Rus komünistlerine karşı şiddetle çıkmışlardır. Ayrıca düzenlenen kongrelerde Müslümanları ve Türkleri birliğe çağırarak haklarını korumaya karar vermişler idi. Türk komünistlerinin girdiği bu mücadele Sovyetleri son derece tedirgin etmiştir. Özbek, Kazak ve Türkmenlerin dayanışmasını engellemek için Sovyetler bazı tedbirler almaya, eski çekişmeleri körüklemeye ve aralarındaki kabile ihtilaflarından faydalanıp Türkistan Türklerini birbirlerinden ayırmaya başlamışlardır. Çok geçmeden Rus Komünist Parti Merkez Komitesi Politbürosu, Türkistan komünist partilerinin istekleri doğrultusunda ayrı ayrı cumhuriyetler kurulacağını ilân etmiştir (12 Haziran 1924). Bunun üzerine teşkil edilen Merkezî Toprak Komitesi cumhuriyetlerin sınırlarını tespit işine girdi ve Eylül 1924'te çalışmalarını Rus Komünist Parti'nin onayına sunmuştur. Komitenin

¹⁷⁷ Özbay, *a.g.m.*, s. 51.

kararları onaylanınca her cumhuriyetin komünist partisi ileri gelenleri yeni komiteler oluşturup kendi idarî, ekonomik ve kültürel programlarını hazırlamışlardır. Bu çalışmalar 27 Ekim'de tamamlanmıştır¹⁷⁸. Türkmenistan, Ekim 1924'e kadar Türkmen Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak Rusya SSC'ne bağlı kalmıştır. 27 Ekim'de SSCB Merkez Komitesi'nin aldığı kararla, Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Ayrıca 1924 yılında "Orta Asya Cumhuriyetlerinin Millî bölünmesi" kararı alınmış idi. Türkmen Gaygısız Atabayev, bu kararın alınmasında öncülerden biri olmuştur. Bu karar Türkmenistan Cumhuriyeti'nin kurulması için yapılan hazırlıkların hukuki zemine oturmuş ve Gaygısız Atabayev buna öncülük etmiştir.

Türkmenistan bir Cumhuriyet olarak kurulana kadar toprakları farklı bölgelere aitti. Hazar Ötesi bölgesi Türkistan vilayeti içinde idi. Şimdiki Çarçov vilayeti Buhara Emirliği'ne ait idi. Taşavuz vilayetinin toprakları ise Hive Hanlığı'nda idi. Sovyet iktidarı ne kadar bütün bu bölgelerin Türkmenlerini birleştirmeye çalışmışsa da Hive ve Buhara Türkmenleri yine de asıl Türkmen vilayetlerinden uzak idi. 1924 yılının Millî çekilmenin ana amacı koparılan Özbekistan ve Türkmenistan parçalarını birleştirerek, bağımsız sosyalist cumhuriyetler haline getirmek idi.

27 Ekim 1924 yılında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulduğunda güneyden İran, güneydoğudan Afganistan, kuzeydoğudan Kazakistan SSC'i, batıdan ise Hazar denizi ile çevrelenmekteydi. Yüzölçümü 484,8 bin km²'dir. Dört ile veya eyalete ayrılmaktadır. Bunlar Aşgabat, Merv (Marı), Çarçov ve

¹⁷⁸ Saray, *a.g.m.*, s. 603-604.

Dışoğuz illeridir. 13 şehri, 60 kasaba, 42 ilçesi vardır. Başkenti Poltoraçk şehri idi (Daha sonra başkentini adı Aşkabat olarak değiştirilecektir).

Türkmenistan SSC'in sınırları dahiline doğrudan Türkmenlerle meskun edilen bütün toprakları kapsamıştır. Bunlar Mangışlak yarımadası hariç Hazar Ötesi bölgesi, Buhara Hanlığı'na bağlı olan Çarçov, Kerki ve Kelif illeri, eski Hive Hanlığı'nın batısında yaşayan Türkmen topraklarıdır. Türkmenistan SSC'i Sovyet Rusya'sının topraklarında yayılan %94 Türkmenleri birleştirmiştir.

Türkmenistan SSC'in Anayasası 2 Mart 1937 yılında Sovyet Kongresinin 6. Olağanüstü toplantısında onaylanmıştır. Tüm ülke egemenliği, siyasi temelini oluşturan Milletvekili Konseyi kimliği altında çalışan şehir ve kasaba çalışanlarına aittir. Türkmenistan emekçilerinin milletvekili konseyleri, toprak sahiplerinin, kapitalistlerin, hanlar ve beylerin egemenliklerinin yıkılması sonucuyla büyüyüp güçlenmişlerdir.

Cumhuriyetin ekonomik temelini sosyalist tarım sistemi, sosyalist araç mülkiyeti ve üretim araçları oluşturmuştur. SSCB Anayasasının 14. maddesi kapsamı dışında, Türkmenistan SSC'i ülke egemenliğini gerçekteştiriyor ve tüm egemenlik haklarını koruyor, istediği zaman Sovyetler Birliği'nden ayrılma hakkı, doğrudan yabancı devletlerle diplomatik ilişki kurma ve anlaşma yapma hakkına sahip olmuştur.¹⁷⁹ Ne yazık ki bu vaatlerin hiçbiri gerçekte olamamıştır.

1925 yılı 14 şubat'ında Türkmenistan Komünist Parti (TmKP) ilk kongresini Aşkabat'ta yapmıştır. Sovyet Rusya bu kongrede Türkmenistan SSC'in kurulması hakkındaki kararnameyi kabul etmiştir. Kurultay 118 kişiden oluşmuştur. Aralarında

¹⁷⁹ Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 444.

Gaygısız Atabayev, Nedirbay Aytakov, Saparca Amanekov, Taçmurat Orazov, Gurbandurdi Atamuradov yer almışlardır. Hükümetin başında ise yine Gaygısız Atabayev var idi.

Türkmenistan Komünist Parti (TmKP) içinde Türkmenlerin rolü her zaman ikinci planda kalmıştır. Parti yönetimi genellikle Ruslardan oluşturulmuştur. Naderbey Aytakov, Gaygısız Atabayev gibi az sayıda Türkmen yönetici de, Cüneyt Han'ın isyanının zayıflatılmasının hemen ardından tasfiye edilmişlerdir. Yerel ve özellikle de geleneksel liderlerin tasfiye operasyonu 1950'li yıllara kadar sürdürülecektir. TmKP içindeki Türkmen yöneticiler, genellikle isyancı gruplara karşı hareket etmekte oldukça isteksiz davranmışlardır.¹⁸⁰

SSCB Devleti'nin en yüksek yasama organı "Yüksek Komite (Meclis)" idi. Bu Yüksek Komite, "İttifak Komitesi" ve "Milletler Komitesi" olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Her Birlik Cumhuriyeti, Muhtar Cumhuriyetlere, Muhtar Oblastlara ve Muhtar Okruglara ayrılmış idi. Her Cumhuriyeti 32, her Muhtar Cumhuriyeti 11, her Muhtar Oblastı 5 ve her Muhtar Okrug'u 1 temsilci temsil etmiştir. Yüksek Komite'ye bu vekillerin gelmesinden sonra bu organlar yılda iki defa toplanmış idi. Ülkeyi yöneten konsey durumundaki "Presidyum"u bu komiteler seçmiştir. Yüksek Komite Presidyum'u "Yönetim Kurulu" 37 kişiden meydana gelmiştir. Presidyum başkanının dışında 15 yardımcısı bir sekreter ile 20 üyesi bulunmuştur. Presidyum başkanı, Yüksek Komite'nin çıkardığı kanunları tasdik edip yürürlüğe koymuştur. Bütün bu organlar Sovyet Komünist Partinin emirleri ile hareket etmiştir. Ayrıca, bütün bu organlara seçilecek temsilcileri de Komünist Parti tespit etmiştir.

¹⁸⁰ Haluk Alkan, **Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan**, Ankara 2011, s. 324-325.

Sovyet sisteminde diğerk önemli organ ise "Bakanlar Şurası" idi. Bu organ, Sovyetlerdeki en yüksek icra organı olarak kabul edilmiş idi. 130 üyeden oluşan Bakanlar Şurası'na, Birlik Cumhuriyetlerinin hükümet başkanları da üye idi. Bakanlar Şurası'nın üyeleri Sovyet hükümetinde Bakan veya Devlet Komite ve Teşkilatlarında başkan olabilmışlerdir. Bakanlar Şurası talimatları doğrudan doğruya Sovyet Komünist Partiden almıştır. Aldığı talimatları kararnamelerle gerçekleştirmişler idi.

Türkmenistan dahil olmak üzere Sovyetler Birliğini oluşturan bütün Türk cumhuriyetlerinin Komünist Partileri birbirlerine benzemekle birlikte, Sovyet Rusya Komünist Parti'nin teşkilatından ve hükümet şeklinden oldukça değişik bir durum arz etmiştir. Cumhuriyet Komünist Partilerinin en büyük organları: Merkezi Komite, Komite Bürosu ve Genel sekreterlik idi. Ayrıca, Komünist Parti bu şubelere ayrılmıştır: 1- Organizasyon ve parti faaliyetleri, 2- Endüstri ve Ulaşma, 3- Hafif ve Gıda Endüstrisi Organları, 4- Yönetim organları, 5- Parti Komisyonu, 6- Propaganda ve ajitasyon, 7- Fen ve Eğitim kuruluşları, 8- Kültür kuruluşları, 9- Köy (Kolhoz) ekonomisi, 10- İmar-İskan İşleri ve Yerli ekonomi, 11- Servis müdürlüğü.¹⁸¹

Adalet Türkmenistan SSC'de Cumhuriyet Yargıtayı, SSCB Yüksek Konseyi'nin oluşturduğu il ve halk mahkemeleri, RSSC'in özel mahkemeleri tarafından sağlanmıştır. Türkmenistan sınırlarında yasaların yerine getirilmesinde üst gözetim görevini doğrudan SSCB'in başsavcısı veya cumhuriyet savcısı tarafından kontrol edilmiştir. Türkmenistan SSC'i kendi sembol, bayrak ve milli marşına sahip bir ülkedir.¹⁸²

¹⁸¹ Saray, *a.g.e.*, s.50-51.

¹⁸² Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 445.

II. BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN SSC' NİN KURULUŞUNDAN II. DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASINA KADAR

1. 1924-1929 Türkmenistan SSC'nin Kuruluş Dönemi

Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1924 yılında kurulduktan sonra ülkede 1925 yılına kadar Komitelerin il ve ilçe kurultayları düzenlenmiştir. Bu kurultaylarda Yürütme Komiteleri raporların yanı sıra ulusal eğitim, su sorunları, tarım, uluslararası ve iç durumun raporları gibi konular da gözden geçirilmiştir.¹⁸³

14 Şubat 1925 yılında Aşkabat'ta Türkmenistan SSC' in 1. Komiteler Kurultayı gerçekleşmiştir. Bu kurultaya 303 delege katılmıştır. Delegelerin toplam sayısının %6 kadın idi. 1. Kurultay'da Türkmenistan SSC' in kurulma beyannamesi ve SSCB içine dahil olması kabul edilmiştir. Ayrıca yeni toprak ve su reformu getirilmiştir. Buna göre bütün toprak ve su özel mülkten çıkıp Sovyet Cumhuriyeti'nin malı olmuş ve sadece çiftçilerin kullanımına verilmiştir. Kadınlara daha çok ayrıcalıklar tanınmıştır. Evlendirme yaşı yükseltilmiştir. Politik, sosyal ve kültür yaşantılarda kadın erkeklerle aynı haklara sahip olmuşlardır.¹⁸⁴

1. Kurultay'la eş zamanlı olarak Türkmenistan Komünist Parti'nin de 1. Kurultayı düzenlenmiştir. Kurultayın açılışında yaklaşık 6800 komünist yer almıştır. Bu kurultayda Türkmenistan'ın gelecekteki sosyalist inşası konu üzerinde kararlar alınmıştır. Üretimi geliştirmek, tarım, sosyalist düzenin inşaatı, kadınları sosyal hayata dahil etmek gibi konular gözden geçirilmiştir. Kurultayda büyük ölçüde ekim

¹⁸³ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabat 1957, s. 254; Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 456.

¹⁸⁴ Muhammetberdiyev-Orazgılıcov, *a.g.e.*, s.47; *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabat 1957, s. 254-255.

topraklarının genişletilmesine, eski sulama sistemlerinin yeniden yapılandırılmasına önem verilmiştir. Kurultay Türkmenistan'ın Komünist Parti'ni güçlendirmek için ideolojik ve örgütsel alanlarda etkinlikler düzenlemiştir. Bu etkinlikler parti üyeleri arasında cehaleti yok etmeye, parti disiplinini sağlamlaştırmaya yönlendirilmiştir.¹⁸⁵

1923 yılından başlayarak Türkmenistan'da okul inşaatı oldukça artmıştır. Bu yılda çok sayıda eğitim kurumu inşa edilmiştir. Profesyonel teknik eğitimin altyapısı hazırlanmıştır. Türkmen dilinde kitaplar basılmıştır. Türkmen öğretmen kadroları hazırlanmıştır. 1923 yılında Merv'de Türkmen Aydınlanma Enstitüsü açılmıştır. Burada köy ve kasabalarda çalıştırmak üzere öğretmenler yetiştirilmiştir, bu doğrultuda 1923-1924 yıllarında sadece Türkmenistan bölgesinde 110 okul sayılmıştır. Taşkent'te Türkmen Enstitüsü açılmış idi.¹⁸⁶ Aslında, bütün Türk dünyasında olduğu üzere Türkmenistan'da da ilk modern okullarla karşılaşma İsmail Gaspıralı'nın Usul-i Cedid mektepleri sayesinde olmuştur. Ancak Ruslar bu okulların Türkmenler arasında yaşamasını istememiş ve 1924 yılından sonra kendi eğitim politikalarını tatbik etmeye başlamışlardır.¹⁸⁷

1921-1925 yılları arasında Türkmen Sovyet yayıncılığı gelişmiştir. "Türkmenistan" adlı Türkmen dilinde bir gazete yayımlanmıştır. 7 Kasım 1924 yılından itibaren "Türkmen Kıvılcımı" (orijinali: "Туркменская Искра") adlı Rus dilinde bir devlet gazetesi yayımlanmaya başlanmıştır. 21 Ocak 1925 tarihinden

¹⁸⁵ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşabat 1957, s. 256-257; N. V. Atamamedov, M. Moşev, "Türkmen SSC'nin Kuruluşu 1921-1925", **Turkmenskaya Sovetskaya Socialističeskaya Respublika**, Aşabat 1984, s. 120.

¹⁸⁶ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşabat 1957, s. 265-267.

¹⁸⁷ Gömeç, *a.g.e.*, s. 278; Ekrem Özbay, *Çarlık ve Sovyet Rusya'sının Türkistan Eğitim Politikasında Türkmenistan Örneği*, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 172, İstanbul 2008, s. 202.

itibaren ise "Dayhan" gazetesi haftalık olarak çıkmıştır. Bütün bu gelişmeler Türkmen halkının kültürel seviyesini geliştirmiştir.¹⁸⁸

Türkmen dili ile ilgili ilk önemli eserler, 1920'li yılların sonuna doğru yayımlanır: M. Geldiyev ile G. Alparov Türkmen Türkçesi grameriyle ilgili bir eser neşretmişlerdir. A. P. Potseluyevskiy, Türkmençe'yi öğreten bir kılavuz kitap yayımlamıştır.¹⁸⁹ 1920 sonrası Türkmenistan'da ortak standart yazılı bir dilin yaratılmasında mevcut Türkmen ağızları arasından yine Teke boyunun ağızı ön plana çıkmıştır. Sovyet dönemi yazılı Türkmen edebiyatı Teke Yomut boylarının ağızlarına dayandırılmıştır. Türkmenistan, Sovyet döneminde diğer cumhuriyetlere nazaran dil açısından Ruslaşmanın en az görüldüğü bir ülkedir.¹⁹⁰

Sovyet rejimini sağlamlaştırma sürecinde Türkmen halk sanatına müzik, şiir ve tiyatro alanlarında kendini geliştirmek için uygun şartlar yaratmıştır. Halk müziğinin gelişmesinde Mahtumkulu, Mollanepes, Kemine vs. gibi Türkmen şairlerin etkisi büyük rol oynamıştır.¹⁹¹

13 Mayıs 1925 yılında Moskova'da gerçekleşen 3. SSCB Komite Kurultayı'nda Türkmenistan SSC'i Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne dahil edilmiştir. Bu adım Türkmenistan'ın ekonomik ve kültürel kalkınmasında rol oynamıştır.¹⁹²

Türkmenistan 1925 yılı boyunca tarımın yeniden yapılanması ve geliştirilmesinde önemli başarılar elde etmiştir. Ham parafinin çıkarılması 1924-1925

¹⁸⁸ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşabat 1957, s. 268-269.

¹⁸⁹ Mehmet Kara, "*Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan*", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara 2002, s. 243.

¹⁹⁰ Bilgehan Atsız Gökdağ, "*Türkmenistan'da Dil Uygulamaları*", *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 2004*, cilt 1, Ankara 2004, s. 1252.

¹⁹¹ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşabat 1957, s. 270.

¹⁹² Vvedenskiy, *a.g.e.*, s. 456.

yıllarında 452 tona (1914 yılı - 402 ton) ulaşmıştır. Petrol üretimi 1921 yılına göre 2,5 katına çıkmıştır. Ancak 1914 yılı verileri mukayese edilince geride kalmış idi. Pamuk üretiminde 183 bin pud yağ ve 486 bin pud saf pamuk lifi elde edilmiştir.

Bu verilere göre Türkmenistan petrol ve pamuk üretiminde geri kalarak zarar etmiştir. Bunun sebebi ise kullandıkları teknolojinin çok eski olmasıdır. Türkmenistan'ın genç üretim sektörü bütün zorluklarla baş ederek çalışan millî işçi kadroları genişletip istikrarlı bir şekilde ilerlemiştir. Çalışan sınıfın maddi durumu oldukça iyileşmiştir. İşçilerin maaşları, onların politik ve kültürel seviyesi yükselmiştir. Konut inşaatı başlamıştır. 1925 yılın sonlarına doğru 2230 m. kare konut alanı inşa edilmiştir.¹⁹³

Ancak işçilerin maddi refahı yanı sıra hala bir dizi ciddi zorluklar olmuştur. Bunlardan biri işsizlik idi. 1 Temmuz 1925 tarihinde Türkmenistan'da 2433 işsiz sayılmıştır. Onlardan sadece 27'i üretim iş gücüne aitti. İşsizler için toplu işler, kolektifler ve maddi yardımlar organize edilmiştir. 1924 yılında bu yardımlar 85 bin ruble, 1925 yılında ise - 108 bin ruble olmuştur.¹⁹⁴

1926 yılın başlarında Türkmenistan Cumhuriyetinin kamu üretim işlerinde 7.165 kişi çalıştırılmıştır. Demiryolu taşımacılığı (depo ve atölye işçileri) ve yerli üretim işlerinde yaklaşık 10 bin işçi çalıştırılmıştır. İşçi sınıfın sayıları Türkmenlerle çoğalmıştır. 1926 yılın sonlarında pamuk üretim fabrikasında 50 Türkmen kadını

¹⁹³ N.V. Atamamedov, M. Moşev, " 1926-1932 yılları arasında Türkmen SSC'i", **Turkmenskaya Sovetskaya Socialističeskaya Respublika**, Aşkabat 1984, s. 121; **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 258-260.

¹⁹⁴ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 260.

çalışmıştır. Ayrıca 35 Türkmen kadın işçisi pamuk üretim fabrikasında stajyerlik yapmıştır. Bunun dışında demiryolu taşımacılığı işlerinde de yerli halk çalışmıştır.¹⁹⁵

Kalkınma yıllarında Türkmenistan'da geniş ölçüde sağlık hizmeti konusunda değişimler yaşanmıştır. Köylerde hiç sağlık merkezi yok iken halk sağlık hizmetlerinden hiçbir şekilde faydalanamamıştır. Daha sonrasında ise Türkmenistan'da tıp gelişmeye başlamıştır. Başlarda hekim sayısının yetersizliği zorluk çektirmiştir. Ancak her sene Rusya bu bölgelere sağlıkçıları göndermiştir. Bu sağlıkçılar Moskova, Penza, Samara, Perm ve diğer şehirlerden gelmişlerdir.¹⁹⁶

1926 yılında Akademisyen A. E. Fersman tarafından yürütülen heyet Karakum Çölü'nde büyük kükürt yatakları bulmuş idi. Bunun üzerine burada 1928 yılında Karakum Kükürt Fabrikası'nın inşaatı başlamış idi.

Komünist Parti tarımın gelişmesine büyük önem vermiştir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin sosyalist sanayileşmesinde tarım ve hammadde üretiminde başarı şartı idi. 1925-1927 yılları arasında Aşkabat ve Merv illerinde gerçekleştirilen toprak ve su reformlarının sonucunda 27 bin topraksız ve az toprak sahibi olan çiftçiler, toprak ve su sahibi olmuşlardır. Toprak ve su reformlarının ana amacı Türkmen köylerinde hüküm süren ve tarımın gelişmesini geride bırakan eski ekonomik düzenini yok etmek idi.¹⁹⁷

Toprak ve su reformları iki aşamada olmak üzere gerçekleştirilmiştir. İlki, Sovyetlerin Merkezi Yürütme Komitesinin ve TSSC'in Sovnarkom'un beyannamesi üzerine 24 Eylül 1925 yılından başlayarak Ekim ayı 1926 yılına kadar Aşkabat ili ve

¹⁹⁵ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 261; Atamamedov-Moşev, *a.g.m.*, s. 121.

¹⁹⁶ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 268.

¹⁹⁷ Atamamedov-Moşev, *a.g.m.*, s. 121-122.

Merv bölgesinin iki ilçesinde gerçekleştirilmiştir. İkinci reform ise, Ekim 1926 yılından başlayarak Ekim 1927 yılına kadar Tecen, Yoloten, Serahş ve Tahta-Bazar ilçelerinde meydana gelmiştir. Böylece 1925-1927 toprak ve su reformları Türkmenistan'ın en çok geliştirilen güney bölgelerini kapsamıştır.¹⁹⁸

Türkmenistan'da kolektifleştirme politikaları diğer cumhuriyetlere göre daha geç tarihlerde başlamış ve sonuçlandırılmıştır. Bunda, Türkmenistan'da Sovyet yönetimine karşı ayaklanmaların 20'li yılların sonlarına kadar sürmüş olmasının rolü büyüktür. Bolşevikler için Türkmenler güvenilirmez asi ruhlu insanlar idi. Bu sebeple Sovyet rejiminin bölgeye yerleşmesi aşamalı bir süreç içinde ve oldukça kanlı olmuştur. Toprakların kolektifleştirilmesine ancak 1926 yılında başlanabilmiştir.¹⁹⁹

Her sene gittikçe çoğalan tarım ve aile birlikleri kooperasyonlara dönüşmeye başlamıştır. 1928 yılında bir kooperasyon 39 bin aileyi birleştirmiştir. Türkmenistan'ın ilk kolhozları²⁰⁰ 1926 yılında ortaya çıkmaya başlamıştır. Oluşturulan kolhozlar tarım aletlerine, özellikle traktörlere büyük ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaçları ziraat sektörü karşılamıştır. Ancak ilk kolhozlar organizasyon bakımından zayıf idiler.

Ziraatın en zayıf sektörü hayvancılık olarak görülmekte, çünkü hayvancılık hala ilkel yöntemlerle yapılan göçebe hayvancılığına dayanıyordu. Büyük ve küçükbaş hayvanların sayıları I. Dünya Savaşı, yabancı müdahalesi ve iç savaş zamanına kıyasla oldukça azalmıştır.²⁰¹

¹⁹⁸ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 286.

¹⁹⁹ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 292-293; Atamamedov-Moşev, *a.g.m.*, s. 123.

²⁰⁰ Kolhoz: Sovyet rejimi sırasında kurulmuş olan kolektif çiftlik. (Bkz. Helene Carrere d'Encausse, "**Tamamlanmamış Rusya**", derleyen Reşat Uzmen, İstanbul 2003, s.245).

²⁰¹ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 294-295.

Ülkenin sosyalist sanayileşmesi çok zor şartlarda gerçekleşiyordu ve Komitelerin daha da sağlamlaştırılmaları için Sovyet demokrasisini yaymak gerekmiştir. Geniş işçi ve köylü kitlelerini Komünist Parti etrafında toplayıp, onları devlet işleri içerisine katmak ve her yerlerden bütün bey ve burjuvaların kalan siyasi etkilerini silmek için Komitelerin üretim ve siyasi faaliyetlerini yükseltmek lazım idi.

1926 yılında Komitelerin yeniden seçimleri yapılmıştır. Seçim kampanyası işçi sayılarına yeni nüfus katmıştır. Türkmenistan SSC'de yeni seçimlere % 46,1 şehir ve % 30,9 kırsal seçmen katılmıştır. Cumhuriyetin uzak ve geride kalmış bölgelerinde, örneğin, Taşavuz ilinde, sürekli ve nerdeyse 1926 yılına kadar Basmacı Hareketleri devam etmiştir. Bu yüzden bu bölgede normal seçim yönetimleri olmamıştır. Burada sadece Devrimci Komiteler gibi olağanüstü organlar bulunulmuştur. Köylerde ilk kez seçim Komiteleri oluşturulmuş idi. Taşavuz bölgesinde yeterli sayıda hazırlanmış Türkmen milli kadrolarının olmaması ve göçebe nüfusunda hala bey-köylü yaşam tarzının varlığı Komitelerin kurulmasında büyük engel teşkil etmiştir.

1926 yılı seçimlerini nüfusun kültürel ve siyasi bakımından geri kalmışlığı büyük ölçüde etkilemiştir. Gelenekçi unsurları Komitelerde kadınların bulunmasına karşı propaganda yapmışlardır. Seçim kampanyası sürecinde baylar bu konuda başarı elde edebilmişlerdir. Köylerdeki Komitelerde kadın sayısı azalmıştır. Sadece şehir Komitelerindeki kadın nüfusu %26.6'dan %30.1'e kadar yükselmiştir.²⁰²

Türkmenistan'daki Sovyet demokrasisini sabitleme gayretleri diğer cumhuriyetlere göre daha yavaş sürmüştür. Bu da Sovyetlerin geniş Türkmen halk kitlelerine ulaşmasını geciktirmiştir.

²⁰² İstoriya Turkmenskoy SSR, Aşkabat 1957, s. 296-297.

Mayıs 1926 tarihinde Merkez Komite²⁰³ Türkmenistan Komünist Parti konusunda özel bir karar almıştır. İlk amaç Türkmen köylerinde yönetim ve üretim organlarını sabitlemek idi. Merkez Komite konar-göçer hayvancılıkla uğraşan köylüleri Sovyet kültürel inşaatına katılmalarını önermiştir. MK Türkmenistan parti organizasyonundan feodal kalıntılarla, kadına karşı olan tavırlarla kesin mücadele edilmesini talep etmiştir. Ayrıca Türkmenlerin sanayi üretimine katılmaları ve millî kadro oluşturmaları istenmiştir. Parti organizasyonu köylerdeki Komitelerin, kooperasyonların canlanmasını sağlamayı başarmıştır. Mart 1927 yılında Sovyet organlarındaki Türkmen nüfuzu %20'den %28.2'ye kadar artmıştır. ²⁰⁴

26 Mart'tan 3 Nisan'a kadar 1927 tarihinde Türkmenistan'da II. Komite Kurultayı yapılmıştır. Bu kurultayda Türkmenistan'ın ilk Anayasası kabul edilmiştir. Türkmenistan SSC'in Anayasası SSCB'in Anayasası gibi devletin temel hukuku ve Sovyet hakimiyeti çerçevesinde yasal olarak pekiştirmiştir. Anayasaya Türkmenistan'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne kendi isteğiyle gönüllü olarak girdiğini onaylamıştır.

31 Temmuz 1927 yılında Türkmenlerin zorunlu askerlik yapma kararı alınmıştır. Bu kanunla birlikte halkın vatansever duygusunu öne çıkarmak istenmiştir.

1928 yılında tekrar Komite seçimleri yapılmıştır. Bu sefer bir önceki seçimlerde yetersiz olan Türkmen kadroları, Sovyetler'in yaptıkları faaliyetler ve işler sonucunda %40'tan %50 yükselmiştir. Seçim kampanyası uzak bölgeler dahil olmak üzere nerdeyse bütün Türkmenistan SSC'i kapsamıştır. Özellikle kadınların

²⁰³ Merkez Komite: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Komünist Parti ana yönetim organı idi.

²⁰⁴ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 297-300.

siyasi faaliyetleri çoğalmıştır. 1927 seçimlerinde Türkmen nüfusundan %6.2 oluşturan kadın oranı katılmış ise, 1928 seçimlerinde bu oran %12.5 çıkmıştır.²⁰⁵

1929 seçim kampanyası ise işçi ve çiftçilerin birleşmesini, Sovyet demokrasinin genişleme ve sağlamlaştırmasını sağlamıştır. Böylece 1926-1929 yılları arasında yapılan seçim propagandaları sayesinde Sovyet demokrasisi yeni başarılar elde etmiştir.²⁰⁶

2. 1929-1933 - Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi

1929 yılında Komünist Partisi'nin XV. Kurultayı düzenlenmiştir. Burada SSCB Türkmenistan'daki tarımı geliştirmek amacıyla Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlayıp hayata geçirme kararını vermiştir. Sosyalizm adı altında Beş Yıllık Kalkınma Planı aslında 2 yıllık tarım geliştirme planı olarak gerçekleşecek idi. Bu plan tüm Türkistan cumhuriyetlerinde tarımsal ve kültürel yükselişi sağlamıştır. Burada belirtilen sanayileşme tempoları Sovyetler Birliği'nin baş merkezlerdeki gelişme tempolarını aşmıştır. Türkmenistan SSC'in ilk Beş Yıllık Tarım Kalkınma Planı'na 270,4 milyon ruble yatırılmıştır. Bu planın ana amacı pamuk üretimin teknik rekonstrüksiyonu ve hayvancılığın rekonstrüksiyon şartlarını hazırlamak idi. Ülkede yaygın olarak pamuk, tekstil, ipek koza üretimi, yağ ve diğer küçük sanayi sektörlerinin inşaatları başlamıştır. Ayrıca kimya, petrol üretimi ve diğer inşaat malzemelerinin üretimi sektörlerinde sağlam temeller atılmıştır.²⁰⁷

1929-1930 yıllarında tekstil, ipek, şeker fabrikaları ve Aşkabat'ta ekmek fabrikası, Karakum Çölü'nde ise kükürt fabrikası vb. devreye girmiş idi. 1929 yılında

²⁰⁵ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s.301-303.

²⁰⁶ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 303-304.

²⁰⁷ Atamamedov-Moşev, *a.g.m.*, s. 124.

devlet, köylere ziraat teknolojileri temin etmiştir. Büyük sayıda traktörler gönderilmiştir. Hayvancılık hızla gelişmiştir. Bunun yanı sıra ipek üretiminde de büyük yollar kat edilmiş idi.²⁰⁸

Daha fazla üretim elde etmek için SSCB 10 Mayıs 1929 yılında Aşkabat ve Buhara'nın ipek fabrikaları arasında, yani tekstil sektöründe sosyalist yarışma anlaşmasını imzalamıştır. Ayrıca Türkmenistan'ın diğer sektör işçileri de demiryolu ve tekstil çalışanlarını takip ederek bu yarışmalara katılmışlardır. Bu yarışmalar ile birlikte normalden daha fazla üretim elde etme başarısına ulaşılmıştır.²⁰⁹

Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ikinci senesinde sosyalist gelişmesinde daha yüksek tempolar alınmıştır.

1930-1932 yılları arasında Türkmenistan'ın çoğu ilçelerinde varlıklı insanların köylüleri sömürme faaliyetleri iyice etkisizleştirilmiştir. Ancak zengin unsurları hala hareketlerini gizlice devam ettirmişlerdir. Onlar elde edilen mahsule zarar vermişlerdir. Kolhozların inşaatını engellemişlerdir. Bu yıllarda Tecen, Çarçov, Taşavuz, Krasnovodsk, Kazancık ve diğer illerde Basmacı hareketleri görülmüştür. Daha önce yukarıda bahsi geçen ve Ruslar tarafından Basmacı olarak adlandırdıkları bu hareketler, Türkler tarafından özgürlük mücadeleler olarak zikredilmiştir. Cüneyt Han liderliğindeki bu bağımsızlık uğruna verdiği mücadeleler, bölgedeki Rus hakimiyetinden kurtulmak adına yapılmıştır. Bu hareketler Taşavuz ve Karakum Çölü bölgelerinde etkin olmuşlardır. Ancak Rusların gerçekleştirdiği askerî

²⁰⁸ Atamamedov-Moşev, *a.g.m.*, s. 124.

²⁰⁹ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 325-326.

operasyonlar neticesinde birçok özgürlükçü grubu yok edilmiştir. Küçük gruplar ise kolhoz Rus çiftçileri tarafından düzenlenen saldırılarda ortadan kaldırılmıştır.²¹⁰

1931 yılında sanayileşme yeni başarılar kazanmıştır. Ancak 1931 senesinin ilkbaharında birkaç nüans kalmıştır. Örneğin, gelir emeğin kalitesine ve miktarına göre değil kişi sayısına göre dağıtılması idi. Mart 1931 senesinde toplanan VI. Sovyetler Birliği'nin Komiteler Kurultayı'nda bu sorunlar çözümlenmek üzere ele alınmış idi. Kurultay kolhoz kadroları oluşturma ve hazırlama konusuna özel ilgi göstermiştir. Meydana gelen kolhozları sağlamlaştırma faaliyetlerin sonucunda, ilkbahar 1931 yılından başlayarak verimlilik ve iş disiplini çoğalmaya başlamıştır. Yine aynı sene Çarcov'daki İpek Fabrikası devreye girip yılda 30.500 kg ham-ipek üretmiştir.²¹¹

1932 yılında Komünist Parti kolhozların daha da güçlendirilmesi için bir dizi etkinlik gerçekleştirmiştir. Buna binaen, 4 Şubat 1932 yılında "Kolhozların tarım ve hayvancılık sektörlerinde güçlendirme" kararı alınmış idi.²¹²

İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın sonlarına doğru Türkmenistan tamamen değişmiş idi. İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın sağladığı başarılar ikinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemine sağlam bir temel hazırlamıştır.

3. 1933-1938 - İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ana hedefleri Şubat 1932 yılında yapılan XVII. Komünist Partisi'nin konferansında belirlenmiştir. Bu dönemin talimatları arasında kalan çarlık unsurların kesin bir şekilde tamamen ortadan kaldırmak ve

²¹⁰ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşabat 1957, s. 331;

<http://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/112/966.htm> erişim tarihi: 15 Temmuz 2017.

²¹¹ *Oçerki İstorii Kommunističeskoy Partii Turkmenistana*, 2. basım, Aşabat 1965, s. 340.

²¹² *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşabat 1957, s. 356.

işçileri sosyalist toplumun bilinçli ve aktif inşacılar haline getirmek idi. Ziraatın yenilikleri ise onun tüm sektörlerine modern teknolojiyi sağlamak idi. İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yatırımlarına göre ikinci dönemde 3,5 kat fazla yatırım yapılmıştır. Yatırımın büyük kısmı ağır sanayiye yapılmıştır.²¹³

1933 senesi - ikinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilk senesi - Sovyetler Birliği'ni endüstriyel devlet haline getirecek dev bir endüstriyel atılımın başlangıç noktası olmuştur. Bu yılın başları Türkmenistan'da petrol üretiminde büyük gelişmeler getirmiştir. Petrol çıkarımı 50 bin tondan 70 bin tona ulaşmıştır. Yüksek tempolarla sanayinin diğer sektörleri de, örneğin Kara Boğaz Gölü'ndeki sülfat üretimi gelişmiştir. 1933-1934 yılları arasında hafif ve gıda sanayilerinde teknik rekonstrüksiyon gerçekleşmiştir. Özellikle pamuk ve tekstil sanayileri hızlı gelişmiştir.²¹⁴

1934 yılı sosyalist ekonominin gelişmesinde büyük başarılar getirmiştir. Yukarıda söz edilen sosyalist yarışmalar 1936 yılında da hızla devam etmiştir. Türkmenistan SSC'in endüstri işletmelerinde yapılan yarışmalar emek verimliliğinin artışı sağlamıştır. 1935 yılında Gaurdak ve Darvaza'da yeni kükürt fabrikalarının açılmasıyla birlikte kükürt üretimi artmıştır. 1937 yılında ülkede 8 büyük pamuk üretimi fabrikası, bir tane kağıt üretimi, iki tane ipek üretimi fabrikası, 7 dikim fabrikası ve 8 deri ayakkabı üretimi fabrikası faaliyet göstermiştir.²¹⁵

İşçi sınıfının ulusal kadroları artmıştır. Üretim sanayine daha çok Türkmen kadın kitleleri katılmıştır. Kadın halı dokumacıları toplumsal atölyelere alınmıştır.

²¹³ Oçerki İstoriı Kommunističeskoy Partii Turkmenistana, Aşkabat 1965, s. 447.

²¹⁴ İstoriya Turkmenskoy SSR, Aşkabat 1957, s. 365-367.

²¹⁵ M. Moşev, "1933-1937 yılları arasında Türkmen SSC'i", Turkmenskaya Sovetskaya Socialističeskaya Respublika, Aşkabat 1984, s. 126.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Türkmenistan'ın tarımı, sosyalist sanayide kazanılan başarılarla dayanarak, gelişimini artmıştır. Büyük ödenekler sulama sistemlerinin yeniden yapılanmasına, eski sovhozların²¹⁶ genişletilmesine, yenilerin kurulmasına, kolhozlara olan kredilerin artmasına tahsis edilmiştir. Ayrıca balıkçılık sektöründe yeni teknikler tanıtılmıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın sonlarına doğru hayvancılık sektöründe önemli değişimler meydana gelmiştir. Bunun yanında Türkmenistan'da ipek üreticiliği de hızla gelişmiştir.²¹⁷

1935-1936 yıllarında üzüm bağlarının alanları, eskilerin kurtarılması ve yeni bağların eklenmesiyle beraber hızlı genişlemiştir. Bağcılık Tecen, Taşavuz, Kızılarvat, Kazancık ve Erbent gibi yeni alanlara yayılmıştır.²¹⁸

Özetlemek gerekirse, Türkmenistan'da 1929 yılından başlayarak 2 dönem olmak üzere Beş Yıllık Kalkınma Planı gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte Türkmenistan'da Kara Boğaz Göl'de ve diğer bölgelerde kimya sanayinin işletmeleri açılmıştır. Nebit Dağ'daki petrol üretimi işletmeleri yeniden kalkındırılmıştır. İlk kez metal işleme sanayisi kurulmuştur. 1927-1928'den 1941 yılına kadar olan süreçte petrol üretimi 88 kat, kimya sanayinin prodüksiyonu 55 kat, tekstil sektörü 3,5 kat ve gıda sektörü 5,5 kat artmıştır. Ayrıca Türkmenistan'da kültürel devrim meydana gelmiştir. Geniş okullar zinciri, teknik meslek liseler, enstitüler, bilim ve araştırma merkezleri açılmıştır. 1930'lu yıllarda özellikle Türkmen dili ve edebiyatıyla ilgili ders kitaplarının yazılmasına ağırlık verilmiştir. 1940'lı yıllarda Türkmence imla kılavuzu hazırlanmış, Türkmenceyle ilgili daha ayrıntılı araştırmalar yapılmıştır. Türkmenistan endüstriyel tarım cumhuriyetine dönüşmüştür. 1937 yılında

²¹⁶ Sovhoz: Rusça'da Devlet Tarım İşletmesi anlamındadır.

²¹⁷ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 372, 375.

²¹⁸ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 390.

Türkmenistan'ın ve Sovyet Birliği' n yeni anayasası kabul edilmiştir. Bu Anayasa ülkede gerçekleşen sosyo-ekonomik değişimlerine göre düzenlenmiştir.

4. 1938-1941 - Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi

Sosyalizmin başarıları 10-21 Mart 1939 tarihleri arasında Moskova'da toplanan Komünist Parti'nin XVIII. Kurultayı'nda neticelenmiştir. Bu kurultayda üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı SSCB'in tarım planının gelişmeleri karar alınmıştır. XVIII. Kurultay ikinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın sonuçlarını incelemiş ve üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hedeflerini tartışmıştır. Bu süreçte üretim prodüksiyonun %92 büyüme kararı alınmıştır. İlk iki Beş Yıllık Kalkınma Plan'larının getirdiği başarılar, üçüncü dönemde bütün sektör ve alanlarda maksimum yükselişe ulaşma hedefi almıştır.

XVIII. Komünist Parti Kurultayında verilen hedef ve amaçların başarılı bir çözüme ulaşmak için Sovyet halkının güçlerini seferber etmek gerekiyordu. Halkların güçlerini birleştirmek için de Sovyet Cumhuriyetlerinin Yüce Konseyi ve yerel Komite işçi milletvekilleri seçimleri büyük önem taşımıştır. Sovyet Cumhuriyetlerinin Yüce Konseyi seçimleri 1938 yılında, yerel Komite işçi milletvekilleri seçimleri ise 1939 yılında gerçekleşmiştir. Türkmenistan SSC'i Yüce Konsey'ine katılma seçimlerini 24 Haziran 1938 yılında geçirmiştir. Bu seçimlere özel partiler, Sovyet ve toplumsal organizasyonlar tarafından geniş seçim öncesi kampanyalar yapılmıştır. Milletvekili adayları atama toplantıları düzenlenmiştir.²¹⁹

24 Haziran 1938 tarihinde seçim gününde sandıklara %99,55 seçmen gelmiş ve %99,8 seçmen komünist partisine oy vermiştir. Türkmen halkı oybirliği ile

²¹⁹ Atamamedov-Moşev, "1938-1941 yıllarında Türkmen SSC'i", **Turkmenskaya Sovetskaya Socialističeskaya Respublika**, Aşkabat 1984, s. 128-129.

Komünist Partisi'ne destek vermiştir. Seçilen 226 milletvekili arasında 74 işçi, 63 kolhoz işçileri, 89 kişi ise, çalışan ve aydın halk kitlesinin temsilcileri idi. Milletvekilleri arasında 45 kadın üye yer almıştır.²²⁰

Yüce Konsey seçimlerinin sonrasında sıra yerel Komite işçi milletvekili seçimlerine gelmiştir. Bu seçimler üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı hayata geçirme telaşı içerisinde meydana gelmiştir. Toplam olarak Türkmenistan SSC'den 10.594 milletvekilini seçmek gereği duyulmuştur. Yerel Komite milletvekili seçimleri 24 Aralık 1939 yılında gerçekleşmiştir. Yerel Komite işçi milletvekillerinin seçimleri, Komitelerin ilerideki faaliyetleri iyileştirme, ekonomik ve kültürel yapının yönetim rolünü artırma, kitleler ile olan münasebetlerinin genişletme, bürokrasi ile mücadelenin şiddetlenme konularında yardımcı olacağını düşünülmüştür.²²¹

Ancak bu yıllarda ülkenin yaşamında meydana gelen büyük başarıların arkasında karanlık yanları da olmuştur. Bütün bunlar önemli ölçüde İ.V. Stalin'in, bu zamanlarda yaygınlık kazanan, kişilik kültü ile bağlantılı idi.

İ.V. Stalin, büyük marksist, parti ve devlet hükümdarı olarak sosyalist inşaat mücadelesinde büyük liyakat sahibi idi. Parti ve halk tarafından büyük güvenilirlik ve popülerlik kazanmıştır. Lakin parti ve halk kitlelerinin elde ettiği bütün zafer ve başarılar bir tek Stalin adına yazılmaya başlanmıştır. Çeşitli iftiralarından masum insanlar ve komünistler partiden ihraç edilip göz altına alınmıştır.

Kişilik kültü ile ortaya çıkan bütün zorluklara rağmen Sovyet halkı Komünist Partisi önderliğinde sürekli yeni başarıları kazanarak ileri gitmiştir.²²²

²²⁰ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşabat 1957, s. 436-437.

²²¹ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşabat 1957, s. 437-438; Atamamedov-Moşev, *a.g.m.*, s. 129.

²²² *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşabat 1957, s. 438-439.

Türkmenistan'ın ulusal ekonomisi öncelikle ağır sanayi üzerinde gelişmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın başlarında endüstri Türkmenistan SSC' in ekonomisinde lider olmuştur. Türkmenistan'da yapılan heyet araştırmaların sonucunda mineral rezervler keşfedilmiştir. Bu keşifler ülkede yeni üretim sanayilerinin açılmasına yol vermiştir.

SSCB Türkmenistan'ın petrol üretim sanayisine çok önem vermiştir. Petrol üretimin yanında kimya sanayisi de geniş bir şekilde gelişmiştir. Türkmenistan'da zengin kükürt, tuz ve kimya sanayisi için değerli olan diğer maden yatakları da bulunulmuştur. Türkmenistan'ın kimya sanayisinde iyot, brom üretimi önemli yere sahiptir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının sürecinde Çeleken yarımadasında iyot-brom üretim fabrikasının faaliyetleri oldukça yoğunlaşmıştır.²²³

1938 yılında M.İ. Kalinin adında mekanize cam fabrikası Aşkabat'ta devreye girmiştir. Bu fabrika hafif sanayinin en büyük işletmesi olmuştur. Aşkabat mekanize cam fabrikası pencere camlarını üretmiştir. Bu olay tüm Birliğin değerine sahip idi. Ayrıca dikiş ve triko ürünlerinin imalatını yapan birkaç fabrika açılmıştır.²²⁴

Ülkenin tekstil üretiminde de büyük değişimler yaşanmıştır. Bir dizi yeni pamuk üretim işletmeleri açılmıştır. Eskileri ise yeniden yapılmıştır. 1941 yılın ortalarına doğru Türkmenistan'ın tekstil sanayisinde 7 büyük pamuk üretim fabrikası görülmüştür.²²⁵

Sulama sistemlerinde yeni sulama kanalları inşa edilmiştir. 1940 yılında Taşköprü Barajı'nın inşaatı tamamlanmıştır. Bu barajın kapasitesi 160 milyon metre

²²³ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabat 1957, s. 439-443; Atamamedov-Moşev, *a.g.m.*, s. 129.

²²⁴ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabat 1957, s. 443.

²²⁵ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabat 1957, s. 444.

küp, derinliği ise 20 m. olmuştur. Bu baraj Sovyetler Birliği'nde en büyük su barajı sayılmıştır. 1940 yazında Tecen Barajı'nın inşaatı başlamıştır. Planlarına göre bu barajın inşaatı 1943 yılında bitecek idi. Ancak işçiler hızlı inşaat tempolarını alarak barajı 1941 yılına teslim etmeye söz vermişlerdir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın daha ilk yıllarında Car Barajı, Şavat-İlyalinsk sulama sistemi, Kelif Uzboyu, Kopçuga Barajı, Taşsakinsk ve Kara-Vekil kanalları inşa edilmiştir.²²⁶

21 Nisan 1940 yılından itibaren tüm tarım kültürlerinin verimliliğini arttırmak için millî sosyalist yarışmalar başlanmıştır. Bu yarışmalar sayesinde ülke çiftçileri tahıl ve bahçe kültürleri, sebze ve üzümün verimliliğini elde etmişlerdir.²²⁷

Türkmenistan at yetiştiriciliği ustalarının şöhreti ile meşhur idi. En yüksek puanı Ahal-Teke atları almışlardır. Bu atlar Aşkabat, Hasan-Kulu, Marı, Gök-Tepe gibi çiftliklerde yetiştirilmiş ve 1939 yılının Tarım Fuarı'nda sergilenmişlerdir.²²⁸

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Türkmenistan SSC' de halkın eğitimi konusunda kültürel gelişmeler gerçekleştirilmiştir. Yedi ve on yıllık eğitim sistemi getirilmiştir. Okullardaki öğrenci sayısı oldukça artmıştır. Daha önce hiç eğitim sistemi olmayan Kalinin, Tahta, İlyalinsk, Köhne-Ürgenç, Telman ve diğer illere yedi yıllık eğitim sistemi getirilmiştir. 1940-1941 döneminde Türkmenistan'da toplam 1254 orta, 7 yıllık ve ilk öğretim okulu sayılmıştır. Kırsal bölgelerinde okul sayısı fazlasıyla artmıştır. Nüfusun kültürel ve eğitimsel düzeyinin artmasında akşam yedi yıllık ve orta okullar büyük fayda ve yardım teşkil etmiştir. 1940 yılında Kiril

²²⁶ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabat 1957, s. 454-456.

²²⁷ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabat 1957, s. 460.

²²⁸ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabat 1957, s. 462.

alfabesi üzerinde kurulan yeni Türkmen alfabesi geliştirilmiştir. Bu doğrultuda Türkmen halkı Rus dilini öğrenmeye mecbur bırakılmıştır. Sovyet hakimiyeti sürecinde Komünist Parti Türkmenlerden çok aydın yetiştirmiştir. 1940 yılında Türkmenistan SSC' de 8,5 binden fazla öğretmen çalışmıştır.²²⁹

1939-1940 öğretim yıllarında Çarcov, Marı ve Taşavuz illerinde 1500 öğrenci sayısı ile 3 pedagojik enstitü açılmıştır. Yine bu dönemde Türkmenistan'da 35 bilimsel kurumu, onlardan 7'si bilim araştırma kurumu mevcut idi.²³⁰

6 Kasım 1941 yılı Büyük Ekim Sosyalist Devriminin 34. yıldönümü ve bu yılda Türkmen Devlet Tiyatrosu, Opera ve Balesi kurulmuştur. 1940 yılında Aşkabat'ta ulusal şarkı ve dans topluluğu oluşturulmuştur. Tiyatro repertuarında Türkmen halk tarihi, iç savaş ve ülkenin sosyalist inşaatı gibi konular yansıtılmıştır. 1939 yılında Aşkabat'ta Güzel Sanatlar Müzesi açılmıştır. 1937-1940 dönemlerinde sinema geliştirilmiştir. Bu yıllarda "Kilometrelerin galipleri" (orijinal adı "Победители километров") ve "Kızıl kravatlar" (orijinal adı "Красные галстуки") gibi bir seri belgesel film çekilmiştir. Bunun yanı sıra sanat filmleri de çekilmiştir.²³¹

Kültürün ilerideki gelişiminde büyük rol basım oynamıştır. Kitap basımları da geniş ölçüde çoğalmıştır. Bu yıllarda birçok klasik marksizm-leninizm kitapları, Komünist Partisi ve Sovyet hükümetinin yeni yayınları da Türkmen diline çevrilmiştir. Yerli yazar ve şairlerin kitapların da basımları çoğalmıştır.²³²

²²⁹ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabat 1957, s. 470-471.

²³⁰ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabat 1957, s. 474-475.

²³¹ *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabat 1957, s. 476-477.

²³² *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabat 1957, s. 478.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı yıllarında sağlık merkezlerinin sayısı artmıştır. 1939 yılında Türkmenistan'da toplam 83 hastane, 22 hastane ve 112 kolhoz doğum klinikleri, 289 ambulans işletmeleri, 51 sağlık ocağı vs. sayılmıştır.

Böylece sosyalizm Türkmen halkına kökten değişim ve gelişimi sağlamıştır. Kültür ve sosyal yaşamlarını refaha çıkarmıştır.²³³ Ancak unutmamak gerekir ki, SSCB bütün bu gelişme yönündeki faaliyetleri yaparken, kendi ihtiyaçları karşılamak üzere gerçekleştirmiştir.

²³³ **İstoriya Turkmenskoy SSR**, Aşkabat 1957, s. 479.

III. BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKMENİSTAN

1. Almanya-SSCB Savaşı ve Türkmen Halkının Savaşa Dahil Edilmesi

Sovyet insanların gerçekleştirdiği sosyalist inşaatı Almanya'nın saldırısıyla kesilmiştir. II. Dünya Savaşı 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla resmen başlamış idi. Türkmenistan için ise, II. Dünya Savaşı 22 Haziran 1941 tarihinde Almanların Sovyet Rusya sınırlarına girmesiyle başlamıştır.²³⁴

Bu zamanlarda Almanya çoğu batı Avrupa devletlerinin bütün ekonomik ve insan rezervlerine sahip idi. Almanya'nın Doğu Asya'daki müttefiki, en uygun bir durumda Rusya'ya karşı harekete geçmek için bekleyen, emperyalist Japonya idi. Bu amaçla o, SSCB ile sınırı bulunan Mançurya bölgesinde milyonluk ordusunu yerleştirmiş, saldırıya geçme vaktini beklemiş idi.²³⁵

Türkmenistan, Nazi Almanya'sının işgaline uğramamıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliği'ne bağlı olduğu için cephede yer almıştır. İç ve dış politikası tamamen Moskova'nın direktifleriyle belirlenen Türkmenistan'ın II. Dünya Savaşı'na katılma kararını Kremlin almış idi. Savaşın başlamasıyla beraber, 30 Haziran 1941

²³⁴ Mehmet Seyfettin Erol, Ceren Gürseler, Kanat Ydyrys, *"II. Dünya Savaşı ve Türkmenistan"*, **İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası**, yayına hazırlayan: Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, , İstanbul 2016, s. 202.

²³⁵ Türkmen SSC'nin Bilim Akademisi, Ş. Batırov adında Tarih Enstitüsü, **Sovyet Türkmenistan'ın Tarihi**, cilt 2, Aşkabat 1970, s. 57. (Orijinal Adı: Академия Наук Туркменской ССР Институт Истории им. Ш. Батырова, **История Советского Туркменистана**, часть 2, с. 57, Ашхабад 1970 г.)

yılında SSCB'nin Yüksek Sovyet Başkanlığı'nın aldığı karar üzerine Devlet Savunma Komitesi kurulmuş idi.²³⁶

II. Dünya Savaşı, SSC'nin Avrupa kısımlarında geçen bir savaştı. Ancak insanî, maddî ve manevî yönden ülke geneline büyük tesir yaratmıştır. Eğitime ara verilmiş, sanayi kolları değişmiş, bazı alanlarının gelişmesi yanında ev halkı da çalışmaya başlamıştır. Stalin, savaştaki kötü gidişatını düzeltmek amacıyla Türkistan halklarına yönelik siyasette değişiklikler yapmıştır. Başta Türkmenistan olmak üzere, diğer Türk halklarının ihtiyaç duyduğu dinî ve millî geleneklerin, göreneklerin uygulanmasına ve bu tip faaliyetlerin düzenlenmesine izin vermiştir. Diğer bir deyişle Stalin tüm Sovyet Birliği halklarının desteğini alabilmek için dinî, millî, siyasî politikalarında eskiye göre büyük değişikliklerde bulunmuştur.²³⁷ Bunun üzerine 3.000 Türkmen orduya gönüllü olarak katılma talebi vermiştir. Buna ilaveten sadece savaşın ilk döneminde (Haziran-Aralık 1941) Türkmenistan'dan Kızıl Ordu'ya 124.949 kişi katılmıştır.²³⁸ Türkmenistan'ın il ve ilçelerinde özel seçim komisyonları oluşturulmuştur. İl komisyonlarına Parti İl Komitesi ve İl Yürütme Komiteleri Başkan üyeleri alınmıştır. İlçe komisyonlarına ise Parti İlçe Komitesi ve İlçe Yürütme Komiteleri Başkan üyeleri alınmıştır.

Parti örgütleri cepheye gönüllüler arasında komünist ve komsomolleri²³⁹ de göndermiştir. 1941 sonbaharında cepheye birkaç yüz parti temsilcisi gitmiştir. Bunlar arasından sadece Aşkabat'tan 210 kişi parti örgütlerinden katılmıştır. Dışoğuz ili parti

²³⁶ Erol-Gürseler-Ydyrys, *a.g.m.*, s. 203.

²³⁷ Erol, *a.g.m.*, s. 204.

²³⁸ R. A. Bazarova, **Sovetskiy Turkmenistan-Frontı**, Aşkabat 1978, s. 47.

²³⁹ Komsomol, Rusça'da Komünist Gençler Birliği ifadesinin kısaltmasıdır. Bu birliğe üye olan insanlara da komsomol denmiştir.

örgütü kadrosunun yarısını Kızıl Ordu'ya göndermiştir. 1941 yılı sonlarına doğru Türkmenistan'ın komsomol örgütünün onlarca kişisi cephede savaşmıştır.²⁴⁰

Ayrıca yüksek farkındalığı ülkenin tıp çalışanları da göstermiştir. Savaşın ilk aylarında orduya 248 doktor olmak üzere toplam 900 sağlıkçı gitmiştir.

1 Ekim 1941 yılında Devlet Savunma Komitesi'nin kararıyla birlikte bütün erkeklere 16'dan 50'e kadar zorunlu askeri eğitim verilmiştir. Bu meseleyi başarılı bir şekilde çözmek için Türkmenistan Komünist Parti Merkez Komite TSSC'in hükümeti ile birlikte bir dizi gerekli faaliyetlere girişilmiştir. Rus ve Türkmen dillerinde eğitim kılavuzları basılmıştır. Sadece Marı ilinde kısa bir süre içinde 37.336 kişi askeri eğitimi almıştır.

1 Temmuz 1941 yılında Türkmenistan ve diğer cumhuriyetlerde halka gelebilecek hava saldırısına karşı zorunlu savunma hazırlığı verilmiştir. 1 Temmuz 1942 yılında memlekette hava ve kimyasal saldırısına karşı 700 bin kişi savunma eğitimini almıştır. Bunun yanı sıra okullarda da 8-10 arası sınıf öğrencilerine askeri-fiziksel ve askeri-tıp hazırlık dersleri verilmiştir.²⁴¹

Savaş zamanında tüm meseleleri başarıyla çözebilmek için öncelikle parti ve Sovyet organlarının işletimini değiştirmeyi gerektirmiştir. Çünkü savaş zamanının ana hedefi insan kitlelerin yurdu korumaları için yüksek vatansever duygusunu içinde barındırmak ve üretim planları yerine getirmek amacıyla mücadele vermek olmuştur. Bu açıdan savaş, Türkmenistan'da bazı gelişmelerin yaşanmasına sebep

²⁴⁰ İstoriya Sovetskogo Turkmenistana, Aşabat 1970, s. 60.

²⁴¹ İstoriya Sovetskogo Turkmenistana, Aşabat 1970, s. 60-61.

olmuştur. Ulusal kimlik gelişmiş, Rusçanın öğrenilmesiyle Sovyet insanı fikri pekiştirilmiştir.²⁴²

Türkmen halkının savaşa gönüllü veya gönülsüz katılım göstermenin yanında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden silah, savaş malzemeleri, yakıt, üniforma ve gıda temini sağlanmıştır.²⁴³ Bazı kaynaklar Krasnovodsk Limanı ve Trans-Hazar Demiryolu'ndan bahsederek Türkmenistan'ın nakliye özelliğinin önemini altını çizmektedir.²⁴⁴ Savaş esnasında Türkmenistan Cumhuriyeti'ndeki şirketler, kuruluşlar, kolektif çiftlikler ve devlet çiftlikleri askerî birliklerin kullanımına 3.082 motorlu araç, 139 traktör, 23.828 at, 1.906 at arabası ve 1.920 koşum takımı vermişlerdir.²⁴⁵

2. Türkmen Savaşçıları Cephede

SSCB'ye karşı savaşı başlatan Almanya, ani saldırıları kullanarak üstünlük sağlamaya çalışmıştır. Hitler'in SSCB'yi “Yıldırım Savaşı”yla bozguna uğratma inancı... O'nun Batı Avrupa'da, ciddi bir rakiple karşılaşmamasından dolayı kazandığı kolay zaferler deneyiminden kaynaklanmıştır.

Ancak Hitler Almanyasının bu planları, Alman işgalcilere karşı savaşa girişen Sovyet halkıyla suya düşmüştür. Türkistan halkları, Almanya'ya karşı cepheye savaşmaya giden yakınlarına yardım için seferber olmuşlardır. Para, mücevher ve

²⁴² **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 62; Erol, *a.g.m.*, s. 205.

²⁴³ Jumadurdy Anaorazov, "Turkmenistan During the Second World War", **Journal of Slavic Military Studies**, vol. 25, 2012, p. 58.

²⁴⁴ Alkan, *a.g.e.*, s. 325.

²⁴⁵ Bazarova, *a.g.e.*, s. 48.

diğer kıymetli eşyalar toplanarak Sovyetler Birliği Askerî Komitesi'ne teslim edilmiştir.²⁴⁶

Türkmenler II. Dünya Savaşı'nda farklı cephelerde savaşmışlardır. Bunlar: Ukrayna, Polonya, İran ve Japonya'dır. Savaşın başında, Almanlara karşı Sovyet Ordusunda ağır çatışmalarda savaşan birçok Türkmen-kahraman olmuştur. Güneybatı cephesinde savaş öncesi 244. Tüfek Alayı'nın 41. Tüfek Bölüğü'nde askerliğini yapan Türkmen Başım Reyimov kahramanca savaşmıştır. Sınır çatışmalarında Mayın Taburu'nda görevini yapan Ahmet Annadurdiyev de kahramanlığını göstermiştir.²⁴⁷

Alman işgalcilerle çetin çatışmalarda savaşan ve Sovyetler Birliği'nin ilk kahramanlar unvanını hak eden Türkmenler arasından Kurban Durdı'yı sayabiliriz. Kurban Durdı, savaş öncesi askerliğe çağırılmıştır. Onbaşı iken savaşa katılmıştır. 26 Haziran 1941 yılında kendi taburuyla birlikte Tüfek Bölüğü'nde yer almıştır. Bu tarihte bir emir alıp istihbarat bölümüne geçmiştir. Boçarov ve Valiyev savaşçılarıyla birlikte düşman bölüğünün yerleşim yerine gitmişlerdir. Burada 24 saat geçirerek harita üzerinde düşmanın ateş noktalarını ve güçlerini belirlemiştir. Geri dönüş yolunda düşmanla karşılaşarak üç cesur Sovyet askeri sayıca oldukça fazla olan Alman askerini bozguna uğratıp kendi bölüğüne dönmüşlerdir. Bir ay sonra 27 Temmuz'da, bölük harekete geçtiğinde, düşmanın iki adet makinalı tüfeği, ilerlemelerine engel olmuştur. Kurban Durdı aldığı emir üzerine iki arkadaşıyla beraber bu tüfeklerin yanlarına yaklaşarak onları el bombalarıyla imha etmiştir. Bu davranış bölüğün ileri gitmesine kolaylık sağlamıştır. Kurban Durdı bu görevini

²⁴⁶ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 65; Erol, *a.g.m.*, s. 205, 208.

²⁴⁷ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 65; Erol, *a.g.m.*, s. 205.

yerine getirirken kolundan, göğsünden ve bacağından ağır yaralar almasına rağmen kendi bölüğünü ileri götürmeye devam etmiştir. Ancak 4. yaralanma onu devre dışı bırakabilmiştir.

Komutanlık Kurban Durdı'nın bu kahramanlığını takdir etmiştir. SSCB'nin Yüce Komite Başkanlığınca ona Sovyetler Birliği'nin Kahramanı unvanı verilmiştir.²⁴⁸

1941 Eylül sonunda Moskova yakınlarındaki çatışma, II. Dünya Savaşı'nın en büyük olayını meydana getirmiştir. Moskova koruyucuları arasında epeyce Türkmen de yer almıştır. Onlardan biri komiser Aitkulu Geldiyev olmuştur. Komünist A. Geldiyev savaşa gönüllü olarak katılmış ve savaşın ilk günlerinde Türkmenistan'da yöneticilik deneyimlerine dayanarak, orduda askerlere eğitim vererek organizatörlük yeteneğini göstermiştir. Aralık 1941 tarihinde öncü taburlarda yer alarak öldürülen komutanın yerini almış ve savaşçıları çatışmalarda yönetmiştir. Geldiyev bu çatışmada hayatını kaybetse de düşman yenilgi olarak geri çekilmiştir.²⁴⁹

Sonbahar 1941 yılından itibaren, Devlet Savunma Komitesi'nin kararı ve Halk Savunma Komiserliği'nin direktifi doğrultusunda bütün Türkistan cumhuriyetlerinde olduğu gibi Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde de milli birliklerin kuruluşuna başlanmıştır. İlk olarak, 87. Bağımsız Türkmen Piyade Tugayı, 97. Türkmen Süvari Bölüğü, 98. Türkmen Süvari Bölüğü ve 88. Bağımsız Türkmen Piyade Tugayı oluşturulmuştur. Ülkenin parti organları milli savaşçıları yerleştirme, yiyecek, sağlık ve teknik hizmeti sorunlarını karşılamışlardır.²⁵⁰

Almanya'ya karşı verilen savaş, sadece düzenli ordu güçlerinin savaştığı

²⁴⁸ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 65-66.

²⁴⁹ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 66.

²⁵⁰ Anaorazov, *a.g.e.*, s. 56.

cephelerde değil, partizan glerin katılımıyla dşman hattının gerisindeki blgelerde de gerçekleştirmiştir. Trkmen partizanları işgal altındaki topraklarda dşmanla cansiperane şekilde savaşmışlar. İtalya, Yugoslavya ve Fransa'dakidirenış hareketlerine katılan Trkmenlerin sayısı da kayda değer öneme sahiptir.²⁵¹

1 Eylül 1942 tarihinde Başkomutanın emri zerine 87. Bağımsız Trkmen Piyade Tugayı Moskova savunma alanının komutası altına geçmiş; 20 Kasım 1942 yılında ise kuzeybatı cephesine gönderilmiş idi. Aynı zamanda cepheye 97. Trkmen Süvari Tümeni de gönderilmiştir.

Almanları Moskova yakınlarında bozguna uğratarak, Sovyet orduları 1941-1942 yılı kışında farklı cephelerde bir dizi başarılı operasyonlar gerçekleştirmişlerdir. Dört ay içinde Sovyet orduları düşmanı 100-350 km. uzağa atmıştır.²⁵²

Kıdemli avuş Kerim Dosov adında bir Türkmen topçusu Almanları isabetli vurmuştur. O 200 aşkın Alman asker ve subaylarını yok etmiş Lenin ve Kızıl Bayrak nişanlarını kazanmıştır.

Bir diğer topçu Aşkabat ilinden şirli İşanniyazov isimli asker, silahın ateşiyle iki düşman bölüğünü, birkaç motorlu taşıtı, tankları ve düşman piyadesini imha etmiştir.²⁵³

Volga Nehri kıyı çatışmalarında Topçu Bölüğü komutanı Nuri Esenov, Süvari Filosu komutanı Molla Niyazov, tankerler Begen Jumayev, Sattar Ganeyev vs. kahramanlıkla ne çıkmışlardır.²⁵⁴

²⁵¹ Bazarova, *a.g.e.*, s. 90.

²⁵² **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 68-69.

²⁵³ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 69.

²⁵⁴ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 70.

1941 yılı Moskova savunmasında 30 savaşıyı yöneten Türkmen Süvari Subayı Annakılıç Atayev Dünya Savaşı tarihine geçmiştir. Ocak 1943 yılında onun grubu güneybatı cephesinde ciddi hareket operasyonları gerçekleştirerek ileri geçmiştir. Düşmanın strateji noktasını ele geçirmiş ve burayı Almanlara karşı elde tutacaklarına dair söz vermişlerdir. Ancak A. Atayev bu çatışmada hayatını kaybetmiştir. Ona ölümünden sonra kendisine Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı verilmiştir.²⁵⁵

Dnepr çatışmalarında cesaret ve askeri becerinin örneğini, Sovyetler Birliği Kahramanı unvanını hak eden, Marı ilinin yerlisi genç Süvari Muhafızlığı'ndan Berdimurat Dovletcanov göstermiştir.²⁵⁶

Kızıl Bayrak Tümeni Suvorov nişanın 75. Muhafız Tüfek Tümeni dahilinde Ukrayna'nın kurtuluş savaşında kahramanca çatışan birçok Türkmen savaşçısı da yer almıştır. Türkmen topçuları, tüfekçileri ve sağlıkçıları diğer halk temsilcileriyle kol kola savaşarak Ukrayna'nın başkenti Kiev'i kurtarmışlardır. Bu çatışmalarda Berdiyev, Karayev, Kuraev, Aynazarov, Ahmedov vb. Türkmen savaşçılar yer almışlardır.²⁵⁷

Türkmen topçusu Allaberdi Agaliyev savaşın ilk günlerinden beri cephede bulunmuştur. O, 14 Ocak 1945 yılında saldırgan savaşında kuvvetli mayın ve topçu ateşin altında yer almış ve düşmanı tankın içinde bulunan askerleriyle birlikte imha etmiştir. Ona da SSCB'nin Yüce Komitesi tarafından Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı verilmiştir.

²⁵⁵ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 71.

²⁵⁶ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 72.

²⁵⁷ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 72-73.

Böylece Türkmenler diğer ülke vatandaşlarıyla birlikte savaş süresince yurdun dört bir cephesinde yer alarak kahramanca savaşmış, cesareten ötürü ödüllendirilmiştir. Özellikle 87. Bağımsız Türkmen Piyade Tugayı, 97. Türkmen Süvari Bölüğü, 98. Türkmen Süvari Bölüğü ve 88. Bağımsız Türkmen Piyade Tugayı büyük kahramanlık göstermiştir.²⁵⁸ Sovyet Ordusu'nun hücumları karşısında düşman teslim olmak zorunda kalmıştır. 8 Mayıs 1945 yılında Berlin yakınlarında Karlhorst adlı bölgede Alman komutanlığının temsilcileri Almanya'nın teslim olma kararını imzalamışlardır. 9 Mayıs 1945 yılında da Sovyetler Birliği'nin halkları zaferi kutlamışlardır.²⁵⁹

8 Ağustos 1945 yılında Sovyetler Birliği Japonya'ya karşı savaş ilan etmiştir. Bu kararla hükümet en kısa sürede Dünya Savaşını bitirme gerekliliğine kapılmıştır.

9 Ağustos SSCB Silahlı Kuvvetleri Mançurya üzerine hareket etmiştir. Kısa bir sürede Kvantun Ordusunu bozguna uğratarak, Japonya'yı ateşkese zorlamış ve 2 Eylül 1945 tarihinde Japonya temsilcilerine teslim olma kararını imzalatmışlardır.

Batıda Almanya, doğuda ise emperyalist Japonya'nın yıkımıyla beraber II. Dünya Savaşı sona ermiştir. Sovyet halkı ve onun Silahlı Kuvvetleri bu ağır savaşı kazanmışlardır.²⁶⁰

3. Savaş Yıllarında Türkmenistan'da Ekonomi

Sovyetler Birliği döneminde Türkmenistan ekonomisinin özel bir yeri vardı ve Türkmen Devleti'nin ortak birlik ekonomisine katkısı büyük idi. Ülke Sovyet

²⁵⁸ Erol, *a.g.m.*, s. 208.

²⁵⁹ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 78-79.

²⁶⁰ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 80.

ekonomisindeki pamuk, ipek, gaz, petrol gibi doğal zenginliklerin üretimi içindeki payını her geçen yıl arttırmıştır.²⁶¹

Savaş döneminde ise Türkmenistan'da ekonomik alanda değişiklikler yaşanmıştır. Cumhuriyet, petrol ürünleri, pamuk, sülfür, bromir ve tarım ürünleri gibi önemli ham madde teminatında bulunmuştur.²⁶² 1942 yılın sonunda Türkmenistan ve diğer Türk cumhuriyetlerinin sosyo-ekonomik hayatı savaş şartlarına uygun olarak yeniden kurulmuştur. Bunun sonucunda cephelerin her türlü ihtiyaçları fazlasıyla karşılanmıştır.

Savaşın bir diğer etkisi, SSCB'nin farklı bölgelerinden savaş nedeniyle Türkmenistan'a mültecilerin, yerleşimcilerin gelmesi idi. Örneğin 1942 yılının ikinci yarısında 500.000'e yakın insan buraya yerleştirilmiş, 1943'te ise nüfusta 32.000 artış yaşanmıştır.²⁶³

SSCB ekonomisinin savaş zamanında yeniden yapılanma sürecinde önemli husus bütün sanayi işletmelerin tehcir olması idi. Bütün fabrikaların tahliyesi özellikle 1941 sonbaharında gerçekleşmiştir. Ülkenin içlerine doğru cephe yakınlarından toplam 1.523 işletme taşınmıştır.²⁶⁴ 1941 sonu ve 1942 başında Ukrayna'dan tahliye edilen sanayi işletmelerinin bir kısmı da Türkmenistan'a getirilmiştir. Aşkabat Demiryolu ile SSCB'nin iç kesimlerine 1943-1945 yılları arasında sevk edilen petrolün miktarı, 491. 302 tondur.²⁶⁵

²⁶¹ A. Karriyev, O. Kuliye, **İstoriya Turkmenskoy SSR - Aprel 1917-1957 gg.**, Aşkabat 1957, s. 482.

²⁶² Vladimir Pavlov, **For Freedom of Fatherland**, 2005, p. 30.

²⁶³ Vladimir Pavlov, **For Freedom of Fatherland**, 2005, p. 31.

²⁶⁴ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 81.

²⁶⁵ Anaorazov, *a.g.e.*, s. 58.

Savaş yıllarında Türkmenistan'ın hafif sanayi şirketleri 70'ten fazla çeşit mühimmat üretmiştir. Fabrika işçileri üretimi maksimize edebilmek için sosyalist yarışmalarına katılmıştır. Gece gündüz çalışarak savaşa giden arkadaş ve yurttaşlarına yiyecek, giyecek ve silah temini yapmışlardır. Ancak çoğu vasıflı fabrika çalışanlarının savaşa gitmesiyle birlikte zorluk çekilmiştir. Onların yerine yeni işçiler gelmiş. Parti örgütlerinin inisiyatifi üzerine yeni gelenlere teknik eğitim verilmiştir. Ayrıca fabrika işçileri arasında erkek yerini kadın ve gençler almıştır. İşçi sınıfının kadroları doldurmasında büyük rol köy nüfusu oynamıştır.²⁶⁶

Savaş yıllarında Türkmenistan'da toplam 50 yeni üretim işletmesi inşa edilip devreye girmiştir. Üretim teknolojilerinin iyileştirilmesinde büyük işler yapılmıştır.²⁶⁷

1942 yılının başında Türkmenistan'da geniş ölçüde sosyalist yarışmalar başlatılmıştır. 100 aşkın ülkenin üretim işletmeleri bu yarışmada yer almıştır.²⁶⁸

Savaş yıllarında büyük savunma değeri olan çalışmalar kapsamında; Türkmenistan petrolcülerinin yaptığı işler başta gelmiştir. Komünist Partisi ve Sovyet hükümeti petrol üretiminin artmasında maksimum seviyeye ulaşma hedefi koymuştur. Ülkenin petrolcüleri zorlukları aşarak başarılar kazanmış ve cephelere kullanılmak üzere değerli yakıtı sağlamışlardır. Ayrıca ülkenin kimya sanayi ve üretimi de gelişmiştir. Böylece Karakum Çölü'nde kükürt çıkarımı oldukça çoğalmıştır.

²⁶⁶ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 83.

²⁶⁷ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 88.

²⁶⁸ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 89.

Savaş yıllarında halklar arasındaki seferberlik kuvvetlenmiştir. Halkların iç içe yaptıkları faaliyetler ve çalışmalar bunun delilidir. Böylece, 1941-1945 yılları arasında yapılan büyük bir örgütsel çalışmaların neticesinde Türkmenistan halkı, sosyo-ekonomik hayatını savaş şartlarına uygun yapılandırarak ve cephelere gerekli malzemelerin gönderimini sağlayarak güçlü bir cephe oluşturmuştur.²⁶⁹

4. Savaş Yıllarında Türkmenistan'da Sosyo-Ekonomik Hayat

II. Dünya Savaşı ülkenin sosyo-ekonomik yaşantısı karşısında büyük ve zor meseleler ortaya koymuştur. Ülke zor şartlarda cepheleri gıda ile diğer temel ihtiyaçları sağlamak zorunda idi.

Savaşın başında düşmanın çoğu alanları işgal altına almasıyla beraber ülkenin %47 ekim alanı kaybedilmiştir. Kaybedilen topraklarda brüt tahıl ürünlerin %38'i, şeker pancarın üretimi %84 ve daha çok tarım ürünlerin üretimi sağlanmıştır. Büyük ve küçükbaş hayvanların nerdeyse yarısı kaybedilmiştir. Savaş tarımın teknik donanımına büyük zarar vermiştir.²⁷⁰ II. Dünya Savaşı öncesinde Türkmenistan'dan tarım bütçesine yapılan toplam nakit katkı sadece 96.000.000 ruble iken 1941 yılında ise bu rakam 163.000.000 ruble'ye çıkmıştır. 1940 yılında tarlalar 414.800 hektara kadar artmıştır. Çiftçiler, tahıldan iyi verim almışlardır. İpekçilik ve halıcılık gelişmeye devam etmiştir. Öte yandan savaşa katılım yüzünden bölgedeki kolektif çiftliklerde çalışan kişilerin sayısı 48.000'e düşmüş idi.²⁷¹

Sanayi üretiminde olduğu gibi, tarım üretimine de savaşa giden erkek çalışanların yerlerini kadınlar almışlardır. 3 Temmuz 1941 yılından itibaren yeni

²⁶⁹ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşabat 1970, s. 97-98.

²⁷⁰ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşabat 1970, s. 98.

²⁷¹ Anaorazov, *a.g.e.*, s. 59.

gelen işçilere eğitim ve kurslar verilmeye başlanmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkmenistan'da 1942 yılında %46,3; 1943 yılında % 53,4; 1944 yılında % 53,4; 1945 yılında ise %52,9 kadın çalışmıştır.²⁷²

Türkmenistan SSC' nin hayvancılık sektörünün gelişmesinde kazandığı başarılar, öncelikle Sovyet Ordusu'nun ve ülkenin gıda ihtiyaçlarını karşılamaya yetmiştir.

Savaş yıllarındaki zorluklara rağmen hayvancılık sektörü de gelişmiştir. 1942 yılında hayvancılıkla uğraşanlar yeni başarıları elde etmişlerdir. Koyunlarda %30,4, kuzularda %18,6, kümes hayvanlarında %44 oranında artış sağlanmıştır. 1942 yılında hayvancılık sektörü 1941 yılına göre devlete 14.320 kental fazla et ve 41.82 kental daha fazla deri vermiştir.²⁷³

Köylüler cephelerden yeni zafer haberlerini alınca 1943 yılı boyunca özverili çalışmaya devam etmişlerdir. Makine operatörleri, tarlacı ve çiftçi yetiştirme programları bu dönemde de devam etmiştir. 1943 yılın başında 3.700 traktör şoförü, 100 makinist, 90 biçerdöver şoförü vb. olmak üzere toplam 8 bin makine operatörü hazırlayan geniş kurs ve okul sistemi geliştirilmiştir. Bunun yanında bireysel öğrenme yöntemiyle 3.270 traktör şoförü, 2.500 aşkın ziraatçı ve besici hazırlanmıştır.²⁷⁴

Savaş yıllarında ipek üreticiliğinin değeri artmıştır. İpek imalatı savaş ihtiyaçlarına gitmiştir. Ancak 1943 yılında Türkmenistan'da yıllık üretim planı yerine getirilememiştir. Aralık 1943 yılında bu hususla ilgili bir karar alınmıştır. Ona göre

²⁷² Erol, *a.g.m.*, s. 211.

²⁷³ Karriyev-Kuliyev, *a.g.e.*, s. 518;

²⁷⁴ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 105.

Türkmenistan'daki ipek kozası üretimi güçlenecek idi. Ayrıca bu senede pamuk üretimi de planını gerçekleştirememiştir. 1941 yılına göre üretimi 3,5 kat düşmüştür. Çiftçi erkeklerin savaşa gitmesiyle mineral gübrenin ithalatı kesilmiştir. Tarlalarda genellikle zor şartlarda kadınlar, yaşlılar ve gençler çalışmıştır. Ancak bu zor şartlarda epeyce kolhoz ve çiftçiler iyi pamuk mahsulünü elde etmeyi başarmışlardır.²⁷⁵

Savaş yılları boyunca genç pamuk yetiştiricileri arasında Sapar Nuriyev, Esek İskenderov, İsa Orazkuliyeve, Cumagül Ahmedova, Bessir Atayeva, Oğulbostan Saparova, Oğulnabat Çamiyeva, Amine Hasanova, Bibi Hocaniyazova vs. gibi ustalar yüksek mahsulü ile dikkate değer insanlardır.

Savaş yıllarında Türkmenistan çiftçileri verimli çalışarak kendilerini göstermişlerdir. Yaşlılar, kadınlar ve gençlerin babaları, oğulları ve eşleri cephelerde savaşırken, onlar omuzlarında savaşın ağırlığını taşımışlardır.²⁷⁶

5. Savaş Yıllarında Türkmenistan'da Kültür ve Bilim

Savaş ülkenin kültürel gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ancak Sovyetler Birliği halkın eğitime ve bilimsel anlamda gelişimine önem verdiğinden dolayı savaşın zor şartlarına rağmen Türkmenistan yöneticileri kültür ve eğitimin gelişimi için ilgili politikaları izlemeye ve geliştirmeye devam etmişlerdir.²⁷⁷

Savaş arifesinde SSCB Bilim Akademisi'nin Türkmenistan Şubesi savaş zamanında oldukça güçlenmiş, içerisinde 5 enstitü ve 2 müze barındırmıştır. 1941 yılında bu şube bir bilim adamı, bir doktor ve 12 bilim adamı adaylarından

²⁷⁵ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşabat 1970, s. 106.

²⁷⁶ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşabat 1970, s. 108-109.

²⁷⁷ Baba İlyasov, *Sovetskiy Turkmenistan v Periode VOV*, Aşabat 1964, s. 166.

oluşturmuştur. 1944 yılında ise 5 bilim adamı, 3 doktor ve 35 bilim adamı adayı seviyesine ulaşmıştır. Savaşın ilk gününden beri şubenin faaliyeti ülke sanayi ve tarımına geniş bilim-teknik yardım sağlamakta idi. Bilim adamları Türkmenistan'ın jeolojik alanlarını incelemiş, mineral hammaddelerin, hidrolojinin vb. kullanımını, hayvanların beslenmesi ve yemin işlenmesi gibi alanlarda araştırma yapmışlardır.²⁷⁸

Bilim adamlarınca ülkenin jeolojik yapı araştırmaları alanlarında büyük çalışmalar gerçekleştirilmiştir. En büyük jeolojik araştırma ve jeolojik arama çalışmaları Türkmenistan'ın güneybatı bölgelerinde meydana gelmiştir.

Ülkenin yüksek öğrenim kurumları düşman tarafından işgal edilen topraklardan gelen vasıflı öğretim üyeleriyle dolmuş ve öğretmen, doktor gibi, ayrıca sanayi ve tarım sektörlerine yeni kadrolar yetiştirilmiştir. 1943 yılında Aşkabat'ta Taşkent Taşıma Mühendis Üniversitesi'nin bir şubesi açılmıştır. Bu üniversitede Türkmen halkından demiryolu taşıma mühendisleri yetiştirilmiştir. Mekanik ve Bakım Fakültesinde 124 öğrenci okumuştur. Türkmen Tarım Üniversitesi'nde ipek üreticiliği ve dut üreticiliği kürsüleri olmak üzere İpek Üreticiliği Fakültesi açılmış idi.²⁷⁹

Dünya Savaşı günlerinde okullar büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Öğretmenlerin savaşa gitmesiyle birlikte okuldaki sayıları bayağı düşmüştür. Çoğu genç de okulu bırakarak fabrikalara, tarlalara çalışmaya gitmiştir. 1940-41 öğrenim yılında ülkedeki okul sayısı 1.526 olmuşsa 1945-46 yılında ise bu rakam 1.186'ya düşmüştür. Öğrenci sayısı da 251,700'den 181.600'a inmiştir.

²⁷⁸ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 109.

²⁷⁹ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 110-111.

Cumhuriyetin parti ve Sovyet organları öğretmen sayısını arttırma konusunda çalışmalar yapmıştır. Böylece 1943-44 öğrenim yılında Marı'da bir Kadın Eğitim Üniversitesi açılmıştır.²⁸⁰ Savaşın sonlarında Türkmenistan okullarında 5500 kadın olmak üzere toplam 9512 öğretmen çalışmıştır. Yedi yaşından itibaren tüm çocuklara zorunlu eğitim kanunun yayılmasıyla beraber 1944-45 öğrenim yılında okullara 20 bini aşkın ilkokul öğrencisi gelmiştir. Ayrıca bütün şehir ve köylerde çalışan gençler için akşam okullarında eğitim vermeye başlanmıştır.²⁸¹

Savaş ortamında zor görevler sağlık çalışanlarının payına düşmüştür. Türkmenistan'ın önemli doktor sayısı doğrudan cephelerde hizmet vermiştir. Bunların çoğu kadın ve hükümet ödülleriyle layık görülmüşlerdir. Kırmızı Yıldız nişanı ve birkaç madalyaları ile savaşa giden Türkmen sağlık görevlisi Saçlı Dursunova ödüllendirilmiştir. Niyazgül Kuliyeve adında bir kadın sağlık personeli yüzlerce asker ve subayların hayatlarını kurtarmıştır.²⁸² Ayrıca 1941 yılında ülkede 257 yeni hastane açılmıştır. 1.000'den fazla yatak kapasitesine sahip olan bu hastanelerde 5.850'den fazla sağlık çalışanı vardı.²⁸³

Türkmen Sovyet sanatının gelişimi de devam etmiştir. 6 Kasım 1941 yılında Türkmen Devlet Tiyatrosu, Operası ve Balesinin ilk sezonu başlamıştır. 1943 yılında tiyatro sahnelerine "Abadan" adlı opera oyunu çıkmıştır. Bu oyun II. Dünya Savaşı'na adanmış idi. Bu yıllarda yetenekli opera sanatçılarının kadroları artmıştır. Bunlar Maya Kuliyeve, Annagül Annakuliyeva, Sona Muradova, Elaman Hummayev, Kurban Rızayev idi. 1942 yılında tiyatro sahnelerinde ilk milli "Aldar

²⁸⁰ Erol, *a.g.m.*, s. 213.

²⁸¹ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 111.

²⁸² **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 112.

²⁸³ Erol, *a.g.m.*, s. 213.

Köse" adlı bale gösterisi sergilenmiştir. 1943 yılında Aşkabat'ta ikinci bir Türkmen bale gösterisi oynanmıştır.

Savaşın başlamasıyla ve tiyatro sanatçılarının çoğu cepheye gitmesiyle birlikte Türkmen tiyatrosu kapanmış idi. Ancak 1944 yılında tekrar işine devam etmeye başlamıştır. Ayrıca savaş zamanında çoğu görevlilerin cepheye gitmesine rağmen Aşkabat film stüdyosu çalışmasına devam etmiştir. Düzenli olarak sinema dergi ve denemeler yayınlanmıştır. Yönetmen ve operatör çekim grupları savaşa giderek orada belgesel filmleri çekmişlerdir.

Türkmenistan bestecileri savaş günlerinde bir dizi vatansever müzik eserleri vermişlerdir. Üstelik Türkmen yazarların sanatsal gayretleri, diğer sanat dallarında olduğu gibi, halkın yurtsever duygularını öne çıkarmaya odaklı idi. Türkmen edebiyatı savaşa giden insanların şiirleriyle zenginleştirilmiştir. Aynı zamanda bazı yazarların eserlerinde Türkmen halkına karşı geçmişte gösterilen muamele yansıtılmıştır.²⁸⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte şiirde canlanma görülmüştür. Türkmen şair ve yazarlarının birçoğu savaşa katılmıştır. Bunlardan N. Sarihanov, Ş. Kekilov, A. Nıyazov, Ç. Aşırov, Haldurdı Durdıyev, Pomma Nurberdiyev, K. İşanov, R. Aliyev, A. Kovusov, G. Gılcov, Ahundov Gürgenli, Annagulı Memmetgulyev de yer almıştır. Adları okuyucular arasında bilinen B. Gurbanov, N. Cumayev, A. Nazarov ve S. Atayev de düşmana karşı yapılan öfkeli savaşlara katılmışlardır. Bunlardan birçoğu savaşımlarda ölmüşlerdir. Hepsinin yaşları, otuz beşle kırk arasındaydı. Hayatlarının en verimli çağlarında ölmeleri, gelişmekte

²⁸⁴İstoriya Sovetskogo Turkmenistana, Aşkabat 1970, s. 112-114; Baymuradov - Rogaçevskiy, a.g.e., s. 14-21.

olan Türkmen edebiyatı için bir talihsizlik idi. Savaştan geri dönenler, yaşadıkları olayları canlı ifadelerle şiirleştirmişlerdir. Bunun yanında savaşla birlikte işlenen konularda bir hayli zenginleşme görülmüştür.

II. Dünya Savaşı yıllarında yazılan ilk şiirlerde, düşmanların savaşa yönelik faaliyetleri ve onların kötü niyetleri işlenirken; savaş sırasında yazılanlarda düşmanların nasıl yenilgiye uğrattıkları ve savaşanların ne gibi yiğitlikler gösterdikleri dile getirilmiştir.²⁸⁵

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkmen edebiyatının şiir kanadında kahramanlık ve vatan sevgisi ağırlıklı olarak işlenmiştir. Klasik Türkmen şiirinin temsilcileri olan Mahtumkulu, Seydi, Zelili, Mollanepes ve Kemine gibi şairlerin eserlerinden de faydalanarak kahramanlık ve vatan sevgisi temalarını işleyen şairler, yeni yeni şiirler yazmışlardır. Belirli bir mana zenginliğine de sahip olan bu şiirler, yer yer evrensel özellikler göstermiştir.²⁸⁶

Savaş ortamında kitap yayıncılığında büyük sıkıntılar çekilmiştir. Eğer Türkmenistan'da 1940 yılında 312 adet kitap basılmış ise, 1945 yılında sadece 149 kitap basılabilmektedir. Ülkede 63 adet gazete yayımlanmıştır.

Büyük eğitim çalışmalarını kütüphaneler, müzeler, kültür evleri, kulüpler gibi kültürel-aydınlanma kurumları bünyesinde gerçekleştirmiştir. Bunların faaliyet şartları savaş zamanında önemli ölçüde değişmiştir. Çalışanların çoğu savaşa gitmiş, kültürel-aydınlanma kurumlarının sayısı düşmüştür. 1941 yılında ülkede 711 kütüphane varken 1946 yılında ise bu rakam 557'ye düşmüştür.²⁸⁷

²⁸⁵ Kara, *a.g.m.*, s. 246.

²⁸⁶ Mehmet Kara, "*Türkmen Edebiyatı*", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1992, s. 674-675.

²⁸⁷ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşgabat 1970, s. 116-117.

Sonuç olarak, Türkmenistan aydınları, bütün Sovyet halklarında olduğu gibi, savaş yıllarında da bütün glerini seferber etmiş ve enerjisini düşmanı yok etme yolunda kullanmıştır.

IV. BÖLÜM

1946-1953 YILLARI ARASINDA TÜRKMENİSTAN

1. II. Dünya Savaşı Sonrası Türkmenistan'da İstikrarın Sağlanması

Sovyetler Birliği Almanya ve emperyalist Japonya'dan II. Dünya Savaşı'nda zafer kazanarak tüm ülkede istikrarın sağlanmasına gidilmiştir. Savaş insanlık tarihi boyunca en ağır can kayıpları ve tahribatı getirmiştir. Bu savaşta 20 milyonu aşkın insan hayatını kaybetmiştir. Binlerce şehir, kasaba, yüzlerce fabrika, kolhozlar, sovhozlar, okul ve yerleşim yerleri imha edilmiştir.

Dünyanın herhangi bir devleti savaşta aldığı bu kadar zarar ve tahribatla yıllarca kendini toparlayamayıp geriye giderdi. Ancak Sovyetler Birliği en az zararlı bu savaştan galip çıkabilmiştir. Sovyetler Birliği içindeki Türk halklarının birliği kuvvetlenmiş idi. Almanlar üzerinden kazanılan bu zafer sosyalizmin, Türk halklarının, sosyal ve devlet yapılarının, siyasi ve Komünist Parti'nin ideolojik zaferi idi.²⁸⁸

II. Dünya Savaşın bitmesiyle Komünist Parti karşısında yeni zahmetli ve sorumlu meseleler ortaya çıkmıştır. SSCB'nin sosyo-ekonomik hayatını yeniden kurmak daha sonra ise savaş öncesi üretim standartlarına ulaşmak gerektirmiştir. Savaş şartlarından sonra barış düzenine girmek parti metot ve formlarının değişmesi gerektirmiştir. Savaş sonrası ilk günlerinde Sovyet Devleti barış dönemine geçiş hazırlıklarına başlamıştır. Öncelikle, Devlet Savunma Komitesi, bazı sosyal bakanlıklar tekrar düzenlenmiştir. Savaş zamanında sanayi üretimleri cephe ihtiyaçlarını karşılar, savaş sonrasında ise barış yönetimine yönelik atılımlar

²⁸⁸ İstoriya Sovetskogo Turkmenistana, Aşkabat 1970, s. 133-134.

yapmaya başlanmıştır. Savaş başlarında işletmelerde belirlenen fazla mesai saatleri iptal edilmiştir. Tekrar 8 saatlik çalışma saatleri ve çalışanların yıllık izin hakları geri yürürlüğe girmiştir.²⁸⁹

Savaş sonrası hedeflerine ulaşma ve halkın seferberliği için büyük rol oynayan SSCB Yüce Birlik Komitesi'ne seçim kampanyası başlatılmıştır. Bu seçimler 10 Şubat 1946 tarihine belirlenmiş idi. Emekçiler tüm ülke çapında SSCB Yüce Birlik Komitesi'ne milletvekili adayları çıkarma mitingleri düzenlemişlerdir. Türkmen halkı 29 milletvekili adayını çıkarmıştır.²⁹⁰

Savaş sonrasında Türkmenistan'da sosyo-ekonomik ve kültür alanlarında gelişmeler artmıştır. Temmuz 1946 yılında düzenlenen TSSC'nin Yüce Komitesi SSC'nin Birlikler oturumunda Türkmenistan'da 1946-1950 yılları arasında beş yıllık sosyo-ekonomik hayatın kalkındırma ve geliştirme dönemi başlatma kararı alınmıştır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Dönemi'nde (1946-1950) Türkmenistan SSC'de petrol, kömür, kimya sanayisi, taşımacılık, inşaat malzemelerinin üretimi vb. geliştirilmiştir. Pamuk üreticiliği ve hayvancılık yeni kalkınma dönemi yaşamıştır. Bilim ve kültür sonraki gelişimini almıştır. Ülkedeki elektro enerji temellerinin sonraki gelişimi öngörülmüştür.

Üretim güçlerinin hızlı bir şekilde gelişmesine dayanarak işçilerin maddi refah yükselişe geçmiştir. Beş Yıllık Kalkınma Planı şehir ve kasabalarda yerleşim yerlerinin inşaatını öngörmüştür. Büyük yatırımlar okul, kreş, kültürel-aydınlanma merkezleri, doğum evleri ve hastanelere yapılmıştır. Tüm SSCB halklarında "Savaş

²⁸⁹ İstoriya Sovetskogo Turkmenistana, Aşkabat 1970, s. 134-135.

²⁹⁰ İstoriya Sovetskogo Turkmenistana, Aşkabat 1970, s. 135.

sonrası Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı vaktinden önce yerine getirelim" sözleri bir slogan olmuştur.²⁹¹

Bütün Sovyet halklarıyla birlikte Türkmenistan'ın mühendisleri, teknisyenleri ve işçileri sanayi alanında dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı yerine getirme yoluna koyulmuşlardır. Hızlı bir gelişimi sosyalist yarışmalar kazanmıştır. 27 Şubat-1 Mart 1946 tarihleri arasında sanayi ve taşımacılık öncüleri işçi, mühendis ve teknisyenlerin arasında toplantılar düzenleyerek verimli çalışmalarını teşvik etmişlerdir.

Türkmenistan SSC'i işletmelerinin en iyi üreticileri Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilk senesini başarılı bir şekilde kapatmışlardır. Parti ve Sovyet Hükümetince büyük önem petrol üreticiliğine verilmiştir. Sanayinin tüm sektörlerindeki üretim yüksek tempolara ulaşmıştır. Türkmenistan üretimi kalkınma döneminin ilk yılında savaş öncesi seviyesine ulaşmıştır.²⁹²

1947 yılında Sovyet Hükümeti Karakum kanalı açma projesini kabul etmiştir. Ancak iki sene sonra, yani 1949 yılında ise kanalın kazımına başlanmıştır. Kanalın Merv ve Murgap'a kadar olan birinci kısmı 1959'da tamamlanmıştır. Tecen üzerinden geçen ikinci kısmı 1961 ve Aşkabat'a kadar olan üçüncü kısmı da 1962'de tamamlanmıştır.²⁹³

1948 yılında Türkmenistan'ın işçi sınıfı Rus halkıyla birlikte Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı dört senede bitirme mücadelesine girişmiştir. Sosyalist yarışmasında yer alarak, ülkenin çoğu işletme kolektifleri büyük başarılarla

²⁹¹ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 136-137.

²⁹² **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 137.

²⁹³ Saray, *a.g.e.*, s. 65.

ulaşmışlardır. Marı'daki sanayi ve taşıma işletmelerinin 1000 işçisi 1948 yılının planını erken tamamlamışlardır. Ayrıca kalkınma planını erken teslim etme mücadelesine büyük katkı Türkmenistan petrol üreticileri tarafından da sağlanmıştır. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın üçüncü senesinde Türkmenistan'ın %93 petrol işçileri sosyalist yarışmasında yer almışlardır. 7 Kasım 1948 yılında petrol üretimi 1950 yılına belirlenen seviyeye ulaşmış ve 20 Kasım 1948 tarihinde ise ülke petrol işçileri bu miktarı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı tamamlama seviyesine getirmişlerdir.²⁹⁴

Haziran 1948 tarihinde Aşkabat şehrinin 35 üretim işletmesi Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı dört senede tamamlama sorumluluğunu almış ve 1949 yılında 1950'ye belirlenen imalat çıkış düzeyine getirmeyi hedeflemişlerdir. Ancak 6 Ekim 1948 yılında Aşkabat'ta meydana gelen üzücü olay işletmelerin planlarını gerçekleştirmelerine mani olmuştur. Bu tarihte Aşkabat'ta 9 derece şiddetiyle deprem meydana gelmiştir. Deprem başkent Aşkabat şehrini, Aşkabat ve Gök-Tepe ilçelerini de harap etmiştir. Sanayi işletmeleri ve yerleşim yerleri yok olmuştur. 7 Ekim 1948 yılında SSCB'nin Bakanlar Kurulu "depremde zarar gören Aşkabat nüfusuna acil yardım" kararı kabul etmiştir. Sovyet Hükümeti 15 gün içinde yardım amaçlı 25 milyon ruble tahsis etmiştir. Her türlü yardım Aşkabat şehrine gönderilmiş idi. Sadece Aşkabat demiryolunun yeniden yapılanmasına 74 milyon ruble verilmiştir.²⁹⁵

Demiryolu işçilerinin özverili çalışmaları sayesinde 7 Ekim 1948 yılında Aşkabat demiryolu hattında ticari ve yolcu trenlerinin hareketleri yeniden başlamıştır. 10 Ekim'de radyo çalışmaya başlamış ve 11 Ekim'de de gazeteler

²⁹⁴ İstoriya Sovetskogo Turkmenistana, Aşkabat 1970, s. 141.

²⁹⁵ İstoriya Sovetskogo Turkmenistana, Aşkabat 1970, s. 142-143.

yayınlanmaya başlanmış idi. 20 Ekim tarihinde fabrikalara elektrik gönderimini sağlamaya başlayan şehir santrali yeniden kurulmuştur.²⁹⁶

Hızlı ve başarılı kurtarma çalışmalarına rağmen çoğu Aşkabat işletmeleri 1948 yılı planının sorumluluklarını yerine getirememişlerdir. Meydana gelen doğal afet neticesinde, örneğin ülke gıda üretimi planın sadece %85,2 üretimini sağlayabilmiştir.

Bununla birlikte, Aşkabat depremiyle hiç bağlantılı olmadığı halde bazı işletmelerde gerileme görülmüştür. Buna örnek olarak yetersiz çalışan Dışoğuz ilinin sanayi ve taşımacılık işletmeleri gösterilebilir. Çarçov'da işletmelerin sadece %60 oranı yıllık planını tamamlayabilmişlerdir. Bu gerilemelere sebep olarak üretim malzemelerinin yetersizliği, mesai saatlerini verimsiz kullanma ve çeşitli teknik sorunlar gösterilmiştir. Bununla birlikte depremle oluşan ciddi hasarlara rağmen ülkenin çoğu işletmesi 1948 yılı üretim planını aşmış idi. Ülkenin 1948 yılı üretimi savaş öncesi seviyesine nazaran %17,9 artmış idi.²⁹⁷

Aşkabat'ta deprem hasarlarını giderme çalışmaları devam etmiştir. Buna rağmen, başkentin sanayi ve taşımacılık kurumları 10 Aralık 1949 yılına yıllık planını tamamlayıp 11 milyon 881 bin ruble değerinde üretim elde etmişlerdir. En gözde üretim göstergesi olarak ayakkabı üretimi, tekstil, dikiş fabrikası, cam fabrikası ve un fabrikası çalışanları olmuşlardır.²⁹⁸

1949 yılında Krasnovodsk şehrinin inşaat şirketleri aldıkları taahhütleri elde etmek konusunda önemli başarılarla ulaşmışlardır. Onlar 14,5 bin m. kare yaşam

²⁹⁶ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 143.

²⁹⁷ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 143-144.

²⁹⁸ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 145-146.

alanını kullanıma teslim etmişlerdir. Fakat ülkenin 1949 yılı inşaat çalışmalarının planı yerine getirilememiştir.²⁹⁹

Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın son senesinde Türkmenistan işçi sınıfı yeni üretim başarılarını elde etmiştir. 1950 yılın sosyalist yarışmasının önderleri petrol üreticileri olmuştur. Bu sektörde nerdeyse tüm ekipleri yeni çalışma yöntemlerini uygulamışlardır. Yıllık petrol üretimi planı 13.815 ton petrol vermiştir.³⁰⁰

Böylece Komünist Parti, Sovyet Hükümeti ve diğer Türk halklarının yardımı ile Türkmen halkı kısa sürede deprem akıbetini atlatabilmiştir. İşletmelerin çoğu sadece yeniden yapılanmamış, yeni inşa teknikleriyle restorasyon yapılmıştır. Yüzlerce yeni yerleşim alanı, hükümet vb. binaları inşa edilmiş idi. 1946-1950 yılları arasında Türkmenistan'da toplam 352 adet endüstriyel işletmesi devreye girmiştir. Bu tesisler arasında Krasnovodsk'taki petrol üretim fabrikası, balık fabrikası, gemi yard, Çeleken'deki ham parafin fabrikası, Bezmeyin'deki beton fabrikası ve 3 elektrik santrali yer almıştır.

Ülkenin sanayi üretimin hacmi Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın dördüncü senesinde 1940 yılına kadar 1,5 kat daha artmış idi. Petrol üreticileri bu planı üç senede tamamlamışlardır. 1946-1950 yılları arasında ülkede 6.643 pud ton petrol üretilmiştir. Bu rakam 1940 yılına göre 3,4 kat artış göstermiştir.³⁰¹

Savaş sonrası Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ülkede demiryolu, su ve karayolu taşımacılığı gelişmiştir. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın sonlarına doğru Çarçov-Kongrat demiryolu hattın inşaatı tamamlanmış idi. Krasnovodsk limanı, bu

²⁹⁹ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 146.

³⁰⁰ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 147.

³⁰¹ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 148-149.

dönemde yeni teknolojilerle donatılmış ve savaş öncesi seviyesini geçmiş idi. Dolayısıyla Türkmenistan sanayisinde büyük değişiklikler meydana gelmiş; teknik donanımı güçlenmiş, çoğu sanayi sektörü yeni çeşit prodüksiyon üretimini kavramıştır.

Savaş sonrasında en büyük sorun kadro yetersizliği olmuştur. Savaş sırasında büyük insan kaybı bunda çok etkili olmuştur. 1946 yılında ülkenin çoğu işletmelerde işçi sayısı oldukça düşük idi. Ancak daha sonra savaştan dönen askerlerin ve yurtdışında eğitim gören gençlerin geri gelmesiyle Türkmenistan iş gücü oranı artmıştır.

Türkmen SSC'nin tüm alanlarındaki iş gücü ihtiyaçlarını karşılamak üzere dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda toplam 15.400 toplu meslek işçileri hazırlama kararı alınmıştır. Vasıflı işçi kadroları yetiştirilmeye başlanmıştır. İşgücü rezervleri eğitim kurumları sanayi, inşaat ve taşımacılık sektörleri için 11.400 genç işçi yetiştirmiştir. 1947-1950 yılları arasında Türkmenistan'ın endüstriyel kurumlarda ise 87 bin işçi hazırlanmıştır.³⁰²

Türkmenistan'ın mühendis, usta ve çırak grupları becerilerini geliştirmek ve yeni yöntemleri öğrenmek için Moskova, Leningrad, Rostov, Tiflis, Sverdlovsk, Kuybışev gibi işletmelerine yönlendirilmişlerdir. Aynı zamanda Türkmenistan'ın fabrikaları diğer ülke temsilcilerini kabul etmişlerdir.

Türkmenistan'ın işçi sınıfındaki yerli nüfusun oranı hızlı büyümüştür. Ancak planın sonlarında Türkmen-işçi rakamları yine de azınlıkta idi. 1947 yılında tüm işçi

³⁰² İstoriya Sovetskogo Turkmenistana, Aşkabat 1970, s. 149-151.

sınıfını %15,8 Türkmenler oluşturmuştur. 1948 yılında %16,5 ve 1950 yılında Türkmen işçilerin sayısı %28,4'e ulaşmış idi.³⁰³

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı zamanında Türkmenistan işçi sınıfı cumhuriyetin sosyo-politik hayatında önemli yeri teşkil etmiştir. Öncü erkek ve kadın işçileri, komünistler, parti ve hükümet toplu siyasi faaliyetlerine aktif bir şekilde katılmışlardır. Türkmen SSC'nin parti örgütlerinin sayısı 1940 yılına göre iki katına çıkmıştır. Sanayi ile uğraşan komünistlerin sayısı ise iki katından fazla çıkmış idi.³⁰⁴

Savaş Türkmenistan tarımına büyük zararlar getirmiştir. Tarımı terk edilen arazileri, sulama sistemleri modern tekniklerle donatarak kökten geliştirmek gerektirmiştir. Yeni pamuk cinsi yetiştirilmeye başlanmıştır. Köy halkı birleşik sosyalist yarışmasına katılmıştır.³⁰⁵

1946 yılında pamuk üretimi planın %116,8 oranına ulaşmıştır. Devlet 20.888 ton saf pamuk mahsulü kazanmıştır. Pamuk yetiştiriciliği geliştirme mücadelesinde ülkenin tüm pamuk yetiştirilen iller büyük başarılar elde etmişlerdir. Buna göre Marı vilayetinin çiftçileri pamuk yetiştiricili planında %128,6, Taşavuz - %108,9 oranına ulaşmışlardır. Özellikle Çarçov vilayetinin çiftçileri zengin pamuk mahsulü yetiştirmişlerdir. Bir dizi kolhozları pamuk yetiştiriciliğinde büyük başarıları elde etmişlerdir. Kolhoz sayıları hızlı artmıştır. 1947 yılında 46 kolhoz varken, 1948'de - 88, 1949 yılında ise 198'e ulaşmıştır. Küçük kolhozları birleştirerek büyük kolhozlara dönüştürmeye başlanmıştır. Çünkü küçük kolhozlarda yüksek üretim traktör ve diğer

³⁰³ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 151-152.

³⁰⁴ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 152.

³⁰⁵ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 154.

makinelerin kullanımı zorlanmıştır. Ancak büyük bir tarım sistemi modern teknolojiyi, bilimin yeni metotlarını kullanma kapasitesine sahip idi.³⁰⁶

Türkmen SSC'nde küçük kolhozları genişletme çalışmaları büyük ölçüde 1950 yılın Haziran ayından Ekim ayına kadar sürmüştür. Genişletme sonucunda ülkede 1.352 kolhoz yerine 1951 yılında 524 kolhoz ortaya çıkmıştır.³⁰⁷

Kolhozları genişletme çalışmaların yanında cumhuriyetin parti, Sovyet ve tarım organları geçmiş senelerde tarım yönetmeliğinde var olan eksikleri gidermek ve pamuk yetiştiriciliğini geliştirmek için Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı, büyük çabalar sarf ederek faaliyete geçirmeye çalışmışlardır. Parti, Sovyet ve tarım organlarının çabaları ve çiftçilerin özverili emeği olumlu sonuçlar getirmiştir. Pamuk yetiştiriciliği planı %105 oranı ile 275.7 pud ton pamuk devlete teslim edilmiş idi.³⁰⁸

Savaş sonrası dönemde dikkate değer başarılar hayvancılık gelişiminde elde edilmiştir. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilk senesinden itibaren çiftçiler birleşik sosyalist yarışmalarına katılarak iyi sonuçlara ulaşmışlardır. 1951 yılı sonlarına doğru kolхозlardaki büyükbaş hayvan sayısı 1940 yılına göre beş katına çıkmıştır. Küçükbaş hayvan sayısı ise %88 artmıştır.³⁰⁹

Böylece 1946-1950 yılları arasında ülkede tarım sektöründe önemli ölçüde başarılar elde edilmiş idi. Tarımı yeniden yapılanma ve sonraki gelişme hedeflerinin büyük bir çoğunluğu yerine getirilmiş idi.

³⁰⁶ İstoriya Sovetskogo Turkmenistana, Aşkabat 1970, s. 157-158.

³⁰⁷ İstoriya Sovetskogo Turkmenistana, Aşkabat 1970, s. 161.

³⁰⁸ İstoriya Sovetskogo Turkmenistana, Aşkabat 1970, s. 162.

³⁰⁹ İstoriya Sovetskogo Turkmenistana, Aşkabat 1970, s. 163.

Türkmenistan'ın tarımı yeniden inşa etme ve geliştirme planının sonuçları X. Türkmenistan Komünist Partisi Kurultayı'nda değerlendirilmiştir. Buna göre, Türkmen SSC'nin üretim hacmi 1950 yılında %72 büyümüştür.³¹⁰

Savaş yıllarında ülkenin kültürel gelişimi duraklamıştır. Bununla birlikte Sovyetlerin ülkeye getirdiği faydalarından biri de eğitim alanında olmuştur. Bu konuda Türkmenler büyük başarı göstermişlerdir. Ülkenin tüm okullarına zorunlu yedi yıllık eğitim getirilmiştir. Ağustos 1950 tarihinde Türkmenistan Komünist Parti'nin X. Kurultayı düzenlenmiştir. Burada zorunlu yedi yıllık eğitimi ve eğitim kalitesini yükseltme konuları değerlendirilmiştir. Bununla birlikte eğitime 32.2 milyon ruble tahsis edilmiştir. Yerli parti, Sovyet örgütleri, okul ve diğer kurumların çalışanları bu zorunlu yedi yıllık eğitimi kanunu kapsamında halk arasında geniş siyasi-eğitici çalışmalarına başlamışlardır.³¹¹

Ülkedeki ilkokul sayısı artmıştır. Ülkenin en uç yerlerinde bile ilkokullar açılmaya başlamıştır. Halk eğitimin gelişmesiyle birlikte öğretmen kadrolarına ihtiyaç artmıştır. Pedagojik eğitimi olmayan öğretmenler uzaktan eğitime alınmışlardır. Beş Yıllık Kalkınma Planı sürecinde pedagojik eğitim kurumları toplam 5.628 öğretmen çıkarmıştır.

Savaş sonrası yıllarında üniversite ve özel eğitim kurumları kuvvetlendirme ve geliştirme konularında büyük çaplı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 1950 yılında Türkmen Devlet Üniversitesi açılmıştır. Burada vasıflı millî kadrolar yetiştirilmiştir. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı sonlarında ülkede 14.188 kişinin öğrenim

³¹⁰ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 166.

³¹¹ *İstoriya Sovetskogo Turkmenistana*, Aşkabat 1970, s. 167-168; Saray, *a.g.e.*, s. 66.

gördüğü toplam 6 Yüksek Öğrenim Kurumu ve 26 Orta Öğrenim Kurumu faaliyette idi.³¹²

1946 yılından itibaren sinema ve yayıncılık geliştirilmiştir. Ayrıca bilim için yeni gelişme devri başlamıştır. Parti ve hükümet yüksek kalifiye milli kadroların hazırlanmasına büyük önem vermiştir. A. Karriyev, G. Nepesov, P. Azimov, B. Karriyev, H. Hıdırov, T. Berdiyev gibi ilk vasıflı Türkmen doktorlar, sağlık grubu arasında yer almışlardır.³¹³

Böylece 1945-1950 yılları arasında kültürel bakımından savaş izleri temizlenmiş idi. Bununla birlikte Sovyet Türkmenistan'ın kültürel refahı bir dizi pratik ve kültürel faaliyetleriyle çözülmüştür.

1945-1955 yılları arasında Türkmen edebiyatının yazar ve şairleri olarak halk şairleri Ata Salıh ve Durdı Gılıç'ı; yenilik edebiyatı temsilcileri olarak da B. Kerbabayev, G. Burunov, B. Seytekov, D. Haldurdı, A. Govşudov, A. Durdiyev, G. Seyitliyev, R. Seyidov, A. Kekilov, T. Esenova, B. Soltanniyazov, P. Nurberdiyev, R. Aliyev, Ya. Nasırlı ve K. İşanov zikredilebilir. Ayrıca Ata Atacanov, Hasımgılı Gurbanov, Güseyin Muhtarov, Bekge Pürliyev, Memmed Seyidov, Anna Kovusov gibi kabiliyetli gençler anılmaya değerdir.³¹⁴ Savaştan sonra Rehmet Seyidov, lirik şiirler yazmayı sürdürmüştür. Aman Kekilov ve Çarı Aşırov epik şiire yönelmişlerdir. Pomma Nurberdiyev ve Ata Atacan, Türkmen toprağı ile onun

³¹² **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 168-169.

³¹³ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 173.

³¹⁴ Kara, *a.g.m.*, s. 676.

gayretli insanlarını canlandırmışlardır. Ruhi Aliyev, gezip gördüğü yerlerle ilgili şiirler yazmıştır.³¹⁵

Bu dönemde edebî mirası öğrenme ve ondan faydalanma önemini korumuştur. Yazar B. Kerbabayev, tiyatronun dram dalında birkaç eser vermiştir. A. Govşudov'un romanları 1952 yılında bir kitap halinde yayımlanmıştır. B. Seytekov, bu devirde yazdığı çok sayıda şiir ve eserleriyle, nesir tarzında başarılı olmuştur. R. Seyidov ise şiirlerinde duyguları zengin bir şekilde canlandırmıştır. K. İşanov'un "Adalat Esgeri (1948)" (Adalet Askeri); G. Gurbanshedov'un "Soldatın Sözi (1946) (Askerin Sözü) gibi eserleri savaşla ilgili konuları işlemişlerdir.

Çocuk edebiyatında B. Kerbabayev'in savaşın etkisiyle yazdığı çok sayıda hikayesi mevcuttur. Tiyatro yazarları G. Muhtarov, G. Seyitliyev ve B. Pürliyev'in adları çok kimse tarafından duyulmuştur.

Şiirde de bazı gelişmeler olmuştur. Savaştan hemen sonraki dönemin şairleri olarak Beki Seytekov, Çarı Aşırov, Aman Kekilov, Gara Seyitliyev, Haldurdı Durdıyev, Gurbandurdı Gurbansahedov ve Tovşan Esenova'nın adları anmak gerekir. Bunların bazıları aynı zamanda nesir türünde eserler de vermişlerdir. Bu dönemde şairler; savaşın ürkütücü atmosferini; barış ve huzurun önemini şiirlerinde dile getirmişlerdir.

Savaştan sonra Rehmet Seyidov, lirik şiirler yazmayı sürdürmüştür. Aman Kekilov ve Çarı Aşırov epik şiire yönelmişlerdir.

³¹⁵ Kara, *a.g.m.*, s. 246.

1950 yılı başlarında tanınmaya başlayan şairlerden Mammet Seyidov, epik şiire; Allaberdi Hayıdov ise, lirik şiire yönelmiştir. Kerim Gurbannepesov, daha çok asker hayatını şiirleştirmiştir.³¹⁶

2. Stalin'in Ölümüne Kadar Türkmenistan

Joseph Stalin, Vladimir Lenin ölünce, 1924 yılında iktidara gelmiş ve kendisi için sarsılmaz bir diktatörlük yaratmıştır. Stalin döneminde ülkenin sanayileşmesine büyük önem verilmiştir. Özellikle ve öncelikle ağır sanayinin güçlendirilmesi öngörülmüştür. Bununla birlikte 1927 yılında, XV. Kongre kararıyla İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı hayata geçirilmiştir. Bu planlar döneminde, sosyalist kesimin yaratılmasında olduğu gibi, üretimde de, önemli gelişmeler sağlanmıştır. Tarımsal üretimin bazını oluşturacak üretim araçları üretimine, bunun sağlanması bakımından da endüstriyel, bu arada ağır sanayi üretimi geliştirilmeye çalışılmıştır.³¹⁷

II. Dünya Savaşı'ndan sonra diğer Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Türkmenistan'da da Joseph Stalin başkanlığındaki Komünist Parti Beş Yıllık Kalkınma Planları kararını alarak uygulamaya başlamış idi. Bu süreçte yukarıda zikredildiği üzere Türkmenistan'da tüm sanayi sektörlerinde, tarım ve hayvancılıkta yeni sistemler geliştirilerek kullanılmıştır. Ülke tam anlamıyla tekrar yapılandırılmış idi.³¹⁸

³¹⁶ Kara, *a.g.m.*, s. 246-247.

³¹⁷ İlhan Uludağ, Vildan Serin, **SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri**, İstanbul, 1990, s. 56-57.

³¹⁸ **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana**, Aşkabat 1970, s. 179.

"Stalin'in³¹⁹ iktidarda bulunduğu uzun zaman kesiti (1928-1953) içinde şekillenen Stalinizm olgusu aşğıdaki boyutları ile önem kazanmıştır:

a. Politik (Komünist Parti'nin diktatörlüğü ve partinin genel sekreteri Stalin'in mutlak hakimiyeti ile nitelenen baskıcı yönetim, bu yönetimin Sovyet toplumunu belirli düşünce ve davranış kalıpları içinde tutmak için uyguladığı çeşitli yöntemler; propaganda, siyasi temizlemeler vb.);

b. İdeolojik (Stalin'in, Lenin'in fikirlerini kendi tarzında sistemleştirmesi ve birkaç yeni tez katmasıyla oluşan Marksizm-Leninizm ideolojisi);

c. Ekonomik (Sovyet ülkesinde hızlı endüstrileşme, kırsal kesimin kolektifleştirilmesi ve planlı merkezi devlet ekonomisine geçiş ile nitelenen ve Sovyet hükümeti tarafından "sosyalizmin hayata geçirilmesi" olarak takdim edilen dönüşüm);

ç. Kültürel (Sovyet insanı yaratmaya yönelik kültürel politikalar);

d. Toplumsal (Sovyet toplumunda yaşanan demografik vb. dönüşümler, toplumsal kurumların uğradığı değişiklikler vb.);

e. Milli/milletlerarası ("entegrasyonizm" prensibine ve aynı zamanda "büyük kardeş" sıfatıyla Rus kimliğinin öne çıkarılmasına dayanan milli politika, bununla ilişkili olarak Rus çoğunluğun ve gayri Rus milli azınlıkların konumları);

³¹⁹ "Josef Vissarionoviç Stalin, 1924'te Lenin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin başına geçti, 1953 yılına kadar, 29 yıl süreyle-yani çok uzun süren iktidar dönemiyle-Sovyetler Birliği'nin tartışılmaz lideri oldu.

Stalin döneminde, Sovyetler Birliği; bürokratik işleyişini ve parti mekanizmasını oluşturdu, ideolojisini şekillendirdi, sanayileşti, II. Dünya Savaşı'na girdi ve galip çıktı. Sürgünler, kıyımlar, infazlar, kamplar, açlık yaşadı. Milyonlarca insan öldü. Geride kalanlar yeni bir pota içinde yoğruldu veya suskunluğa mahkum oldu. Stalin dönemi; Sovyet kimliğinin yaratıldığı, bu kimliğin yaşandığı ve kurumsallaştığı bir dönemdir. Alfabe politikaları, dil politikaları, eğitim politikaları, güdümlü edebiyat politikaları, tarihin yeniden yorumlanması ve Sovyet tarihçiliğinin oluşturulması bu dönemin mahsulüdür." (Bknz. Emine Gürsoy Naskali, Liaisan Şahin, **Stalin ve Türk Dünyası**, İstanbul 2007, s. 7)

f. Uluslararası (başlangıçtaki içe kapanıklıktan soğuk savaş ideolojisine ve pratiğine doğru) vb.

Stalinizmin getirdiği sonuçlar bakımından hem Sovyetler Birliği tarihinde hem 20. yüzyıl dünya tarihinde merkezi bir yerde durduğu iddia edilebilir. Bu durum öncelikle Rusya'da 1917 Bolşevik İhtilali ile başlayan ve dünya üzerinde başlangıçtan beri yoğun etkisini gösteren sosyalist dönüşüm süreci, belirgin nihai şeklini Stalin döneminde kazanmıştır. Sovyetlerin kendine has ekonomik ve toplumsal yapısının, siyasi, ideolojik, kültürel eğilimlerinin temeli Stalin döneminde hasıl olmuş ve bu temel, ülkenin bundan sonraki gidişatını büyük ölçüde belirlemiştir.

*Stalin'in iktidarı altında Sovyet toplumsal dönüşüm, öncelikle içeriği itibarıyla dikkatleri üzerine çekmiş, çünkü bu dönüşümle dünya tarihinde ilk defa sosyalizmi toplumsal düzeyde hayata geçirme deneyi gerçekleştirilmiştir."*³²⁰

Stalin, tüm ulusal değerleri etkisiz kılmayı amaçlayan, tüm özel yaşam biçimlerini ortadan kaldırmayı hedef tutan sosyal değişmeyi, her tarafta şiddet tedbirleri ile yürütmüştür. Şiddet, O'nun, meseleyi halletmek için kullandığı metodun karakteristiği idi.

Bütün bunlarla birlikte II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet toplumu parti ve hükümet karşısında sosyo-ekonomik gelişmelerin yanı sıra Sovyet demokrasisini genişleme ve iyileştirme hedeflerini koymuş idi. Ancak sosyo-ekonomik ve sanayi alanlarında planlanan değişimleri Stalin'in kişilik kültü geri çekmiştir. Stalin, Leninsiz ilk çalışma yıllarında kendi kişiliği ile ilgili eleştirel yorumlar almıştır. Daha sonra Lenin kolektif yönetme prensiplerinden ve parti yaşam normlarından

³²⁰ Liaisan Şahin, "Batı, Rus ve Türk Tarihçiliğinde Stalin ve Stalinizm", **Stalin ve Türk Dünyası**, editörler: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, İstanbul 2007, s. 14-15.

uzaklaşarak bütün parti ve halk başarılarını kendi adına yazmaya başlamıştır. Böylece Stalin'in kişilik kültü ortaya çıkmış idi. Bu durumda halk kitlelerin rolü, milli siyasetin prensipleri küçümsenmiştir.

Stalin'in kişilik kültü sosyalist toplumun objektif geliştirme kanunlarını, sosyalizmin doğasını ve temellerini iptal edemezdi. Parti ve hükümet organları zorlukları ve hataları aşarak, Sovyet devletinin ekonomik ve politik sistemlerini kuvvetlendirmek için geniş çalışmalar yapmışlardır.

İleride, Stalin'in ölümünden sonra Şubat 1956 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. Kurultayı düzenlenecektir. Burada kişilik kültürün yarattığı olumsuz etkiler tamamen yok edilip, ülkenin sonraki dönemlerde sosyalist demokrasinin gelişmesinde Lenin parti prensipleri ve devlet yaşam normları geri getirilecektir.³²¹

Stalin, 5 Mart 1953'te resmi kaynaklara göre beyin kanamasından öldü. Stalin'in ölümünü gerçek sebebi üzerine çeşitli varsayımlar vardır, bunlardan biri onun zehirlenmiş olduğu yönündedir. Stalin iki kez evlenmiş, ilk eşi genç yaşta ölmüş, ikincisi intihar etmiştir. İki eşinden üç çocuğu olmuş; birinci oğlu II. Dünya Savaşı'nda Almanlara esir düşmüş ve toplama kampında kurşuna dizilmiş, Sovyet Hava Kuvvetlerinde subay olan ikinci oğlu genç yaşta alkolizmden ölmüş, kızı babasının ölümünden sonra Sovyetler Birliği'ni terk ederek ABD'ye yerleşmiştir. Stalin'in kişiliği, her zaman yoğun merak konusu olmuştur. Bazıları onu kurnazlık ve sebatla hedefine doğru ilerlemeyi bilen "kötü ruhlu bir dahi" olarak görürken, kimileri de ancak müsait koşullar sayesinde sıvrılmış olan ve içindeki kötülükleri ve

³²¹ İstoriya Sovetskogo Turkmenistana, Aşabat 1970, s. 179-180; Helene Carrere D'encausse, Parçalanmış İmparatorluk, Sovyetler Birliği'nde Halkların İsyanı, İstanbul 1984, s. 38-46.

kompleksleri geniş çapta dışarıya vurma fırsatını yakalayan vasat yetenekli sıradan biri olarak görmüştür. Yine, kimileri Stalin'in psikolojik hasta olduğunu ileri sürerken, kimileri de onu saygıdeğer ve örnek alınacak bir lider olarak yorumlamayı yeğlemiştir.³²²

Stalin'den sonra devletin yönetimi Hruşev'ın eline geçmiştir.

³²² Liaisan Şahin, "Stalin'in Biyografisi", **Stalin ve Türk Dünyası**, editörler: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, İstanbul 2007, s. 351.

SONUÇ

19. yüzyılın 60-80 yıllarından başlayarak Rus Çarlığı Orta Asya üzerinde sömürgecilik faaliyetlerinde bulunmaya başlamış idi. Türkmen topraklarının Rusya için bir hammadde üreticisi konumunda olması işgal için kuvvetli bir sebep olmuştur. Çarlık Rusya, Türkmen topraklarının işgaline Hazar kıyılarından başlamıştır. Burada kısa bir süre içinde kendi hakimiyetini sağlayarak üretim gücünü geliştirmiştir. Türkmenler Çarlık Rusya'sının attığı her adımdan çok rahatsız olmuştur. Onların bağımsızlık mücadeleleri uzun bir zamana yayılmıştır. Yapılan işgale, sadece işgal edilen bölgedeki Türkmenler karşı durduğu için, Ruslar karşısında fazla direnememişlerdir. Düzenli ve silah yönünden çok güçlü bir ordu karşısında gösterilen bu mahalli mukavemet, çoğu zaman büyük zayıat ve geri çekilme ile sonuçlanmıştır. Böylelikle başarısızlıkla biten çatışmaların sonucunda Türkmenlerin yapacak pek bir şeyi olmamıştır.

Zamanla Türkmenistan'da Çarlık rejiminin ekonomik sistemi kavranmaya başlanmıştır. Tabii, bu bölgede düzenlenen tüm faaliyetler Rusların kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılmış idi. Türkmenistan'da kentler kurulmuştur. Hafif sanayiler geliştirilmiştir. Rusya tam anlamıyla Türkmen halkını kendi ekonomik sistemine bağlı kılmış idi. Türkmenlerden ağır vergiler alınmış, topraklarının en zengin kısımlarına el konarak pamuk ekimine ayrılmıştır.

Ancak Türkmenler mücadelelerden hiç yılmamışlar ve her fırsat ve ortamda Çarlığa karşı mücadele vermişlerdir. Çarlık idaresinin istibdat rejimi 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında

Türkmenlerde fikri ve siyasi uyanış gerçekleşmiştir. Ancak Türkmenlerin giriştikleri mücadele başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bu süreç 1917 yılında meydana gelecek olan Ekim Sosyalist Devrimine kadar devam etmiştir. Türkmenler hem hakimiyeti altında bulundukları Hive ve Buhara hanlarının despotluğuna karşı mücadeleye girişmiş hem de Çarlığa karşı Bolşeviklerle birlikte 1900'lü yıllarından başlayarak Türkmenistan şehirlerinde çeşitli grev, miting ve toplantılar gerçekleştirmişlerdir. Bolşevikler Çarlık rejimini yıkmak için uğraşmışlardır. 1912-1914 yılları arasında Bolşevik hareketleri güçlenmiştir. Bolşevikler işçi sınıfın özgürlüğe kavuşabilmesi için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak başarıya ulaşamamışlardır. Bununla da kalmayıp Çarlık Hükümeti bu hareketin ileri gelenlerinin bütün mal ve arazilerini ellerinden almış, halkı yeni vergilerle cezalandırmıştır.

Özellikle I. Dünya Savaşı zamanında Türkmenistan'da önemli ölçüde sömürgecilik zulmü artmıştır. Vergiler yükselmiş, her türlü vergi ve harçlar alınmaya başlanmış, ekmek ve endüstriyel ürünlerin fiyatları artmış idi. 1916 yılında Türkmenler, Çarlığa karşı Türkistan isyanında yer almışlardır. Bu "Milli Mücadele" ayaklanması Cüneyt Han'ın önderliğinde meydana gelmiştir. 1916 yılından başlayarak 1930 yıllarına kadar Cüneyt Han ve yiğitleri Rus Ordusu'na karşı sürekli saldırılar düzenleyerek özgürlük mücadelesinde bulunmuşlardır. Otuz yıl kadar Çarlık egemenliğinde kalan Türkmenler, her fırsatta bağımsızlık arayışına girmişlerse de, ne yazık ki, başarılı olamamışlardır.

Bütün bunlarla birlikte Çarlık Rusya, I. Dünya Savaşı'na girdiğinde yeterli ekonomik temele sahip olmadığı gibi çok sayıda can ve mal kaybı yaşamıştır.

Savaşla zayıflayan Çarlık rejimi işçi ve askerlerin baskılarına karşı koyamamış ve Şubat 1917 yılında feshedilmiştir. Böylece 1917 Şubat Devrimi gerçekleşmiş idi. İhtilal sonucunda işçi sınıfı bir sosyalist ihtilal gerçekleştirme umuduna kapılmıştır. Dünya savaşı devam ettiği esnada Rusya'da kapitalizmden sosyalizme geçmek için bütün temeller atılmış idi. İlk günlerinden beri Bolşevikler kendi yönetim organlarını kurarak ülke hakimiyetini kendi ellerinde tutmaya çalışmışlardır. Rusya'da meydana gelen bu olay bütün Türkistan ülkelerine de yayılmış idi. V. İ. Lenin önderliğindeki Bolşevik Parti Hükümeti köylü ve işçilere öncelik vermiştir. Halkı koruma altına almış idi. Çeşitli reformlar yapılmıştır. Ancak başta tarım olmak üzere, hayvancılık, petrol üretimi gibi hafif ve ağır sanayi sektörlerinin geliştirilmesi gibi bu faaliyetler, Rusya'nın yoksun kaldığı alanlarını doldurmak için yapılmıştır. Türkmenistan'da yetiştirilen pamuk, buğday, sebze ve meyvelerin çoğu demiryolu ve deniz taşımacılığı ile Rusya'ya ulaştırılmıştır. Çıkarılan petrol de Rusya'ya gönderilmiştir. Dolayısıyla doğal kaynakların kullanımı bakımından Lenin yönetimi altında bulunan Komünist Parti Türkmenistan'ı bir nevi sömürmeye devam etmiştir.

SSCB Türkmenistan'ı bir cumhuriyet olarak ilan ettiğinden beri muhtelif reform ve yenilikçi faaliyetlere başlamış idi. Rusya'nın Türkmenistan ve Türkmenler için yarattığı olumlu etkileri ise eğitimin geliştirilmesi, çeşitli fabrika ve işletmelerin kurulmasıyla birlikte Türkmen halkına iş imkanının sunulması, ülkeye getirdiği yeni ziraat teknolojilerin sayesinde yeni tarım alanların oluşturulması, kültür ve bilim alanlarında halkın aydınlatılması vs. olmuştur.

Sonuç itibarıyla bu konu tartışmaya çok açık olduğundan dolayı ve hangi görüşten bakıldığına göre çeşitli fikir ve antitezler ortaya atılabilir. Tezimi yazarken ağırlıklı olarak Rus kaynaklarından faydalandığım için bu çalışma çok taraflı

gözükebilir. Rusların "Basmacı (Eşkîya)" dedikleri gruplara, Türk tarihçileri "Milli Mücadeleci, Özgürlük Savaşçıları" demişlerdir. Buna örnek olarak Cüneyt Han'ın yaptıkları faaliyetler gösterilebilir. Mehmet Saray'ın "Türkmen Tarihi" adlı eserinde Cüneyt Han 1916 yılından itibaren Türkmen ayaklanmalarını idare eden bir şahıstır. Cüneyt Han her fırsatta Ruslara karşı mücadele eden ve savaşı bir kumandan olarak tasvir edilmektedir. 1931 yılına kadar Cüneyt Han istiklal mücadelesinden vazgeçmeyip Rusları uğraştırmayı başarmıştır. Cüneyt Han 1938 yılında ölümüne kadar Ruslara karşı mücadelesine devam etmiştir. Fakat Rus kaynaklarında ise Cüneyt Han gibi şahsiyetler Türkmenistan'ın gelişmesini istemeyen, Türkmen halkının aydınlanmasını engelleyen bir unsur olarak görülmüş ve bunlara basmacı, eşkıya, yolkesen vb. denmiştir.

Bir tarihçi olarak olayları her zaman tarafsız açıdan değerlendirmemiz gerektiği için Rus kaynakların yanı sıra fazla Türk yazarların bu konu üzerinde yazdıkları eser ve makalelerini kullanmaya gayret ettim. Yaptığım çalışmada sizlere 1924-1953 yılları arasında Sovyetler Birliği'ne bağlı olan Türkmenistan'ın sosyo-kültürel ve politik durumunu değerlendirip aktarmaya çalıştım.

Ele aldığım çalışmayı ana hatlarıyla özetlemek gerekirse; Türkmenistan 19. yüzyılın sonunda Rusya'nın işgali ile Rus hakimiyeti altına girmiştir. 1924 yılında ise Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak Türkmenistan, Rusya'nın Türkistan'da işgal ettiği en son bölge olduğu için Ruslaşmanın en az görüldüğü bir ülke idi. Rus hakimiyetine geç bir dönemde girmeleri ve Sovyet modernizasyonundan görece az pay almaları Türkmenistan'da güçlü bir Rus sömürgesinin oluşmasına olanak sağlamamıştır. Bu da, bir avantaj olarak sayılabilir.

Türkmenistan, diğer Türkistan Türk Cumhuriyetleri gibi, 70 yıllık komünist emperyalizmin egemenliğinden henüz kurtulabilmiş çok genç bir devlettir. Bunca yıl Rus egemenliği altında yaşayan Türkmenler, örf ve adetlerini korumaya çalışmışlar; özellikle toplumun çekirdeği olan ailenin dejenere olmaması için büyük çaba sarf etmişlerdir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 27 Ekim 1991 tarihinde istiklallerine kavuşan Türkmenler; iyi bir yol izledikleri takdirde artık inançlarını, örf ve adetlerini istedikleri gibi yaşayabilecek; kendi kararlarını kendileri vereceklerdir. Her sene olmak üzere 27 Ekim'de Türkmenistan bağımsızlığını kutlamaktadır. Ancak bu günlere gelene kadar Türkmen halkı Rus emperyalizminden kurtulmak için çok çaba sarf etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

AGACANOV, Sergey Grigoreviç, **Oğuzlar**, çev. Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002.

ALKAN, Haluk, **Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan**, Uşak Yayınları, Ankara, 2011.

AKA, İsmail, **Timur ve Devleti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

AKAYEV, Orazpolat, "Atatürkçülük ve Türkmenistan'da İstiklal Mücadeleleri", *3-6 Ekim, 3. Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri*, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

AKAYEV, Orazpolat, "Türkmen Aydınlarının Bağımsızlık Uğurundaki Mücadelesi ve Atatürkçülük", *8-12 Aralık, 5. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

Akademiya Nauk Turkenskoy SSR, Institut imeni Ş. Batırova, **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana (1917-1937)**, çast pervaya, izdatelstvo İlim, Aşkabat, 1970.

Akademiya Nauk Turkenskoy SSR, Institut imeni Ş. Batırova, **İstoriya Sovetskogo Turkmenistana (1938-1967)**, çast vtoraya, izdatelstvo İlim, Aşkabat, 1970.

Akademiya Nauk Turkenskoy SSR Institut İstorii, Arheologii i Etnografii, **İstoriya Turkenskoy SSR**, tom vtoroy, izdatelstvo Akademii Nauk TSSR, Aşkabat, 1957.

AKGÜN, Engin, *"Çarlık Rusyası'nın Türk Halklarına Yönelik Politikası ve bu Bağlamda Uygulamaya Koyduğu Yaptırımlar"*, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Beykent Üniversitesi, İstanbul, 2008, s. 139-157.

ANAORAZOV, Jumadurdy, "Turkmenistan During the Second World War", **Journal of Slavic Military Studies**, vol. 25, (2012), p.53-64.

ATAMAMEDOV, N.V. - M. Moşev, "Türkmen SSC'nin Kuruluşu", **Turkmenskaya Sovetskaya Socialističeskaya Respublika**, Glavnaya Redakciya Turkmenskoy Sovetskoy Enciklopedii, Aşkat, 1984, s. 118-121.

ATAMAMEDOV, N.V. - M. Moşev, "1926-1932 yılları arasında Türkmen SSC'i", **Turkmenskaya Sovetskaya Socialističeskaya Respublika**, Glavnaya Redakciya Turkmenskoy Sovetskoy Enciklopedii, Aşkat, 1984, s. 121-125.

ATAMAMEDOV, N.V. - M. Moşev, "1938-1941 yıllarında Türkmen SSC'i", **Turkmenskaya Sovetskaya Socialističeskaya Respublika**, Glavnaya Redakciya Turkmenskoy Sovetskoy Enciklopedii, Aşkat 1984, s. 128-131.

ATANIYAZOV, Soltanş, "Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği", **Türkmenistan Bilim ve Teknik Yüksek Kurulu**, 1999.

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, **Safevi Devleti Tarihi**, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2014.

BANGUOĞLU, Tahsin, "Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine", TDAY Belleten, N: 180, Ankara, 1950, s. 4-12.

BARTHOLD, V. V., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1990.

BAYMURADOV. K.-Ya. Rogaçevskiy, **Turkmenskaya SSR**, izdatelstvo Vostochnoy Literaturı, Moskova, 1958.

BAZAROVA, R.A., **Sovetskiy Turkmenistan-Frontı**, Aşkat, 1978.

BEYOĞLU, Ağacan, **Türkmen Boylarının Tarih ve Etnografyası**, İstek Yayınları, İstanbul, 2000.

BERBER, Oktay, **Kalmuk İstilas ve Türk Dünyasına Etkileri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2014.

Birleşik Türkmenistan Tarihi, Türkiye Türkmenistan Dostluk Derneği, yayın no:2, Ankara, t.y.

BREGEL, Yuri, **An Historical Atlas of Central Asia**, Volume Nine, Leiden, Brill, 2003.

BLOCQUEVILLE, Henri de Couliboeuf, **Türkmenler Arasında**, çev. Rıza Akdemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

BROXUP, Marie, **Basmacılar**, çev. Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1984.

CİHAN, Cihad, **19. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Hazar Ötesi Türkmenleri (Sosyal, İktisadî ve Kültürel Durum)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

ÇETİN, Osman, "Horasan", **İslam Ansiklopedisi**, cilt 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 234 - 241.

D'ENCAUSSE, Helene Carrere, **Parçalanan İmparatorluk, Sovyetler Birliği'nde Halkların İsyanı**, çev. Nezih Uzel, Sisav Yayınları, İstanbul 1984.

D'ENCAUSSE, Helene Carrere, **Tamamlanmamış Rusya**, derleyen Reşat Uzman, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

Devin Deweese, "The Sayyid Ata Presence in Khwarazm during the 16th and Early 17th Centuries", **Studies on Central Asian History**, Indiana University, Research Institute for inner Asian Studies, Indiana, 2005, s. 245 – 281.

DİNÇ, Ahmet - Ramazan Çakır, **Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşüncesi**, Ayrıkotu Yayınevi, İstanbul, 2008.

DOĞAN, Orhan, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan (Orta Asya) Siyaseti ile İlgili Önemli Bir Belge", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 11, s. 287-302, Konya, 2004.

DOVLETOV, C.-A. Ilyasov, **Prisoyedineniye Turkmenii k Rossii**, İlim Yayınevi, Aşkabat, 1972.

EBU'L-GAZİ BAHADIR HAN, **Türk'ün Soyağacı Türk Şeceresi**, Çağatay şivesinden Türkiye şivesine çeviren; Rıza Nur, Günümüz Türkçesine

Sadeleştiren; Yunus YİĞİT, 1. Baskı, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

EROL, Mehmet Seyfettin - Ceren G rseler, Kanat Ydyrys, "II. Dünya Savaşı ve Türkmenistan", **İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası**, yayına hazırlayanlar: Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliğı Yayınları, No: 17, İstanbul, 2016, s. 202-219.

ERSANLI, Büşra - Orazpolat Ekaev, **Türkmenistan'da Toplum ve Kültür**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

FREYKİN, Z.G., **Turkmenskaya SSR**, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Geografičeskoy Literaturı, Moskova, 1957.

GOLDEN, Peter B., **Nomads and their Neighbours in the Russian Steppe**, Hampshire - Burlington, 2003.

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız, "Türkmenistan'da Dil Uygulamaları", **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 2004**, cilt 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 855/I, Ankara, 2004, s. 1251-1261.

G KS  O ZDOĞAN, Günay, **Sovyetler Birliğı'nden Bağımsız Cumhuriyetler'e: Uluslaşmanın Dinamikleri**, *Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan*, yayına hazırlayan Büşra Ersanlı Behar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.

GÜNDOĞDU, Abdullah, **Hive Hanlığı Tarihi (Yadigâr Şibanileri Devri: 1512-1740)**, Tutibay Yayınları, Ankara, 2007.

GÜNDÜZ, Tufan, "Oğuzlar/Türkmenler", **Türkler Ansiklopedisi**, cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.463 – 476.

HAYİT, Baymirza, **Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi**, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006.

İBRAGİMOV, S.- Nuriyev A., Evliyeguliyev M., Rahimov N., Hanmuradov G., Yazliyev Ç., **Türkmenistan'ın Tarihi**, İlham Yayınevi, Aşkabat, 1994.

İLYASOV, Baba, **Sovetskiy Turkmenistan v Periode VOV**, Turkmengos Üniversitesi Yayınları, Aşkabat, 1964.

İMAD ED-DÎN EL-KÂTİB EL-ISFAHÂNÎ, **Zubdat El - Nuşra va Nuhbat al 'Usra**, Farsçadan çev: M. Th. Houtsma, Türkçe'ye Çev.Kıvameddin Burslan, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.

KAFESOĞLU, İbrahim, "Harezmsahlar Devleti", **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1976, s. 876-882.

KAFALI, Mustafa, **Çağatay Hanlığı**, Berikan Yayınları, Ankara, 2005.

KAMALOV, İlyas, **Altınorda ve Rusya**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.

KARA, Mehmet, "Türkmen Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, seri: I, sayı: A-23, 2. baskı, Ankara, 1992, s. 669-683.

KARA, Mehmet, "Türkmen Şiiri", **Türk Dünyası Edebiyatları**, MEB Yayınları, Ankara, 1998, s. 547-593.

KARA, Mehmet, "Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı: 14, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 235-25.

KARAJAN Kuanış - Jandos Kumğanbayev, "Rusya İmparatorluğun Orta Asya Ülkeleri Üzerine Uyguladığı Politikaları ve Halkın Yaşam Biçimi", **Akademik Bakış Dergisi**, sayı: 37, Kırgızistan, 2013.

KARRIYEV, A. - A. ROSLYAKOV, **Kratkiy Oçerk İstorii Turkmenistana**, Turkmenskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Aşkabat, 1956.

KARRIYEV, A. - O. Kuliyeve, **İstoriya Turkmenskoy SSR - Aprel 1917-1957 gg.**, Aşkabat, 1957.

KAŞGARLI, Mahmut, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, cilt 3, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları: 523, Ankara, 1986.

KILIÇ, Mehmet, **Dünyadaki Türkmenler**, Furkan Ofset Matbaacılık, Bursa, 1997.

KILIÇ, Mehmet, **Tarihin Yapraklarında Türkmenler**, Furkan Ofset Matbaacılık, Bursa, 1998.

KÖYMEN, Mehmet Altan, **Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, İkinci İmparatorluk Devri**, cilt 5., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

KÖYMEN, Mehmet Altan, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, c. 1, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

KURT, Halil, "Türkmenistan", **İslam Ansiklopedisi**, cilt 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 599-601.

LESSARA, P. M., **Yugo-Zapadnaya Turkmeniya (Zemli Sarikov i Salurov)**, tipografiya imeni A.S. Suvorina, Sankt-Petersburg, 1885.

MASLOV, A. N., **Zavoevaniye Ahal-Teke**, izdaniye A. S. Suvorova, Sankt-Petersburg, 1887.

MOŞEV, M. "1933-1937 yılları arasında Türkmen SSC'i", **Turkmenskaya Sovetskaya Socialistiçeskaya Respublika**, Glavnaya Redakciya Turkmenskoy Sovetskoy Enciklopedii, Aşkabat 1984, s. 125-128.

MUHAMMETBERDİYEV, K. B.-Ya. Orazgılıcov, **Türkmenistan'ın Tarihinden Materyaller (1917-1994)**, Aşkabat, 1997.

N. NECEF, Ekber - Ahmet Annaberdiyev, **Hazar Ötesi Türkmenleri**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.

OKTAY, Hasan, **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.

OKTAY, Hasan, **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007;

ORAZOV, A., **Hozaystvo i Kultura Naseleniya Severo-Zapadnoy Turkmenii v konce XIX - načale XX veka**, izdatelstvo "İlim", Aşkabat, 1972.

ÖZBAY, Ekrem, "Çarlık ve Bolşevik Ruslarına Karşı Türkmenistan Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, cilt 101, sayı 201, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 25-60.

ÖZBAY, Ekrem, "Çarlık ve Sovyet Rusya'sının Türkistan Eğitim Politikasında Türkmenistan Örneği", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 172, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 193-210.

ÖZCAN, Ali, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Türkmenistan Cumhuriyeti", **T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Türk Dünyası Coğrafyası**, İstanbul, 2014.

REŞİDÜ'D-DİN FAZLULLAH, **Cami'ü't-tevârih, Selçuklu Devleti**, çev. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010.

SARAY, Mehmet, **Rusların Orta Asya'yı Ele Geçirmeleri**, çev. Erkut Gökten, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1984.

SARAY, Mehmet, "Türkmenler", **İslam Ansiklopedisi**, cilt 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 601-605.

SARAY, Mehmet, **Türkmen Tarihi**, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 1993.

SKOSIREV, P., **Türkmenistan**, izdatelstvo "Molodaya Gvardiya", Moskova, 1955.

SPULER, Bertold, **İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

SÜMER, Faruk, "Türkmenler", **İslam Ansiklopedisi**, cilt 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 607-611.

SÜMER, Faruk, "Kaçarlar", **İslam Ansiklopedisi**, cilt 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 51-53.

SÜMER, Faruk, **Oğuzlar-Türkmenler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

ŞAHİN, Liaisan, "Batı, Rus ve Türk Tarihçiliğinde Stalin ve Stalinizm", **Stalin ve Türk Dünyası**, editörler: Emine Gürsoy Naskali- Liaisan Şahin, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 13-76.

ŞAHİN, Liaisan, "Stalin'in Biyografisi", **Stalin ve Türk Dünyası**, editörler: Emine Gürsoy Naskali- Liaisan Şahin, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 349-351.

TAŞAĞIL, Ahmet, "Mangışlak", **İslam Ansiklopedisi**, cilt 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 569-570.

T. C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, **Türkmenistan Ülke Raporu**, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları No: 7, Ankara, 1993.

TOGAN, Zeki Velidi, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul, 1947.

TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 2. Baskı, İstanbul, 1979.

TÜRKMEN, Fikret, **Türkmenistan Kültürü Araştırmaları**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

TÜRKMEN, Fikret, "Sultan Sencer'den Türkmenbaşı'na / (Türkmenistan'ın Devlet ve Hukuk Yapısı Hakkında Ruhnâme'de Yer Alan Görüşler)", **Türkmenistan Kültürü Araştırmaları: Makaleler**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2010, s. 150 - 159.

Türkmenistan İlimler Akademisi "Ansiklopedi" Neşriyatı, *"Cüneyt Han"*, **Türkmen Hanları ve Serdarları**, Türkmenistan İlimler Akademisinin yayınları, Aşkabat, 1992, s.37-41.

Türkmenistan SSB'nin İlimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü, **Türkmen Dilinin Sözlüğü**, Türkmenistan SSB'nin İlimler Akademisinin Neşriyatı, Aşkabat, 1962.

ULUDAĞ, İlhan - Vildan Serin, **SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri**, İstanbul Ticaret Odası, yayın no: 1990-22, İstanbul, 1990.

VVEDENSKIY B.A., **Bolshaya Sovetskaya Ansiklopediya**, 43 tom, vtoroe izdanie, Gosudarstvennoe Nauçnoe İzdatelstvo, Moskova, 1956.

"Naşı Sosedı v Sredney Azii-Hiva i Turkmeniya", **jurnal Vsemirny Puteshestvennik**, tipografiya "Obshestvennaya Polza", Sankt-Petersburg, 1873.

İnternet kaynağı: <https://meninsahypam.wordpress.com/2017/06/03/sscbden-once-turkmen-topraklarinda-su-ve-toprak-sistemleri-19-y/>

Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2017.

İnternet kaynağı: <http://www.maxpenson.com/gallery>

Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2017.

İnternet kaynağı:

http://geography_atlas.academic.ru/pictures/geography_atlas/map201.jpg

Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2017.

İnternet kaynağı: http://atlas1940.narod.ru/atlas_019.JPG

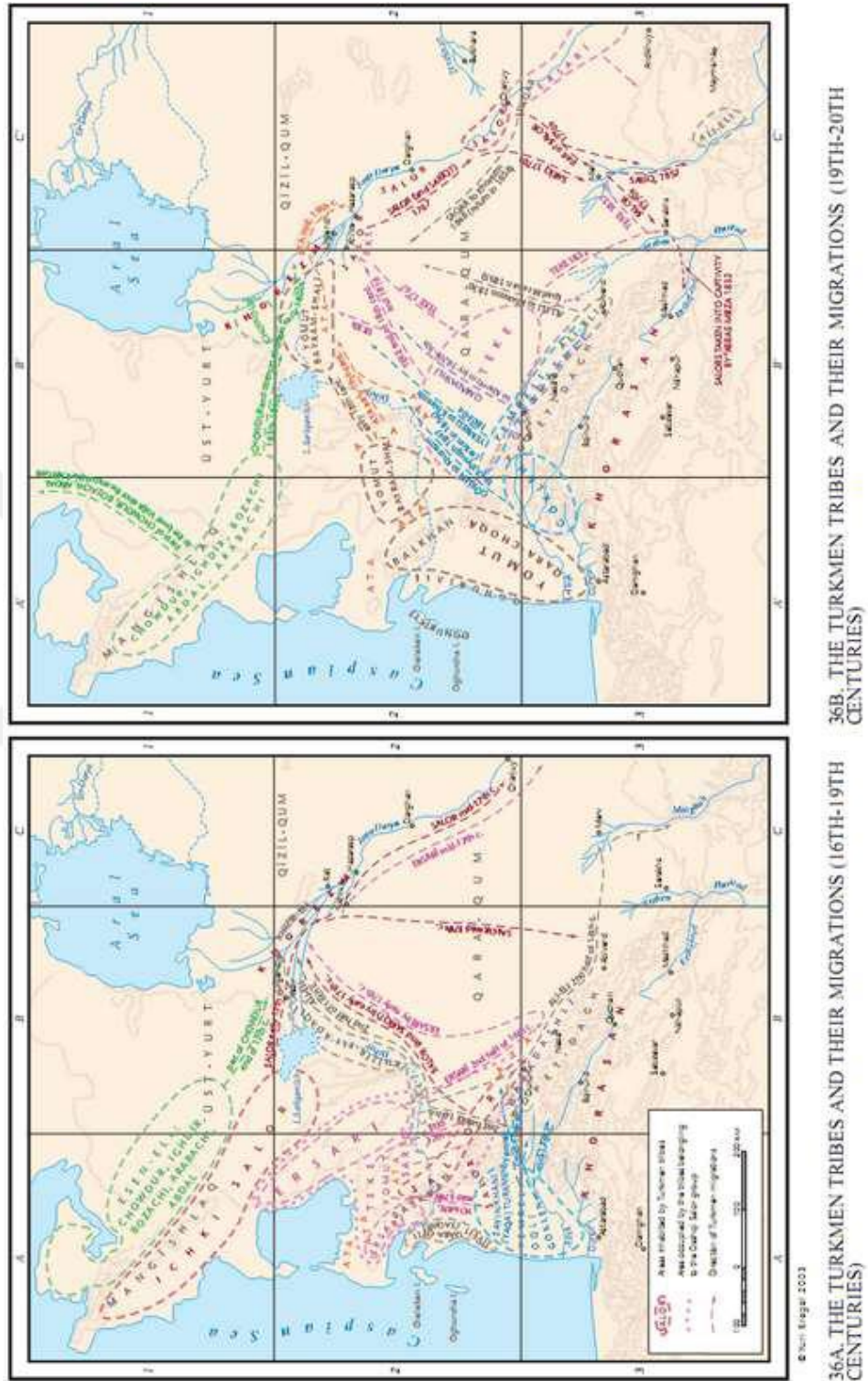
Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2017.

İnternet kaynağı: <http://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/112/966.htm>

Erişim tarihi: 15 Temmuz 2017.

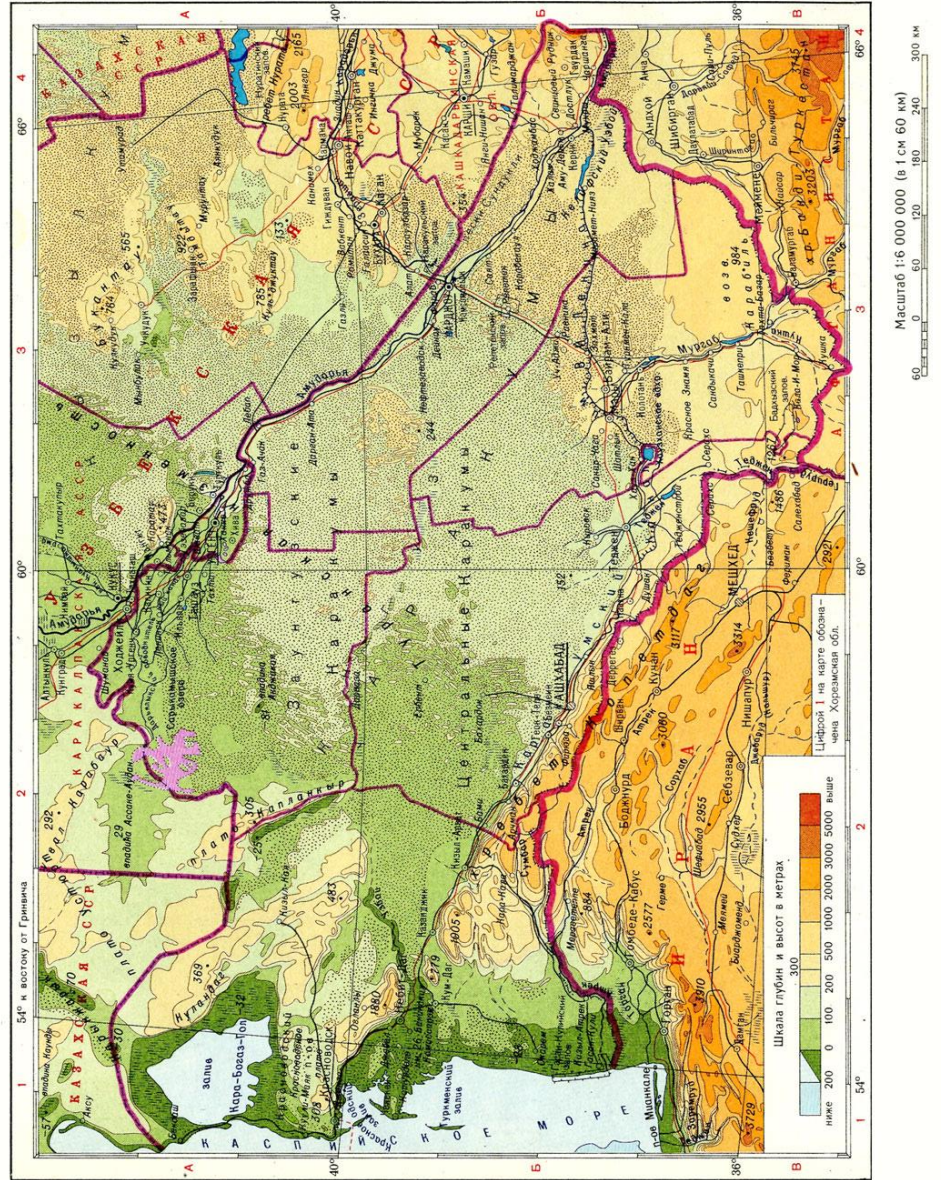
EKLER

EK 1: 16 ve 20. yüzyıl arasında Türkmen boylarının göçleri.

Yuri Bregel, **An Historical Atlas of Central Asia**, Volume Nine, Leiden, Brill, 2003, s. 73.

EK 2: Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin fiziki haritası.

Erişim http://geography_atlas.academic.ru/pictures/geography_atlas/map201.jpg

12 Temmuz 2017.

EK 3: Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin haritası (1940).

Erişim http://atlas1940.narod.ru/atlas_019.JPG 12 Temmuz 2017.

EK 4: Türkmen güzeli.

Erişim <http://www.maxpenson.com/gallery> 10 Temmuz 2017.

EK 5: Türkmen kadınları.

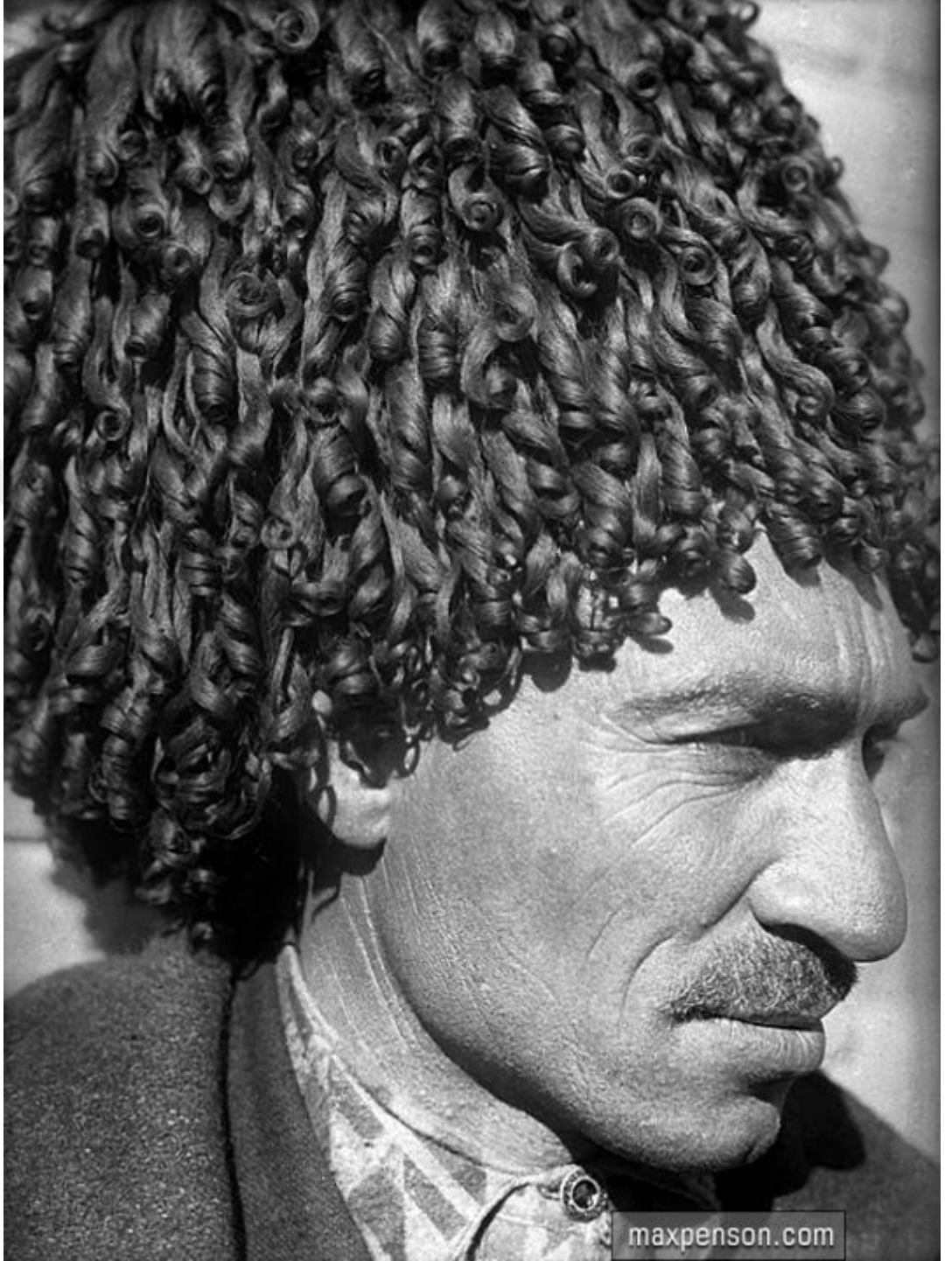
Erişim <http://www.maxpenson.com/gallery> 10 Temmuz 2017.

EK 6: Pamuk toplayan Türkmen kızları.

Erişim <http://www.maxpenson.com/gallery> 10 Temmuz 2017.

EK 7: Türkmen erkegi.

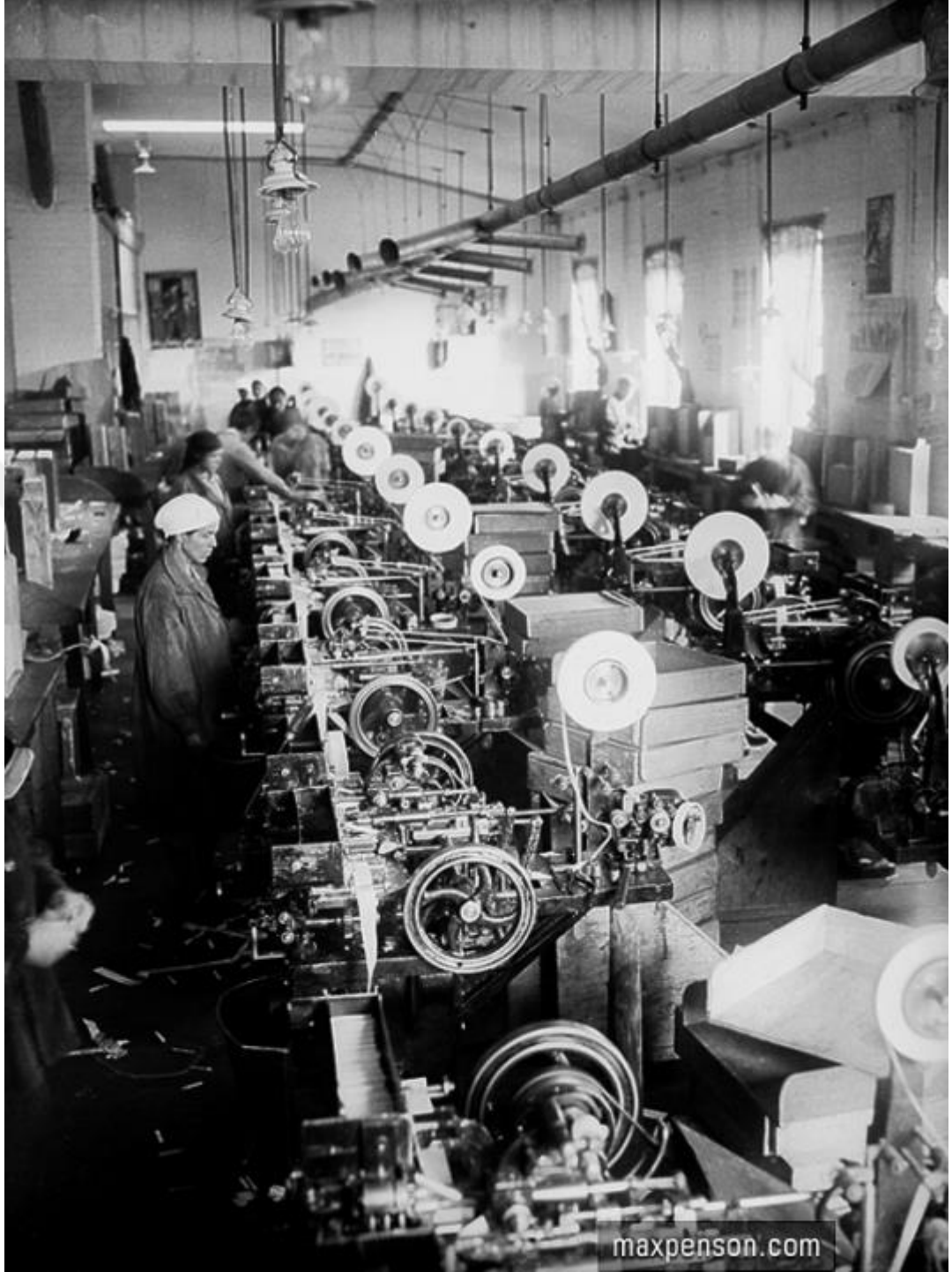
Erişim <http://www.maxpenson.com/gallery> 10 Temmuz 2017.

EK 8: İpek üretim fabrikasının işçileri.

Erişim <http://www.maxpenson.com/gallery> 10 Temmuz 2017.

EK 9: Türkmenistan'da tekstil fabrikası.

Erişim <http://www.maxpenson.com/gallery> 10 Temmuz 2017.

EK 10: Savaş eğitimi.

Erişim <http://www.maxpenson.com/gallery> 10 Temmuz 2017.

Nazarova, Maya, 1924-1953 Yılları Arasında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu, s. 166.

Bu tez çalışmasında başta dönemin ve günümüzün Rusça kaynakları tercüme edilmiş, büyük Türk tarihçilerinin eserleri incelenmiş ve makaleleri mukayese edilerek kullanılmıştır. Bu tez çalışması Türkmenistan'ın 1924-1953 tarihini kapsamaktadır. Tezin giriş kısmında Türkmen boylarının yaşadığı coğrafya ve Bolşevik Devrimi'ne kadar Türkmenlerin tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde ise Türkmenistan'ın 1917 Bolşevik Devrimi esnası ve sonrasındaki durumu izah edilmiştir. 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra 1924'te Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Bununla birlikte Rus işgalcilere boyun eğmek istemeyen Türkmen halkı sürekli bağımsızlık mücadeleleri vermiştir. Ancak Ruslara karşı koyamayarak onların hakimiyetini kabul etmeye mecbur bırakılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar Türkmenistan'da sosyalist düzenin sağlanmasına dair bilgiler verilmiştir. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türkmen halkı da cephelere gitmiştir. Üçüncü bölümde Türkmen halkının savaş zamanında karşılaştıkları zorluklardan ve sosyo-ekonomik ve kültürel hayattan bahsedilmiştir. Son bölüm ise savaş sonrasında Türkmenistan'da istikrarın sağlanması ve 1953'te Stalin'in ölümü ile sonuçlanmıştır.

Nazarova, Maya, The History of Turkmenistan Soviet Socialist Republic Between 1924-1953, Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr. Abdullah Gundogdu, 166 p.

In the first instance in this thesis were used translated Russian sources, analyzed and compared the works and articles of the great Turkish historians. This thesis covers the history of Turkmenistan between 1924-1953 years. In the introduction of the thesis was given information about the geography inhabited by Turkmen tribes and the history of Turkmens till the Bolshevik Revolution. In the first part was explained the situation of Turkmenistan during and after the Bolshevik Revolution in 1917. Turkmen Soviet Socialist Republic was established after the Bolshevik Revolution in 1924. However, Turkmen people didn't surrender to Russian invaders and constantly struggled for their independence. But were forced to accept the Russian sovereignty, which they could not resist. In the second part of the study was given information about providing the social system in Turkmenistan until the beginning of the second World War. Turkmen people also has gone to the front with the beginning of the war. In the third chapter was described social, economic and cultural life of Turkmen people and the difficulties that Turkmen people have faced with while the war. The last part culminates with the re-establishment of stability in Turkmenistan until the death of Stalin in 1953.